

О. СГОРОЖЕНКО

МАРКО ПРОКЛЯТИЙ

В-60
ГОВЕРЛЯ

„ДЛЯ ШКОЛИ І ДОМУ“

Олекса Стороженко

Марко Проклятий

НЮ ЙОРК

1954

„HOWERLA“
41 E. 7th St.
New York 3, N. Y
TULA-online.org

Олекса Стороженко

Олекса Стороженко.

О. Стороженко родився в Полтавщині 1805. року. Батько його, Петро, походив із старинного козацького роду. Предки Стороженків були старшинами козацькими і мали чималі маєтки в Полтавщині.

Олекса Стороженко вчився у військовій школі в Петербурзі і коло року 1823. поступив на військову службу.

1825. року він стояв на Україні із своїм полком і чимало їздив по цілім Поділлю у військових ділах, особливо купуючи коні для війська. У його була велика любов до минувшини і до старовини і він не пропустив жадної нагоди, щоб не розглянути, де що замітного було, чи будинок, чи могила, чи навіть дерево старезне і про все розвідувався та розпитував старих людей. В Немирові старий 98-літній священик розказував Йому про Немирівську рівню в часах Хмельницького (1648. року), а в Катеринославщині столітній дід Микита Корж передав Йому історію останніх часів Запорожжя.

Весь цей матеріал опрацьовував Стороженко літературним способом.

Року 1829. Стороженко брав участь у війні російсько-турецькій і був ранений під Журжею, а в два роки пізніше поборював польське, так зване листопадове повстання (1831. р.). Та незабаром покинув військо і пішов на урядову службу. Служив при звіснім київськім генерал-

губернаторі Бібікові, потім був урядником „осо-
быхъ порученій” при міністерстві внутрішніх
справ, а від року 1863 при генерал-губернаторі
Муратові (Вешателю) у Вільні. Тоді знов
було повстання в Королівстві Польському та в
Литві і Стороженко виявився великим ворогом
Поляків і прихильником русифікаційної системи.
За вірну службу, військову і урядову дістав
високі титули та ордери.

Під кінець життя кинув службу і доживав
віку в своєму гарнім маєтку в Горішній, близь
Береста, повітового городу, Хродненської гу-
бернії. Його обрано „предводителем дворянин-
ства”, і предсідателем з'їзду мирових судців.
Він був також видатний юрист, особливо визна-
чався в трудних справах судового слідства.

Як чоловік визначався сильною будовою
тіла, кріпким здоровям, добрим серцем, бистрим
умом і товариською вдачею.

Крім літературного хисту були в його ще
і музичні та немалі пластичні дарования. За
різьбарські праці дістав від академії художеств
медаль, а за проект памятника літописцеві
Несторові титул артиста (художника). Любив
дуже природу, знаєв природописні науки та в
своєму маєтку викохав дуже гарній сад.

Все те віддавався в його творах.

Видно в них тонке відчуваюче природи, видно
щакаєть до здобутків науки і до надбань культу-
тури, видно мистецький, артистичний смак, видно
чоловіка з фантазією і розмахом лицарським.
Він нагадує письменників з старих, аристо-
кратичних родів, які дуже люблять свій рідний
краї, його природу, багацтво, красу, а перше
всього його буйну минувшину. Тую минувшину
вони ще раді звеличати і змалювати як найгарні-
шими словами — красками. Натомість суспільно-
економічний побут і програми політичні їх не
притягають до себе. Вони ніби боїться від них.
Так і Стороженко. Він один з кращих матиців

нашого минулого, один із пириків козацьких патріотів, Його цікавить дуже, як колись жили наші предки, що вони гадали й думали, навіть що їм снилося, а те, як тепер люде живуть і щоб їм робити, щоб життя їх покращало, Його не дуже то й турбус. Весь задивлений і заслуханий у минуле, не має ні уха, ні ока для теперішності, не приймає активної участі у боротьбі свого народу за крашу долю. Сучасник Шевченка, нагадує Квітку та Гоголяревського, часом наближається до Мордовця, особливо в своїх анекдотичних оповіданнях. Але він більше археолог, ніж етнограф, нема в Його солодкого сентименталізму, гумор Його більш поміркований, більше достойний, некарикатурний; це ренесансовий гумор колишніх козацьких старшин.

„Яка то гарна наша старовина була! Що то за люде, що то за душі були в нас під ту велику руйну!... Тільки й жити нам споминами. „Ну, та дарма! Хоч один дуб зоставсь, та багато на йому жолудів. Матуся наша, Україна, не покинула нас без свого благословення.“ Так каже Стороженко в одному із своїх кращих оповідань, в „Матусинім благословенію“ і ці слова дуже добре характеризують Його, як чоловіка-Українця. „Наша українська вода, нагріта гарячим полуденним сонцем, навіва на думи насіння поезії і чар. Як пшениця зріс на сонці і складається у копи й скирти, так і воно те насіння, запавши у серце й думку, зріє словесним колосом, складається у народні оповідання й легенди“. Ці знов слова вихоплені із Стороженкового оповідання „Закоханий чорт“, характеризують нам Його, як письменника.

Пого письменницька праця, це не літературне професійне діло, воно не пахне габінетом, клюбом, редакційним нервовим лъокалем, воно виростає з рідної землі, як дуб, або колос пшениці, на йому чуті тепло українського сонця і подув степового вітру. Одною з кращих приклад

творів Олекса Стороженка це його багата, а пісро народні мова. Він не вивчив її ні в школі, ні з граматик і словників, а переняв її з життя і з уст народу. Вона багата словами і зворотами, послушна думці, свободна й незимущена. У записах із уст народу, попадається десь якесь чуже слово, бо воно жило в народі, але за те дух мови, ритміка і музикальність цієре українські. Це мова буйна, тепла і колоритна, яка ніколи не пагайдус із канцеляріями, із дневницями, це жива мова.

Кращі з оповідань Стороженка це: „Матусине благословення”, „Закоханий Чорт”, „Цорон”, „Вуси”, „Голка”, а найкращий із його творів „Марко Проклятий”.

„В Українів с приповідца: товчиться, як Марко по шелку. Отже в устім переказі народу мусить бути її легенда про мандрівку Марка. Я через більше як 30 літ збирал ікусники з роздробленої легенди і удавалося мені чимало зібрати. Кождий народ має свого скитальця: стародавні Греки Одиссея, Французи вічного Жида, Гієнци Мільмота, у Німців і Англійців — їх не зрахуси; у Москівці Кончай безсмертний, але український Марко, бачиться, затисне за іголі всіх скитальців . . .”

Так писав Стороженко 1879. року до одеського видавця, книгаря Білого, котрий і видав цілого „Проклятого Марка”. З тих слів видно, що Стороженко пристудіював світову літературу про вічного скитальця і до свого твору приступав велику вагу.

Вій же й таке в цьому самому листі: „Поема моя винесена під серцем. Я почав її писати ще тоді, коли мені писалось так легко. Старий батько Н. Н. Гулак-Артемовський, прочитавши Марка, своєю рукою написав: „Зроду дучшого не читав і до смерті вже не прочитаю.” Може старий і шуткував, а може й правду казав, не мені се діло ринати.”

Рішила історія літератури, котра цю поему ставить у рядах кращих прозових українських гворів.

Оригінальність, сміливість літературного наміру, широкість малюнку, його пластичності, його психологічне багатство, а врешті гарна, дуже гарна мова, — роблять тую поему одним з архітворів українського письменства.

„Мова у йому квітчаста, склад сміливий, мальовання розкішне“, писав Куліш („Правда“ 1870. р.), додаючи тільки, що Стороженко не знає історичних джерел і не міг змалювати людей справедливих і обставин свогочасних. Але о це Стороженкові й не ходило. Він хотів змалювати вічного мандрівника, виганця, що кається за свої гріхи, бо ця земля його не держить, і ні пекло не приймас, він хотів українській літературі дати одну з найтрагічніших постатей, які має світова література, але яка вже в Дантовім „Пеклі“ знайшла свій відгук.

І це йому вдалося.

Жаль тільки, що автор не викінчив свого твору. Він написав тільки 11, чи 12 глав і зробив план цілої поеми. Останніх 9 глав опрацював по цим плянам хтось другий, стиснувши їх у 5 розділів.

Розуміється, що таке співробітництво не могло вийти в користь такому на великі розміри задуманому творові.

Дві перші глави були поміщені у львівській „Правді“ (1870. року) з приміткою Куліша, потім 1876. р. в тій самій „Правді“ були видруковані 8 глав, а 1879. року в Одесі з'явилася ціла поема.

Поема в прозі, так само як і Гоголь назвав свої „Мертві душі“ поемою. „Марко Проислятий“ — це справжня поема, себ-то твір більших розмірів і великої ваги, поважна лектура, а не оповідання діля розривки і для розваги.

Стороженко написав також декілька віршів і драму „Гаркуша“. Але він був прозаїком, не „ритмачем“ і вірші його не мають тих гарних прикмет, що оповідання, а „Гаркуша“ має таке значіння в творах Стороженка, як „Назар Стодоля“ в Шевченкових, або „Переяславська Ніч“ у Костомарових. А всеж таки і „Гаркуша“ довго тримався на сцені Галицького театру і в драматичній літературі він твір цікавий та оригінальний.

Стороженко переклав також деякі оповідання Квітки Основяненка на російську мову та написав деякі оповідання по російськи. Зражений нагінкою Каткова за український сепаратизм, а також односторонньою і несправедливою критикою (особливо Піпіна), котра закидала йому ідеалізацію України і брак реалістичного хисту, знехочився і перестав писати. Може ще більшою причиною, що під кінець життя він кинув перо, була мабуть серцева недуга, на которую й помер 6. листопада 1874. року.

Стороженко, один з гарніших українських письменників, а разом один із тих, що йм замало присвячено вваги, за скоро забуту його твори, зложено їх в літературний архів. А шкода! — бо в них єсть чимало такого, до чого варт блиże приглянутися, докладніше розібрati і справедливіше оцінити.

Богдан Лепкий.

Література.

Видання й студії:

- „Основа“ (Петербург, 1861, II, IX, X, XI—XII; 1862, II, IV, VI, VII, IX).
Українські оповідання Олександра Стороженка. Скт.-Петербург, 1863. Два томи. Книжка I (З присвятою „Любим моїм землякам“).
„Правда“. Львів 1870 і 1876.
Марко Проклітий. Поєма на малоросійськомъ языке изъ преданий и. повѣрій Запорожской старини, А. П. Стороженка. Одесса, 1879.
„Літературно-Науковий Вістник.“ Львів, 1898. Том I.
О. Стороженко. Українські оповідання. СПБ., 1897.
О. Стороженко. Марко Проклітий. Поєма. Одеса, 1875.
Твори Олександра Стороженка (Руска Писемництв, під редакцією Юліяна Романчука). Львів, 1911, стор. 592.
О. Стороженко. Оповідання. Львів, 1901—1904.
А. Кримський. Чому О. Стороженко починає писати по українськи? („Літ. Наук.-Вістник“, 1901, V; в додатку переклад статті із „Современника“.)
І. Стешенко. Олекса Н. Стороженко („Записки Наук. Товариства ім. Шевченка“, т. 43).
І. Житєцький. Українські оповідання А. Н. Стороженка („Кіевская Старина“, 1905,

IX). М. К о м а р о в ь. К ю біографії А. П. Сто-
роженка (Там же, 1900, III).
О. О г о н о в с к и й. Исторія літератури
руской. Мінів
С. Є ф р е м с в історія українського пись-
менства, стор. 292—293 (видання друге).

П е р е к л а д и:

„Вуси”, „Голка”, „Вчи лінівого”, „Матусине
благословення”, „Цороні” перекладені на ро-
сійську мову. „Вуси” на німецьку.

Текст цієї книжки видання зготувленій переважно на основі видання Ю. Романчука.

Марко Проклятий.

Товчеться, як Марко по пеклу.
(Українська приказка.)

I.

Було в Петрівку. Зелена по пояс трава вкри-
вала степи, вихрилась, слалась і як море грава;
шабіжить вітерець, покотиться хвилю, пахнить,
розібс ті, і вона зажовтіє, заголубіє і зачервоніє
квітами. На синьому небі під хмарки; сонце зверху
накрива теплом і широким промінням, як золо-
тим дощем, кроїть кожен листочок, кожну
багинку, а з трави обдає, свіжить нахучим холод-
ком. Динії, не надишенніся, як буває в спасівські
жароти, після довгого шуті, під наситит жадоби,
допавнішись до холодної криниці. Здається
тільки її видко чибо її землю, а скільки ще на
округи тебе тісі тварі бояю! Куди не глянь,
під кожним кущиком, листочком, кинати ко-
ринки, комашія, як розмальовані метелики,
митяль з квітки на квітку; а високо, під ясним
небом, віуться орли, хмарою літають дрохви,
журавлі, хохітва; кобчики, інчаче гвоздиком
прибиті, на однім місці махають крильцями,
виглядаючи добичу. Деколи залонотить, розля-
яється трава, і сайгак, зникавши свогою
шелесту, летить, як на крилах, схилившись на
сину довгі свої роги. Кругом тебе усе живеть,
усе диніє, дзвиркотить, висвистус, а оддалі, не
віть відкіля, вливачаються озера, буцім чарами
наливаються, мріють, катять хвилю за хвилю

і як море вкривають землю. Тільки де-не-де
сипіють, інече острова, оточені могили: і
знов як не було, мання розвіялось, рознеслось,
і знов зелена трава скрізь стелиться по степу.
Весело глянуть на ці степи запорожської України;
усе очі до себе пригортають, а серце має,
смутні думки летять в невідомий край, а за
ними рветься й душа, бо нема для неї притину
на землі, як нема чоловікові захисту на широ-
кому степу.

Жар починає стухати, сонце близилося до
землі, оточивши довгими паростями проміння, інече
підняло сто рук, щоб обніти стени на добраніч. Вітер як з лісу повівав холодком і розно-
сив квітчані пахощі. У свою чергу озвались ве-
чірні пташки: підіймомкали перепела, деркотіли деркачі, висвистували овчарики, пігникали
і квиліли літаючи чайки. Аж ось в траві інече
искра бліснула, і виявивсь, як з землі виріс,
на вороному коню січовик, в червоному жупані
і в кабардинці на бакир. Ремінний пояс врізався
в його тонкий стан, за поясом і в кубурах стре-
міли пистолі, біля боку висіла шабля в срібній
шіхві, а за плечима мотався булдимок. Січовик
був ще молодий, тільки вус вирівнявся; ясно
гляділи його карі очи, а уста інби усміхались;
усякий би пізнав по його юнацтву і безсум-
нному погляду, що не ввірився ще йому світ, не
почало й лихо. Іхав він тихою ходою, озираючись
по сторонам, інби гуляв собі: то закурника
піснею, то нахиляється з коня, зірве квітку,
втішається сю і, побачивши крапшу, кине і зрива
другу.

Вже завечеріло. Широкі тіни простяглись
і мережили степ; захід сонця занявся поломям
і на супроти обдав ярким світом гребень гори
з могилами. Січовик скинув очима у далі,
шукаючи, на якій би йому могилі започувати.
Цивиться, на самій вишній могилі щось мріє,
чорніє: спершу здається йому за шульнику, а

ик зблизився, побільшало, неначе орея; ще проїхав кілька гонів, роздивився, аж то чоловік, і сидів він перухомо, неначе каміння баба на могилі.

— От і добре, пробубонів про себе січовик, послав мені Господь на ніч товарища.

Спустившись в балку, він зуинишився біля криниці, набрав в баумагу води, напоїв коня і новів його в поводу. Зійшов на гору, вже і до могили зблизивсь, а чоловік сидить собі, не ворується, неначе закляк, не оглядається на січовика і не чус шелесту од його важкого постуна. З виду він і по одежі не гевал, не бурлака, а щось не просте: татарська кучмія насунулає йому на очі, піс замандюбився, як у кобця, а довгенині сиві вуси аж до грудей дставали. На плечах у його був пакинутий чорний подолянський кобеник і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах Гуцули. Не видко було при йому ціякої броні, тільки в руці держав він цинок і біля боку лежала торба.

Зблизившись до могили, січовик однустив коневі попруги, приарканив, дивиться, а чоловік усе сидить, не оглядається і не поворується.

— Бач, як замислився, — прошопотів січовик, заходичи з боку, — а мене і не бачить; пострірай же, я тебе сполохну, — та скільки духу й крикнув: пугу! — аж луна по стену покотилася.

Однак од цього покрику чоловік не сполохнувся, не притмана озирнувся він і хижко з підлобя глянув на січовика. Страшно горіли вірдошки його очі, неначе іскри з них посилались. Січовик хотів було ще вдруге пугуknуть, та й прининився, бо як списом пинигцюло його тим поглядом, неначе холода жеретія обвізлась і здавила йому серце. І не ехаменувся він, як, знявши кабардинку, низенько вклонився, буцім самому конюковому, і з новагою іфомовни:

— Добрый вечір, чоловіче!

Чоловік змірів січовика очима і, не промовивши слова, одвернувся. Пахнувши і січовик: загала молода кров, заискрились очі: розсердила його та зневага.

— Слухай чоловіче, — озвався січовик, — за поздоровкания мусині oddiyuvat', a ne odvertat' piku i chorti batyka-zna kuda stromlyat' svoi zolovi ochi, ik kainka v kaganecь!

Чоловік мовчав, усе дивлячись сильно у туні самоу сторону, як і спершу дивився.

— Чи чуси, щоб я тобі кажу? — знов гrimniv січовик, підстунаючи.

— Не позакладало, чую... пробубон, в чоловік, не ворухнувшись.

— Чого ж мовчані?

— Нічого казатъ; коли я тобі не подобавсь, іди собі даїши, степи просторі.

— Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому, та ще й шелестини! Степи наші, запорожські. От що!

— Хто се тобі казав?

— Я тобі кажу!

— Коли ваші, чом же ви їх не орете, не засіваєте, не користуєтесь ними?

— Січ не ішеницею степи засіва, а кріпостями, наланками, от що!

— Поганіж будуть ваши жнива; не собі лбасте: правда твоя, мине вік, другий, і сі стени ригнуть золотом, сріблом, та не буде вам з того пінкої користі. Не подякують тих, хто кровю своєю їх поливав і своїми кістками огорожував!... Так не кажи мені, козаче, що степи ваши: Божі кони і того, кому Він дасть ними користуватися!

— Поки хвалишко пахвалитися, будько добудеться! Уставай же, та іди собі ік уражай матері за те, що ти цураєшся моого товариства; не хочу з тобою на одній могилі почувати, от що!...

— Як не хочеш на одній, так шукай собі іншу...

— Вибачай, чоловіче, — гrimнув січовик: — у мене такий звичай, що пудиб я не прийшов, то вже відти не піду, поци сам не схочу.

— Такий саме звичай і в мене...

— Вставай же, кажу тобі, — скримнув січовик, — не то я тебе по запорожськи підведу!

— Чи не схотілось тобі, козаче, тичка по-дуть? — спитав чоловік, зареготавшись на ввесь степ, неначе само пекло зареготало.

— Я тебе так подму, — гукнув січовик, ще гірш розсердившись, — що аж на тій могилі опинишся.

— Гляди, козаче, не то мене не зведеш, та й торби мосї не підіймеш...

— Брешеш, підійму, і потилиши ще тобі сю патовчу!

Січовик справді хотів було затопить по гамалику, ухопившись за торбу, та сюди-туди, і з місця її не зворухнув; попробував обома руками взяти, аж заморившись від патуги, а все таки не зворухнув.

— Що там таке в торбі? — бубонів січовик, поглядаючи то на чоловіка, то на торбу, — який там біс сидить?... Яж таки не аби який, підкови розгинаю, коня підіймаю, а гемонської торби і з місця не зворухнув... Скажи мені, чоловіче, — спитав він, — що ти таке на світі, чи який характерник, чи може сам чорт?

— Не характерник і не чорт, — одказав чоловік, схилившись на груди голову, — тільки чортова у мене доля...

— Якаж у чорта доля?

— Не така, як у людей!

— Се її не питуючи знов... А ти мені скажи, який там біс сидить у твоїй торбі, що вона така важка?

— Подивись...

Січовик розвизав мотузок, засунув руку в торбу і витяг голову старої бабусі. Аж звомпні він, глянувши на неї, і трохи з рук не випу-

стив. Як вчора одрубана: біле волосся було скуйовано і облито запеклою кровлю, брови нахмурились, незакриті очі грізно дивились, рот розкрився, страшно було глянути на вид старої: здавалось, буцім вона в остатній час кого проклинала.

— Чия се голова? — спитав січовик, прозоро поглядуючи на чоловіка.

— Матчина...

— Хтож її одчесав?

— Я!...

— Ти?... рідну нееньку?!... Мій Боже милий, чом же Ти не затримав такої грішної руки?... скрикнув січовик, опускаючи голову в торбу. — Щож там ще у тебе? .. спитав він, дивлячись на чоловіка.

— Подивись...

Січовик знов поліз в торбу і витяг другу голову, молодої, дуже гарної дівчини. Джегерелі і дрібунки ще не порозплітались, тільки довга коса, чорна, як гайворон, позлипалась запеклою кровлю. Очі були трошки прищурені, а устонька, як терен синій, відкриті і зубки, неспаче перли напизані, біліли і блістіли.

— Мій Боже милий, якаж гарна! — скрикнув січовик: — і на таку піднялася рука?!

— Піднялась, коли одрубана...

— Чияж се голова?

— Сестрина.

— Чи не ти і сю одчесав?

— Одгадав!

— Знаєш, чоловіче, — зітхнувши промовив січовик, — на усьому світі нема нещасливіцої тварі як ти, — от що!

Чоловік швидко повернув голову і пильно глянув на січовика, ніби хотів роздивитися, од кого почув сю річ.

— Козаче, — сказав він журливо, — не тобі першому показував я сі голови, не тобі одному і признавався; всіж од розумної голови

казали, що нема на світі і звіря лютішого від мене, — і не брехали вохи; однак ти од широго серця сказав святу правду: на усьому світі нема нещасливішої тварі, як я!... Од мене усе одцуралось: і небо, і земля, і саме пейло!... Мене прокляла мати, прокляв і батько з того світа, — я Каїн... А тобі мене жаль, як підбіденного, нещасливого... Спасибі тобі, козаче, дай руку, побратасмось! — Чоловік простягнув руку як лопату, обвинуту товстими жилами, неначе вір'йовками.

— Вибачай, чоловіче, — одрізав січовик, — хоч мені тебе і жаль, а прочварі, Каїну, руки не подам і побратимом не буду.

Чоловік аж з місця вскочив, так його уразила ся одповідь: хоч пизчий він од січовика, а як роздрочився, так страшно і глянуть на його постать: илечі і груди як башта, кулаки як дві довбешки, пополотнів, очі кровю поналивались. Не звомпив же і січовик, на пядь не одступив, і сміло дивиться чоловікові в очі...

— Як! — гримнув чоловік, заскрготівши зубами: — ти гребаєш мосю рукою, моїм товариством?... Чи ти знаєш, блазень, що колись і я був січовиком, колись за велику увагу ставили мос товариство?

— Може колись, — перехопив січовик, — та ще теперечки...

— Так виймай же шаблю і боронись: за сю уразку я визиваю тебе на чесний поєдинок!...

— Не чесний буде поєдинок биться з шаблею проти голих рук, а давай чим здужасм! — січовик згорнув кулаки і став на готові.

— Не бійсь, і з шаблею не порівняєшся!

— Боюся тільки нечесної смерти; Бог нає порівня, а розсудить совість! — одказав січовик наступаючи.

Як од води стухас поломя, так остатня одповідь січовика припинила ярість чоловіка: не

здержав він і його смілого погляду, понурився і назад одстунив...

— Совість... совість... — глухо прогомонів він, — ні, ні, не мені прохлятому брататись з тобою; не тобі простягать і руку сунці! — Чоловік приник до землі і важко застогнав, здавалось і могила з ним стогне...

— Не сердься, чоловіче, за мою ішпарку одповідь, — з жалем промовив січовик: — як будеї гинуть, я од тебе не однуряюсь і обидві руки тобі простягну.

Чоловік підняв голову і глянув на січовика.

— Ти з Січи? — синув він этиха.

— Еге, — одвітив січовик, сідаючи поруч з чоловіком.

— По волі, чи недоля туди тебе запрототрила?

— Не знаю, як тобі її казать. От слухай, не багацько розказуватъ. — Закохався я в дівчину, в нашому таки селі, і хотів одружитись, так батько мосі суженої не згодивсь. „Цівча,” каже, „ще молоде, та їй ти молодий, іди собі у кіш, повенштаснися тамечки років зо три, по-коштуй гіркої. і коли Господь приведе вернутись, то ми тоді вас і одружим.“ Моя ценька, — батька у мене нема, вмер. — дуже вбивалась, однак не одмовлювалася: „іди, каже, синку, коли так треба, нехай тобі Бог помагає, бо їй батько твій там був; придбаси і ти собі козацької слави.“ Так отто теперечки і повертаюсь до дому, придбав, як кажуть, і тієї слави: так Запорожці, — матері їх ковінька, нехай здорові будуть! — таке прізвище приложили, не знаю як і ценьці казать: К о б з о ю прозвали, от що!... Вже було почали Нідковою звати, бач, нідкови розгиняю, а тут мені на лихо нечиста мати кобзаря принесла: співав собачий син, співав, та їй поклав кобзу, а я не доглядівся де вона, сів на неї та їй потроции діявольську личину;

от мене і прозвали Кобзою. Оттаке, бач, прилучилось.

— Не журися козаче, не прізвище прославляє чоловіка, а чоловік прізвище; не за горами і той час, як розкинеться широкий простор задля козацького герця.

— Була така чутка й у нас в коші перед моїм виїздом; прибіг з Чигирина військовий писар Хмельницький, лагодились збирати раду... Хотілось і мені зостатися, так дівчинаж, козацьке слово...

— А дуже ти кохася в своїй дівчині?

— Як би не дуже, який би його біс і покинув Січ!

— А хто тобі поручиться, що вона і досі тобі вірна, і досі тебе кохає?... Вернешся, а вона це краща стала, вирівнялася, як біла toenоля, тільки вже не твоя, а другому досталась... Ішо ти тоді робитимеш?... Кажи!...

— Тодіж то й буду казати.

— А бувас, що сама же пенька нараїть сужену свого сина одружитись з другим... Щоб ти тоді зробив, як би з тобою скілось таке лихо?... га?...

— Неподобне вигадуєш; деjk ти чув, щоб рідна пенька втопила долю своєї дитини! та й дівчина, котра кохаєвого суженого, скоріше вмре, як з ким іншим одружиться. Колиня з такою розвела, як ти кажеш, то й добре зробила; шукай собі іншу, вірну дружину...

— Знайшлась та інша, рідна сестра, — сажає кинулась заснокоїть побіденного. Сеж її й голова в торбі!...

— Рідна сестра! — обізвався Кобза, важко зітхнувшись, — та й гарнаж, на віки гарна!

— А колиб ти, козаче, побачив сю голову на повних плечах, на стройному стану; колиб вона глянула на тебе живими очима, почув би її голосок, і устонька, як маківка червоної, стулились з твоїми устами?...

— Ну годі, ка-зна що вигадує, та ще й проти ночи!...

— Облила вона пошарпане серце, — розказував чоловік, не слухаючи Кобзи, — дрібною сльозою живулої і сцілюючої води і на який час загоїла Його, та загоїла на превелике лихо: загорілось воно знов коханням, люто, скажено загорілось, і усього мене запалило... І в той час, як горіши тим пекельним вогнем і жадоба палить твое нутро, з неба, з самого раю, бризнула роса: чи вдержавсяб не напиться тієї води?...

— Та ну тебе к бісу, — скрикнув Кобза, затикаючи вуха: — страшно тебе й слухати! — Що ти мене на покусу підводиш, чи що? Лучче ти мені скажи, який там бісяка сидить у твоїй гемонській торбі, що вона така дуже важка? Здається, дві голові не багацько заважать?

— Що в мене в торбі? — озвався чоловік, піднявши голову: — нечистая моя совість!...

— Совість?... Оттаке ще вигадай!

— Совість тяжка, важка, невспуща, що не дас мені спокою, гризе мене і день і ніч, вже більш як пів віка ношуся з нею і до кінця світу, до страшного суду будуноситься, поки не зробиться вона легенька, що й мала дитина її піддійме...

— Коли ж вона полегнає?

— Тоді, як добрими ділами покрию превеликі і тяжкі мої гріхи, а без цього не прийде, мене ні земля, ні саме пекло...

— Шкода, бачу, — пробубонів Кобза. Потім з перегодом, спитав: Здавалось, казав, що ти був січовиком?

— Був.

— Як же тебе там звали, чи не чув чого про тебе й я?

— Так звали, як піп охрестив, другого прізвища мені не прибрали.

— Яким же іменням тебе піп охрестив?

— Марком.

Те-те-те, чув, багато дечого чув! — казав Кобза, витріцившись на чоловіка: — чи не той ти Марко, що товкся по пеклу?

— Той самий...

II.

Піднялась роса і як серпанком вкрила степ; небо потемніло, зорі вияснились; ніч тепла та пахуча простягла чорні крила і всю землю пригортала і тулила, неначе ненька свою дитинку до грудей. Все живе затихло, примовикло, тільки сови та пугачі літали над головами Кобзи і Марка, скиглили, пугукали, та їй ще більш додавали суму. На темному небі чорним обрисом виявлявся з боку Марків вид, і видю було, як підіймались його груди, і чутно, як важко він дихав. Боязко глядів на його Кобза, в його душі змінялись то жалі, то погоржецня; здавався він йому і харпаком і побіденним. Задивившись на його, забув він і голод, і свою втому.

— Можеб ти, чоловіче, червяка заморив? — спитав Кобза: — у мене є важні чабаки!

— Мого червяка пічим не замориш, — озвався Марко.

— Чи не хочеш глитнути горілки? і горілка у мене є.

— Напоїла вже мене лиха доля, буде з мене!...

— Чого ж так важко дихаєш, занедужав, чи що?... Засни, спочинь, воно й полегнає!

— Засни, спочинь... — обізвався Марко, ніби усміхаючись: — нема для мене на сім світі ні сну, ні спочинку; я вже забув, коли й спав...

— Хібаж так давно?

— І батька твого ще не було тоді на світі...

— Як же ти на світі божому отсе живеш, не сплючи?

— Намісць сиу я що суботи вміраю й очікую, щоб знов вмірати!

— Сьогоднія, здається, субота, — усміхуючись сказав Кобза: — нобачимо, як же ти вміратимеш!

— Бодай не довелось тобі бачить...

— Деж твоя душа вітас, як ти вмреші, коли, як і сам кажеш — що й пекло її не прийма?

— Моя душа тимчасом літас по світу, та збірас мої тяжілі гріхи і знаєсть у сю торбу, — і Марко озирнувся на свою торбу.

— Не віть що й вигадус, — бубонів собі під піс Кобза, а самого як морозом окотило, непаче за комір хто хапав... Здавалось йому, буцім і одрубані голови ворушились в торбі і шепотіли між собою... Однак, щоб не виявить свого суму, він ще, по запорожському звичаю, і жартувати став.

— От бач, — каже, розвязуючи свою сунку, — щоб твоя торба полегшала, тобі треба каятись та спасатись, а мені так добре їсти та занивати.

Та се кажучи і почав чабака троцити; уклав і другого, і третього, а далі глитнув з пляшки на потуху горілки, та, викресавши вогню, запалив люльку. Марко не промовив до Кобзи слова й не озирнувся. Чим дальш заходила піч, тим важче він дихав, тим гірше гризла його нудьга; бідоланий не знаходив собі місця: гедзався, буцім підпаливали його вогнем, і трепотів, непаче трясіння його трясла. Кобза намагодився було ціліснінку піч не спати, щоб про всяк случай бути на готові; а не вспів добре смикутися, люльки, як вона випала з рота, голова скилилась на сунку і втома непаче менетами стулила його тіло...

— Ненько... Зінько!... — пробубонів він, потягуючись, і захрін, та не на довго.

О півночі заколихалась і затурготіла під ним земля, гук і галас розбуркали його. Схопивши, він озирнувся на-округи і од жаху

окамінів. Перед Марком стояла старецька бабуся і дуже гарна молодиця з дитиною на руках. Стара грізно дивилася на Марка: її очі як вогнем палали, скуйовдане і розпушане волосся, біле, як молоко, розвівалось вітерцем, підіймалось, ворушилося, нещаче купа гадюк; а дівчина висока, сановита, схиливши голову на груди, тулила до себе дитинку. — Кобза тільки скинув на їх оком, зараз пізнав Маркову матір і сестру. Невеличка скибка місяця похмуро освіщала виходців з того світу. Марко ледві державсь на ногах; волосся піднялось до гори, піна била з рота, у грудях і ревіло, і стогнано.

— Зникніть, одкасніться від мене! — хринів він, одмахуючись руками: — доки ви будете карать мене?

— Поти, — заголосила мати й сестра, — поки не спасеш своєї душі і наших душ, загублених тобою!

— Щож мені робить на світі?... Хіба не бачите мосії праці, хіба вам ще мало моїх лютих мук?... Рідна пенько, сестро, змишуйтесь, даїте мені бідолашиому спочинку хоч на одну тільки часинку!

— Нема нам спочинку, не буде й тобі! Рятуй себе, рятуй і нас!

— Тату, тату! — запицала дитинка, простираючи до Марка ручечята: — рятуй, рятуй!...

— Рятуй себе і нас! — загомоніло по стену, і із землі піднялися купи мертвів, простягуючи до Марка істяяві руки, і всі зблизились до його...

— Зникніть! одкасніться! — заревів Марко, як віл на ревищі, і вихопивши знід кобеняка черкесський кинжал, замахав перед собою.

— Рятуй себе й нас! — заверещала і застогнана ватага мертвів і прожогом кинулась на Марка...

Блиснув книжал раз, вдруге, і обезголовлені мати й сестра гепнулись об землю. Закосинялась і затурготіла могила, розступилася земля і з глибокої ями, як з води, вирнув дідизний старець. Біле волосся розкинулося по плечах, борода доходила до пояса, і сам білій, як крейда, тільки очі тліли синеватим вогнем, як горить сірка. В руках держав він одеічені голови.

— Батьку, змилуйся! — скрикнув Марко, ударивши себе в груди.

— Проклинаю тебе, сину, — застогнав дід, — проклинаю на сім і на тім світі!

— Проклятий! проклятий! — почулось кругом Марка, і купи мертвяків висунулись з землі і замахали руками. Од цього покрику покотилася луна, і кожна могила одклинулася: „Проклятий!... проклятий!...“

Дід кинув Маркові одеічені-голови, і од змаху його рук покілло холодним чадом. Марко заскреготів зубами, скрикнув, скорчило його судоргами і він бебехнувся об землю...

У Кобзи, дивлючись на все отсе, здавило серце, у грудях сперся дух, вся кров захолола, і він теж, як пеїцій, простягся на могилі...

Вже світало, як опамятовався Кобза. Важко зітхнув він, одкриваючи очі, на грудях неначе камінюка гнітила. Згадуючи, що довелось йому побачити у почі, він добре не тямив і не здужав вбагнути: чи то йому снілось, чи справді наяву' усе те діялось. Підвішись, Кобза озирнувесь, дивиться, рання зоря вже височенько і схід сонця, як жар, червоніє. Марко лежав павнич, страшно було на його і глянути: зрячки по закочувались йому під лоб і блінцали одні білки, судоргою скривило йому на бік рот, зуби вискалились, а волосся стреміло до гори, як буйволина грива. Сестрина голова притулилась до його серця, а матчина запинилася оддалі. Торба лежала порожня. Кобза боязно оглядів Марка, руки його зовсім охолоділи і ввесь одубенів; де

не взялася та команія і, чуючи труи, лазила по його виду. Доторкуючись до його, і у Кобза похололо на дуні.

— Мертвий, мертвий, — бубонів Кобза, одступаючи від Марка: — бачу, не збрехав, какучи, що вмре!... Щож мені теперечки на світі робить: чи покинуть його, чи підоїздять, поки оживе? — Кобза замислився... Зостанує, — прошепотів він: — що буде, то буде! Коли оживе, буду йому товаришом, а ні — поховаю; усеж таки хоч яку небудь молитву прохара-маркаю над грінним, і не покину його труну на поталу грачам та звірю.

Так мізкував собі Кобза, а тимчасом прокинувся бойкий мир: застремотіли коники, заспівали шташечки, дрохві, журавлі, хохітва, підіймались табунами і летіли за своїм насуниним... Сонце ізза гори викинуло золоте проміння і от-от лагодилося глянути на землю. Кобза упав на коліна і став молитися. Не устами молитва його творилася, а теплою душою: шолинула вона до Милосердного, паничаючись Його благодаті, забула землю, забула й саму себе... Кобза не скинчив це молитви, як почув позад себе, що щось затріцдало і застогнало. Цивиться: встає Марко, важко диха і хижко водить мутними очима, а вид його такий же блідий, як і у мертвого, і так же стремить і волосся до гори. Страшило було дивитися на його мертвого, а ще страшній було бачити, як він оживав... Підвінись, Марко важко зітхнув і боязно озирнув; найперше кинулась йому у віchi сестрина голова....

— Сестро моя милая, сестро моя любая, — чуло промовив він, дивлючись на неї: — збавив я тобі віку, занапастив долю, і загубив твою душу! — Далі з яхом скинувши оком на матчину голову, скрикнув: — Мати моя рідна, панчо ти мене на світ породила, чом мене маленьким в колисці не задавила?

З остатнім словом Марко дуже застогнав і почав рвати на собі волосся і стусовать себе у груди. Дрібні краплі крові і поту текли по його виду, а з очей не пробіглась ні одна сльозинка.

— Годі тобі стусовать себе, — озвався Кобза, — од цього не поможеться, лучше почни раною молитвою. От що тобі треба!...

— Не вимолини, — одказав Марко, схилившись на груди голову, — коли тісі молитви нема оттут! — і Марко приложив руку до серця. Поперечитував я на своєму віку усі акахвиети, тропарі, псалми, на память їх вивчив, но цілесінним днем і ночам харамаркав, а торба моя од цього не полегшала. Доводилося мені і скарби знаходити; багацько набудовав я церквів, монастирів; багацько роздавав старцям, бідним, неимущим, а ще більш задля того, щоб одмолювали тяжкі мої гріхи, — а торба моя усе таки не полегшала. Чужим словом і чужими грішами не ублагаси Господа; ті молитви і скарби в нас самих; шукай їх у твоїм серці, у твоїй душі; коли ж там нема, то вже ні в кого їх і не позичини...

— Неписьменний я, так не знаю, яку тобі на се одповідь дать; мені здається, що на те поле, хоч воно й твое, не ходи жати, котрого ти не орав і не засіваєш. Коли у тебе бракус того насіння, позич його у другого. Хоч той другий і не одмолить твоїх тяжких гріхів, так може навчити, як ублагати милосердного Господа, на путь спасення наведе, от що!...

Марко мовчаки зирнув на Кобзя і питливо на його поглядів; видно було, що ся одповідь гаразд таки його торкнула.

— У яку сторону ти йдеши? — спитав він, підводючиесь.

— Ік Лохвиці, — одказав Кобза замислившиесь: — там моя пенька, там моя й сужена...

— Та не там твоя доля! — додав понуро Марко.

— Що було, те бачили; а що буде, те побачимо, — одказав Кобза, махнувши рукою.

— Однак пора рушати; поки не розійдемось, будеш мені товаришом, дорогою побалакаємо.

— Куди ж ти маїдруєш?

— У Лубні, туди пішов мій плях.

— Щож маєш там чинити?

— Що доведеться. Як ти вчора приїхав, той плях мені привиджувався: бачив кілька слобід і Лубні.

— Звіде? — спитав Кобза дивуючись: — якож мара показувала тобі ті слободи і Лубні?

— Невсипуща злая моя доля!... Годі теревені гнуть, час рушати, ходім, ходім!...

Марко почав ховати у торбу одрубані голови, а Кобза пішов до свого коня.

Через яку часину Марко, закинувши на плечі свою торбу, рушив, а поруч його йшов Кобза, ведучи у поводі свого коня. Широко ступав Марко, здавалось і ваги ніякої не було у його на плечах, тільки видно було, як жими напруженісь на ший і руках, а ноги грузли в землю аж по самісінькі кісточки.

III.

— Розкажи ж мені, Марку, що ти за чоловік на світі, — спитав Кобза, — що тяжкими своїми гріхами так опаскудив свою душу, що тебе, як сам кажеш, не прийма ні земля, ні саме нікло?

— Добре, — одказав Марко, трохи замислившиесь, — розкажу; ти мені якось подобався; може згодиться тобі те, що од мене почусши, може й ти мені згодишся, або я тобі, так от слухай. Батько мій був з самих найпершіших січовиків, що осадились кошем на Чортомлику. Запровадив їх туди польський кроль, Степан Батор, надавши їм лицарську регулу, щоб вони боронили святу віру і хрещений люд од дря-

піжніх Татар і Нагайців. Не дуже подобались Татарві і Нагайцям такі сусіди, як наші запорожці; побачили вони, що самі не справляться, от і підняли проти Січі отту бісову Кабарду. Так чого вже вони не робили, а нічогісінько не вдіяли: вибивали запорожців сотнями, а в Січ надходило тисячами. Однак дуже таки на-
дохолила Кабарда січовикам; от вони, завдавши чосу Татарві, одпровадили чималий загін і против Черкесів, шоб і їм утерти носа. В тім загоні ватажком був мій батько. Переbrавшись через річки Дон і Кубань, наші сіроми спалили не один авул, не одну тисячу і народу викорснили. Раз, як так порядкували запорожці в одному авулі, батько мій захопив дівчинку по десятому року і, як поверталися у Січ, то й її узяв з собою. Вернувшись на Запорожжя, оддав він ту дівчинку на руки одній бабусі, що жила в Старих-Кодаках; у те время була вже там чимала оселя. Так з сієїж то дівчинки вирюсила дуже гарна дівчина, такої подоби і не бачили у нас на Вкраїні. Така, кажу, що як побачив її мій батько через кілька роців, то аж ахнув і так закохався, що і лицарство своє покинув і одружився з нею; сеж моя Й мати. Отто, бач, оженившись, батько мій пішов ік Чигирину, бо звідти був родом. Там у його була батьківська хата з левадою і деяке хазяйствечко, і він з лицаря зробив ся нахарем. Тільки не па довго; і року не прожили вони там собі любенько, як Татарва і Нагайці, з'єднавшись з Черкесом, знов набігли на Січ і вибили з коня запорожців. Таке було... Прочувши про се, круль Батор одним своїм словом підняв усю Вкраїну: і старе і мале попхалось на війну, пішов і мій батько. Моя мати дуже його кохала, душі в собі не чула; що вже батько не робив, як її не улещав, а не схотіла зостати-
ся одна, і разом з ним поїхала битися з Татарами. Он яка була...

По військовій регулі, як і досі, заборонено жінкам проживати у коші, а під час війни венчаться за військом: так мати і перерядилася козаком, бо з себе вона чималого зросту, браво їїдила верхи, не первиша й биться, бо нераз, ще в Старих-Годаках, з селянами одбивалася од Татарви. Так отто, кажу, глянувши на її хист і грець, шіхтоб і не подумав, що вона молодиця. Особливе як уже попужнули дряпіжників, вона поруч з батьком падиво билася з ворогами. Довгенько таки й повозились з ними, аж поки не протурили татарську орду за Перекіп. Помилував Господь на війні мого батька й матір, тільки одним иокарав: війна ще не скінчилася, як моя мати стала нагітина. Шо тут на світі було робить батькові? Між товариством шила в торбі не сховася, а як старшина довідається, що з ним була жінка, то по військовій регулі, за се повинен він смертної карі. Подумав, погадав отто мій батько, та й перевіз у ночі матір на довгий остров на Дніпрі, вкритий одвічним лісом. Зіставив він її клуною з харчами, рушницею, пистолі, щоб було чим оборонитися від звіряків, та, покинувши її на волю божу, знов повернувся до товариства: Поки ще возились з Татарвою побіля того острова, батько частенько навідувався до матери, а як вже попужнули дряпіжників ік Перекопу, то довго не вертався; без його вже матери і на світ мене породила. От де і як я на світ народився!... Чез місяць після родин, без хліба і з нудьги, матери занедужала і в цій не стало покорму. З острова вийти не можна було, ще венчались та крутились по степах Татари і Нагайці, що поховались од запорожців по плавнях і в драговині; та окрім сього кругом сама пустиня, нема людей, тільки хижий звір. Шо тут було чинити бідолашній матери? Голодна дитина кричить і беться біля грудей: здавалось їй, душу свою об оддала, колиб тією душою нагодовала

сина. Минув день, другий, і я аж отоцав, що ледві дихаю (се мені сама неніка розказувала). От, мати і згадала, що як була ще в Кабарді, то чула, що також саме лихо прилучилось з одною матірлю, як ховалась вона по лісах з маленькою дитинкою: так вона драла по гніздах пурпурників, проколювала груди і давала дитинці ссати кров. — На тім же товстім дереві, під котирим сиділа моя мати, пссавись гайворони; от вона лазила на се дерево, драла гайвороненят, розрізувала їх і годувала мене кровю од живої тварі; я ссав з великою хіттю і заспокоївся.

Незабаром після цього вернувся з війни мій батько, мати з радощів одужала, однак покорму знов не виявилось і мене мусіли годувати кровю, аж поки не вигодували... Так отто бачин, козаче, яка моя доля: почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ, як звірятку, в пустині, і вигодувала, як вовчена, кровю од живої тварі. Так не дивуйся, що я не вдався у других людей і що доля моя чортова, а не чоловіча... З четвертого року, як став себе памятовати, я був дуже ласкій і яканий до крові: отсе було, як побачу, що ріжуть на потраву птицю або й порося, то аж дріку, так мені кортіло паниться тієї крові. А як шіюв мені шостий рік, то багатко сліз виточив я з очей бідної мосії неніки: я був іспокірна, злюща дитина. Тільки було настає весна, то зараз і чикуриу в ліс, та там і яківу, мов хижий звір: деру по гніздах пурпурників і по з них кров; а як виведеться یже птиця, то я, неначе той вовк, таскав ягнят і живцем їх їв. На зіму тільки, як уже приморозить, вертався я в батьківську хату. Було побачить мене мати і обілітесь горкими слізами; батько погрима, деколи скубне за чуба, стусане, а мені і байдуже. За цілісінку зіму слова од мене було не почують, в очі нікому не гляну і ховаюсь од людей,

іненаче вовчения яке. Мені минув отто вже чотирнадцятий рік, як мати народила дочку, отсю саму сестру, що голову ті поніу в торбі... Чим давниш підростав, тим гірш ставав я хижим, іспокірним. Раз завівся я з батьком і убив би його до смерти, колиб чужі люде не оборонили його; бо вже і тоді таку силу мав, що і троє дужких чоловіків не справились би зо мною. Після цього батько прогнав мене від себе; так літо й осінь блукав я по лісам, а зімою жив по людях, у пайматах. Не було у мене ні товарини, ні побратима, і ні до кого не лежало у мене серце, ніхто й мене не любив; всі од мене жахались як од чорта.

Мені минув двадцять і перший рік, як я закохався в одну гарну дівчину, в нашім таки селі, люто, скажено закохався, і вона мене дуже нокогала... Закохавшись, я став смирний і покірний, як те ягнятко; щоб було вона мені не звеліла, я все робив: заборошила їсти сире м'ясо — я перестав: казала ходить до церкви — я ходив і од широго серця молився. Йі, бач, як добрій душі, хотілось, щоб я жив в рідній хаті і був слухняним, покірним сином, — і пішов до батька, покаявся перед ним і батько приняв мене, як рідного сина, а мати плакала не нарадуючись... Так отто пройшов рік, другий, і я тоді був пасливий: кохав, і мене кохали... Нпотім я став сватати мою дівчину, одинак ні її батько, ні мій, не згодились і одказали мені, як і тобі, козаче, а рапали, щоб я поїхав на три роки у Січ. Нічого було робити, треба було їхати, бо того бажала і моя голубка сужена, щоб придбав собі козацької слави. — „Як тобі“, казала вона, „і не придбать тісії слави, ти один рожженеш усю орду!“ Я мав не чоловічу силу: кулаком, як довбнею, вбивав вола, здержував у млині шестірню; а раз стрівся в лісі з ведмедем і задавив його власними руками. Люто я бився з ордою; давно те минуло, а й досі ще згадують

Марка і, поки світ сонця, не забудуть!... Через три роки я повернувся з Січі до дому, та не на радість, а на превелике лихо. І Моя сужена, як я вже тобі нагадував, полаялась з мосю матірю, і одружилася з другим. Що тоді зо мною робилось, не буду тобі і розказуватъ... Мене палило пекельним вогнем, мені здавалось, що я не наситив би своєї помсти, колиб висмоктав з самого серця кров мосї суженої і її чоловіка!... Однак я удавав, буцім-то мені й байдуже, а в глупу ніч, як у селі поснули, пішов до моєї суженої, задавив зрадницю і її чоловіка, а хату запалив.... У ту добу була страшна буря, так од тісі хати згоріла більша половина села. Ніхто в селі не зінав, що я вернувся з Січі, так і не подумали на мене...

Наситивши свою помсту, я знов поїхав у Січ, і можеб там до смерти застався, колиб через кілька роів не приіхав у кіш з нашого села козак і не дав мені звістку, що батько мій вмер, а пенька з сестрою без підмоги і живуть в нужді. Я вернувся до дому, щоб заспокоїть пеньку з сестрою; та не з моїм, бач, хистом було зробить те, чого бажав... Мати з горя дуже постаріла, а сестра вирівнялась, як біла тополя; нічого мені про неї і розказуватъ, сам бачив, яка вона була!... Ще до моого приїзду засватали її за одного вдовця, і не молодого вже чоловіка. Не хотілось було сестрі з ним одружитись, так мати приневолила подаватъ рушники, бо він був собі заможний хазяїн. Через місяць, як вернувся з Січі, я так захочався в сестру, що душі в собі не чув; і вона бідна не дивилась на мене як на брата, тільки було дсторкнусь до її руки, або скину на неї оком, то вона як жар почервоніє і затре-потить. Вже збирались до вінця, як я підстеріг у ночі суженого мосї сестри, задавив його і, почепивши йому на шию каміннюку, кинув його труп у Дніпро... Невсипуща думка і тревога в серці, що усякий має право одняти од мене

мою сестру-коханку, зробила мене лютим звірем; ревниці, іспаче гарячим заливом, палили мое нутро. Тільки було хто стане залишатися, — їх до біса було, — або сестра на кого ласково спогляне, то вже тому не ходити по світу; дойшли й до того, що всі люди в селі стали нас цуратись і обходили нашу хату. Минув рік, ми скажено кохались; здавалось, те шире кохання заглушило нашу совість, затримало і руку божку, щоб покарати грішників... Я знов став добрым сином, працював один за трьох і заборонив від нужди матір з сестрою... Минуло ще кілька місяців, і моя сестра стала вагітна... Бідна наша іспанка і в голову собі не клала, щоб між нами стався такий великий гріх. До якого часу ми ховались від неї, а там, як зблизились родини, ми одиросились у матері у Київ, Богу, бач, помолитися... Ми блукали по лісах, по нетрях, понад Дніпром і Тясьмином, місяців зо два. Сестра в гуцині тернівника породила з великими муками, і поки була не при памяті, я задавив дитину і сказав сестрі, що воно породились неживе...

— Задавив дитину?! — скрикнув Кобза: — не побоявся і гріха, не було й жалю?...

— Не було... похмуро одказав Марко. — У той час я ще їй завидував: колиб, думаю собі, оттак і мене маленьким було задавили!... Ну, а як сестра трохи одужала, то хотіла було йти у Київ, одмолювати свої і мої гріхи, так я не згодивсь, і ми повернулись до дому. Однак, як ми не тайились од матері, а вона таки пропідалась про наш гріх; мене не було дома, як вона допросила сестру, — і та призналась і повинилася їй. Мати билася, обливалася слізами, не знала вже що й робить і як буть, і повела сестру до попа. Усе йому розказала, а пантець, глянувши на її шире покаяння, звелів матері одвести її у монастир на покуту, а мене пропустити у Січ. Вернувся я до дому над вечір,

як вже світло засвітили — було се якраз у суботу, — дивлюсь: сидить мати, обнявши сестру, і обидві гірко плачуть. — „Чого се рюмасте?“ питаю. Почувши мое запитання, мати хутко склонилася, а сестра ще гірше стала плакати. „Хіба, — скрипнула мати, — совість тобі нічого не каже, від чого ми так вбивасмось?... Тенеречки я знаю, хто збавив віку Оришці (так звали мою сужену) та її чоловіку, хто і село спалив, хто побивав і тих, которі залиялись до твоєї сестри! Може ти, оглашений, і дитину її задавив?... Тіхай же, каже, з моїх очей, поки я тебе ще на віки вічні не прохилила; а сестри, що на віки загубив, запропастив, більш не побачими, я її одведу у монастир і пострижу в черниці, щоб одмолявала свої тяжкі гріхи“...

Мати отто думала мене усвістити, шалякати, та тільки гірше ще мене роздратувала. — „Не буде по твому“, — гримнув я, — „ні ти, ні сам чортяка не одійме од мене сестри; вона моя з душою і з тілом!“ — „Цураюсь тебе“, — озвалася сестра, плачуучи, „оддаю себе Богові, і до кінця віку буду одмолявати тяжкі наші гріхи!...“ Сестрина одповідь ще більш і ще гірше мене розлютовала; я зараз побачив, що на віки стратив її кохання. Глупзд мій помутився, усе, на цю я не глядів, здавалось мені облитим кровю. Мені спало на лумку, ухопить сестру на оберемок і утекти з нею у ліс. Тільки що я зблизився до сестри, мати загородила мені дорогу. — „По труну мосму“, заголосила вона, хапаючи мене за груди, „тільки дійдеш до своєї сестри!...“ — „Пусти! — гримнув я, як віл па ревиці, — пусти, вона моя, або чортова; не піде ласкою, так я її заріжу!“ — „Ріж мене, четвертуй!“ закричала сестра, „а я з тобою не піду, одрікаюся од тебе на вік вічний.“ — Я був інеше скажений; не памятую і тенеречки, як я вихопив книжал, як піднялася рука, і як сестрина голова з трупом покотилася на долівку... „Проклинаю тебе“, заголосила

мати не своїм голосом, „на сім і на тім світі,
проклинаю! Проклинаю і той час, в який я
на світ тебе, гасинда, породила!...“ Банисув
кинжал вдруге, і мати простяглася бізи сестри-
ного труну... Я хотів і сам зарізатися, однак
не допустила кара Господня: закрутілась в мене
голова, у грудях сперся дух, і я, як пекінський,
бебехнувся на долівку, між трунами матерім
і сестріним... Страшно дуже було глянути,
як я онамятоався... На долівці лежали без
голов труни матери її сестри, ідилітії кровю,
і сам я був ввесь облитий тією кровлю. Новино-
сивши скорін з хати на огорod труни без голов,
я виконав під бузиною в гущині яму і закопав
покійників. Однак, як вже я не шукав одечених
голов, а не знайшов: не віть куди воши із хати
поділись... Нічого мені тобі і розказувати, що тоді діялось у мене на душі і серці... Слізки
разів ханався я за кинжал, щоб зарізатися, та
неначе яка невидима сила тримала мене за
руку... О півночі була велика страхота: кругом
хати загув страшений вітер; на горині ревіто
і тріпало, неначе дах зривало з хати; кругом
стін скребло, у коміні гулко, вікна дзирчали,
у хаті все ходором заходило, і з долівки, неначе
з води вирнув, — вийшов мій батько. В руках
держав він одеченні голови ненічки і сестри.
Страшно було глянути на грізний вид старого
батька: чуярнна моя піднялася до гори, у вухах
загуділо, як з цебра окотило мене холодною
водою, і я почув батьківську мову: „Проклинаю
і я тебе, сину, з того світу: не прийме тебе ці
землі, іш пекло; будеш ти отгнаний, як той
Кайн, блукаєш по світу до страшного суду, аж
поки добрими ділами та цирим покаянням не
спасеш своєї душі і загублених тобою душ!...
Носися як по світу з тяжкою твosoю совістю і
сими головами; що суботи божої будемо до тебе
приходить!...“ З остатнім словом кинув мій
мені одеченні голови її зник...

IV.

Після цього розказу, Марко, склонивши на груди свою бідолашну голову, важко дихав... Видно було, що згадавши прошло і свою гірку долю, дуже засмутилась його душа і защеміло таки серце...

— З того часу, — знов почав він якамібно, — оттак, як бачин, козаче, блукаю по світу і нічого собі не вдію... Радився я з ченцями, з попами, і один тільки пустельник, у Карпатських горах, от що мені сказав: „Очищання гріхів і награду од Господа той тільки добуде, хто сполnia Його святий закон і волю, не з користі і благ буцької жизні, а на втіху і велику радість своїй душі і серцю; хто, як сказав Спаситель, возлюбить ближнього як себе самого.“ Пончувиши оттакі пустельникові речі, став я згадувати все те добро, що доводилося робить людям, і вийшло, що робив я не од щирої душі, а тільки щоб збавитися од важкої торби і осоружного світу... Цюк мені робить, коли --- як живу на світі — в мою залізну душу і камине серце не западало ще жалю до моого ближнього і на макове зернятко!...

— А полегшала твоя торба, — спитав Кобза, — з того часу, як ти з нею носишся?

— Часом і полегшає, а часом ще важче стане.

— Розкажи ж мені ще, Марку, як ти там по пеклу товкся і порозгонив звідти усіх чортів?

— Ось як воно здіялось, слухай. — Було се у ті часи, як Ляхи з козаками жили чесно, по братерськи. Хоч не одної матери бути ми, значить, діти, так закон же оттої Ісусомітої Річи для кожного був рідним батьком. Не було тоді і чутки про ту гемонеську вунію, на Україні не лаялись ще католики; бзути і матері не шинковали чоловічою кровлю, магнати не топтали закону і не зищувались над козацькими

привілеями. Добре тоді жилось на Вкраїні, тільки не мені, я блукав по світу, як і тепер блукаю, і не бачив іншої моїй лютій мучі. Садьки разів намірявсь якожкити на себе руки, а нічого не відіяв: повинувся — гіллята заомаєши: бурхиусь в воду, щоб втоніти — плаваю, як цуруналок: звалиюсь з високої скелі в глибокий бескід або у кручу — і скочуєш пе наче те поганько, не забивнись. Тільки ще гірші, — видно, прогнівляв Господа, бо кожен раз, після таких замірів, торба моя ще важча ставала... Дуже таки обридло мені вештатися по осоруженному світу з нудьгою, та з отсію торбою; піду, думаю собі, ще в пекло, хоч буде гірше, та інше, як там кажуть люде. От і став я шукати знахарів та усіхих характерників і розпитувати дорогу у пекло. І довго я розпитував про ту дорогу: одні казали — держи в праву руку, на схід сонця, де проїхали зірочки дорогу у Русалим, а другі рапли: іди та й іди позустріч, як іде Волосожар; а деякі ще інше направляли: от як птиці летять на зіму у вирій, то туди держи шлях, тільки лівіще. Оттак я ходив, ходив, і таки напав на таких, котрі сказали мені, що недалечко од Нечасва, у галицькій землі, с висока, превисока гора, а у тій горі с дупло, відкіля на наш світ вилазять з пекла чорти. Цовгенько таки блукав я по галицькій землі, поки знайшов тамечки таку бабу-ягу і превелику чаровницю, що добре знала дорогу у пекло, бо їй самій доводилось нераз там бувати. Не хотіла було вражка баба мені казати, та як висипав я їй на стіл жменю дукатів, то от вона зараз і згодилася. „Так, чоловіче“, — каке, „не дійдеш ти до пекла, не здержиш того пекельного вогню, а от, як я тобі дам напиться чортового зілля, то сама земля під тобою розступиться і ти зараз опинишся у пеклі, а там вже роби, що сам знаєш.“ — Зварила отто баба-яга в горищечку якесь зілля, пошептала, пошахрівала над ним,

накрила покривкою і повела мене в глибокий яр, та іducчи усе приказує: „Не оглядаїся назад, не оглядаїся!“ Дінами ми до величчного каменя, а кругом його ріє густий чагарник; от вона мені ѹ каже: „Сідай же, козаче, біля цього каменя, звідси прямий і найближчий шлях у пекло. Як винесі отсє зілля не оддишаючи, то сама земля під тобою розступиться і ти разом опинишся в самісінькім пеклі.“

Сів я біля того каменя і разом винув те зілля, дуже воночче і горіке. І двох гонів не одійнала од мене баба-яга, як затуркотіла і заворушилась підо мною землю, закопихався камінь, щось загуло і мене разом потягнуло в глибину... Глянув я в гору, так те дуло здалось мені неначе маленьке віконце. Оттак осідала підо мною землю, осідала, аж ноги не стукиувалася об пекельні ворота. Були вони каміні, дуже товсті і широкі, і од великого жару потріскались. Глянувши у ціліну --- так мені і бліснуло у вічі усе пекло. Якраз підо мною стояв залишний стіл, так розпалений, що аж побілів, неначе сонце сяє. Кругом того стола сиділа чортіча старшина, а самий найстарший сатана розлігся на високому дзвіннику. Побіля старшини товпились чорти і чортенята; деякі з чортенят чіклялися за павутину, а інші визирали з тріщин. Чорти об чімсь радились і гвалтовно гомоніли, часто згадуючи Іяхів і козаків. Став я прислуховуватися, аж чую, найстарший сатана і каже: „Зібрали вас, наповне чорти і чортенята, щоб порадитися з вами, що нам на світі робить з тими анахтемськими Іяхами і козаками?... Згинуваються вони над нами та ѹ тілами; не бояться і не поважають нас, з того світу женуть пророди!... Невгомонна шляхта розноїма венгікіном половину моїх поселанців, чортів, а другу половину звербували собі в товариство ті шмаровози, розбішаки, козаки-запорожці. Та не тільки козаки на тім світі обіждають нас, а в самісінькім пеклі не-

безисно від них: з чистилища пивоють собі у пеклі тільки напити, інеше в корчму або в пінонок який!... „Чи чули ви?“ — каже сатана, показуючи в гору, „щось гуркало біли воріт; духом чую, що се мабуть який небудь иєноха запорожець, — з того світу лізе в пекло із паше безголовя!...“ Духом чуси, — кажу собі, — пострівай линець, ще й оком своїм діявольським побачиш!... „На тім світі“, знов почав найстаріший сатана, „таку силу забрали продові котолуни, запорожці, що і Татар і Туркоту душать, а вже що роблють з Жидовою, так і ми, дарма що чорти, того не вигадасм у пеклі. Біда з ними, та їй тільки, — каже, почухавши потиличко: — чого вже я не роблю, чого не вигадую, пічого не вдю з діявольськими синами. Вигадав отго ім тих Аріїш, запропонувавши і другарю в Рахові і Білгораї, думав — от заведуться за ту віру, так і, бачу, їх не одуриш: не тільки крові не проглисає, а і мономахії між ними не було! А на сеймі так розумно иєнохи порадились, хоч би так і нам чортам. „Яке нам діло,“ — одказали, „до їх віри,“ себ-то у Аріїш: „аби воїни були вірними синами і оборонцями Річі Пополитої!“ Не сучі сини, як вигадали, аж шулуди тоді на мене напали, трохи з серця не сказивсь!... Тенеречки тільки мені й надій, що на те кателицтво і патерів; так я отсе здався на моого Фарнагія, чи не нала-годить він того діла, щоб яким небудь побитом розбити те гемонське братерство Ляхів з козаками: так минуло вже кілька років, як не маю від його цінкої звістки!... Гей, Фарнагію!“ гrimнув найстаріший сатана, стукнувши кулаком об стіл так, що аж іскри всіх чортів обсипали і чортеята, мов груши в осені, поспались з стелі на долівку. „Фарнагію! появись!“...

По другому покрику сатани, швидко виско-
чин з землі, інеше овражок, патер з проголеним
тімі ям, в чорній капотці, себ-то в' сутані, ни-

зенько вілювився, та їй спітав: „А чого вам треба, ішне сатано?“ — „Тю, на твого батька!“ скрикнув сатана, зареготавши на все пекло: „но яківському се ти убрахий?“ — „Се на мені сзуїтська одяжа,“ одказав Фарнагій, неміхаючись: „дуже шпарко заволали, так не вейв в свої тілеса перекинуться.“ — „Щож ти там робив?“ спітав сатана, витріцившись на його. — „Те робив,“ відповів Фарнагій, „що з маски вашої звеліли, щоб розігнати те райське братерство Ляхи з козаками; так отєс теперечки з'єдинався я з патерами сзуїтами і став між ними найстаршим, як воині там кажуть: од мажором, а де й глюріум, снералом в іереях. Та й моторіж з біса сучі сини, ті сзуїти!“ додав Фарнагій, мотиувши вязами: „ічого корить, з ними обійдусь і без чортів. Отєс недавно тільки перебрались у крулевство, будемо запровожати школи, колегіяни, будовати клянтори і костели, а там згодом і унію підсунемо. Оттоді вже заведуться Ляхи з козаками і почнуть один одного товкти та шпарити; а щоб ще гірші їх роздратувати, то ми деяких живцем замуруєм по клянторах, деяких спалимо, у інших жили витягнем, не одному горячого сала за пиктуру залісмо; на тім світі зробим їм пекло, і до віку вічного нас згадуватимутъ!“ — „Гляди,“ перехопив сатана, „щоб того не сталося, що з Аріянами: хирива пляхта на сеймі знов усе до гори ногами переверне!“ — „Не бійтесь, велиможний ішне сатано,“ усміхаючись одказав Фарнагій: „я їм вигадав таку тройчатку, чи так дисциплінту, що як почустрим сю певгомону пляхту рогів з дванадцять, то де тої і глупд і гонір у їх подінеться; з іншів переведуться на шолудивих коненят!“... — „Те-те-те!“ скрикнув сатана, вискаливши: „спасибі тобі, Фарнагію, за твою вигадку! Дуже дякую... Теперечки і сам бачу, що буде: розумному досить. На вікі вічні розійдуться Ляхи з козаками. Ляхи, з лукавства та з го-

іорства, зведуться на не віть що і так одур'ють, що жінки між ними стануть розумінні од чоловіків. Вони будуть у японок прихвості, а нам воно її на руку ковінька... Нашину я на їх піменецького батька, московським морозом окочу, та ще жидівського пива їм наварю, та її нехай пітуть, поки не луснуть. А у тих шмаровозів, козаків, спалю усі слободи, хутори і не оставлю цієї церкви, усі віддам Жидам на аренду; зроблю з козачої матери мачуху і запроважу між ними панство!"

Та й роздратував же мене такою річчю дільводольський син! Як крикну я: „брешеш, сатано, шіколи цього не буде!...“ I як стусону у ворота раз, вдруге, та так їх з пестлями, з прогоничом і випер, та вкупі з ними і сам хряпнувся якраз на самого сатану і всю чортову старину. Чорти перелякалися, та в розтіч, а я як ухоплю чорта-патера за ноги і давай ним, неначе келепом, трощить бісів. Вони тікають від мене, а я мов помелом їх мету, та все дальш, та все дальш, у пекло пру, та пру; дуже таки розлютоався і сам себе не тямив. А тут дивлюсь — неначе вулиця яка, усе казани, казани, з горячою смолою і сіркою, а у тих казанах киплять грішники; так я як ударю патером по казану, то він і перевернеться, горяча смола та сірка неначе вогненна річка розливаються, а дуїй грішинців пищати, як курчата, та ховаються по кутках. Оттак добіг я до одного великого казана, і тільки заміривсь, щоб вдарить, коли дивлюсь, аж з того казана виглядують: моя мати, сестра і дунії всіх тих, що я загубив; як заголосять: „тікай, Марку, звідси, на сім світі ти нас не вирятуси, а тільки на тім!“ Як побачив я їх, то і патера з рук випустив; стою собі, як той телепен, та очима тільки лупаю. А тут де не взяєся здоровенний чортяка, духом підхопив мене з заду, а чортенята наслітались і миттю приробили йому довгенні крила, та її помчав він мене у

те саме дупло, у яке спустився я в пекло. Можеб
я випручавсь од того чорта, що мене піс, так
бісів син став крутитися, песя в гору, та знай
крутиться та й крутиться, мов та дзига. Голова
у мене закрутилася, не онамитованася, як він
мене і на сей світ виніс... Прокинувсь, дивлюсь,
синку я там, де мене яга чосадила біля каменя,
і вже сонце встас ізза гори; отто цілесіньку піч
товкає по пеклу!... З того часу, оттак як
бачиш, знов блукаю по світу, і того дійдався,
що усе те здіялось, що намірялись у пеклі чорти
зробить: брати стали лютими ворогами, Ляхи
зъелись на не віть ще, запровожають гемонську
уйю, а церкви божі у Жидів в аренді... .

Як скінчив Марко своє оповідання, воїни
дійшли до високої моги ли, од котрої простяглисіть
дві дороги, одна просто, а друга пішла у праву
руку. Був полудень і сонце дуже припікало. Марко і Кобза зійшли на могилу і посидали,
щоб трохи одпочити.

— Скажи ж мені, Марку, — синяв Кобза: —
як бачу ти усе знаєш; що ж теперечки буде з
нашою Україною?

— Що буде, то одні тільки Господь знає,
— одказав Марко, понурившись; — а те, що
було, усі знаємо: гетьмана Косинського в Бресті
житового замуровали сзути у Августинськім
клянторі; у Варшаві Нашивайка спалили у
мідному бику; з Острянинці жили витягли; з
Полуруса живого зідрали шкуру і тисячі ще
других замордували лютими муками... Тенереч-
ки знов потече річка крові; побачимо, що то
зробить Хмельницький, чи поможе Йому Господь
милосердний од чахнуть руський люд од дріжж-
них Ляхів і прихилить його до одновірного з
ними народу, до одної матері нашої православної
церкви!... Тоді вже ніхто на світі не розібре
нашого братерства, хоч увесь світ стане за
Ляхів!... Пронцай як, козаче, — додав Марко,
вставаючи і скинувши очима на дорогу, що

пішла у праву руку, — прощай, се твоя стежка.
Мені здається, що ми з тобою нераз ще стріч-
мось на тім полі, що оріть инаблею, сіють смер-
тлю і поливають чоловічою кровю, думаючи, чи
не виросте на йому інселивіща доля задля
людів...

Кобза і Марко обнялися, пільно глянули
один одному в очі і розійшлися кожен по своїй
дорозі.

V.

Довго стояв Кобза на могилі, провожаючи
очима Марка; вже і гора його покрила, а йому
здавалось, що Марко ще дивиться на його своїми
шірлоокими очима і ціби чус новажку його мову.
Італем ніло серце у Кобзи по Маркові; однак
як вже він не коверзував, щоб вирятовать його
і навести на стежку спасенія, а нічого не здужав
вигадати.

Над вечір приїхав Кобза у велику слободу.
На майдані збилося багацько народу; якось
похмуро озиралися воїни і об чімсь радились.
Глухо розносився по майдану їх гомін, пібні
приток води далеко десь рвав греблі і хвиляї
бурикотіли, розливачись по долині.

Побачивши січовика, громадянин оточили Коб-
зу і стали його розпитувати...

— Чи заступляться ж то за хрещений люд
наші запорожчики? Чи воїни поможуть нам забо-
ронити святу віру і наші козацькі вольності?...

— Як таки не заступиться, люде добрі, —
одказував Кобза, зупиняючи коня: — на теж
воїни і січовики, щоб боронить святу віру і
хрестений люд: та вже і Хмельницький у коні,
щось радиться і порядкує...

— Чули, чули, заіноміла громада, — при-
сла він і до нас гіння, привозили і грамоту

з Київа, од владики, і він благословляє нас на рушення!... Оддячим діявольським синам, — гукали громадяне, — оддячим!...

Усюди, де не проїздив Кобза, народ ворувався: усюди вже запобігли гонці Хмельницького з грамотою од владики, і нараїли люд на святе діло. У сі слободи пограничної з Московщиною України не заходили ще жоліїри й ксьондзи, не шинковала й Жидова, так ніхто не боронив рушенню слобожан.

На четвертий день пути, з високої гори, Кобза побачив село Липарі. Дуже затокотідо в його грудях серце, глянувши на рідне село. Все, що тільки було у його митого на світі — сужена, мати, сестра, усе інече живе стало перед його очима. „Чи живіж воно, чи здорові?“ подумав Кобза замисливши. Змінився він на виду і брови насутились, як спало йому на думку запитання Марка: „а хто тобі поручиться, що сужена твоя і досі тобі вірила, і досі тебе кохас?“ — „Ні, ні,“ заспокоював сам себе Кобза: „Зінька мене кохас; душі в собі не чус, вона чесного роду і не пакине на себе недоброї слави!“...

Було вже за полуцені. Слобода геть-геть простяглася понад річкою, і хати, оточені виноградними садочками, привітно виявлялись ізза липових і клинових зарослів. Кобза став приглядуватися, щоб побачить свою рідну хату, як з вулички по дорозі напроти його вийшло весілля. Попереду, біля червоної корогви, казились п'янецькі молодиці і стара баба: танцювали, вибивали троцака і крутилися з парубками; дальші інші молоді, а за ними музики, бояре, дружки, дівчата і народ і співали весільної: „Не бійся, матінко, не бійся, в червоні чоботки обуйся... а-у!“...

Кобза як не випинав башьки, щоб розгледіть молодих, однак не розгледів: одно далеченько, а друге в юрбі за народом — не видно. Тільки

побачили молодиці Кобзу, зараз підбігли до його і зупинили коня.

— Січовик, січовик! — заторохтили вони, хашаючи його за чоботи, — злізай з коня, злізай, випсмо по чарці, потанцюй з нами!

— Тривайте, — гукав Кобза, — гледіть, щоб кінь не забив котру.

— Не злякаємось ми і тебе, і твого коня, — верещали піненські молодиці: — злізай, наїжту, тобі, а не злізеши, то ми й самі зволочем тебе!

— Оттак налигалися, — озвався Кобза, злізаючи з коня, — що й мене не пізвали?

— Павло! Павло! — (так звали Кобзу) скрикнули деякі молодиці, — чи сеж ти?

— А тож хто?

— Чи тиж живий? — питали вони, прозоро на його дивлячись: — була ж така чутка, що ти вже вмер.

— Брехали їх батька сини, та й вони з цими, — одказав Кобза, зареготовавшись: — а ви мені скажіть, чи живі та здорові моя Зінька, піненка, сестра?

— Зінька! — озвались молодиці, ударилиши руками об полі: — оттаке спитай!

— Ох лихо! — загомоніль деякі одступаючи: — щож теперечки буде?

Поки оттак перекинулись словом, підійшов старший дружко з пляшкою, щоб почастувати січовика.

— Павло! — скрикнув він, витрішившись на Кобзу, і випустив з рук пляшку з чаркою: — не в добрий же час тебе сюди принесло!...

Всі журливо дивились на Кобзу, куди поділися жарти й сміхи, а тимчасом надійшли і молоді.

Побачивши Кобзу, молода з жахом одступила назад, а Кобза, глянувши на неї, змінився на виду і побілів, як крейда. Перед ним стояла його сужена, Зінька, висока, сановита молодиця, в

грезетовому очіпку, повитому тонким серпанком. Коралі і дукачі, як жар, горіли на її нових грудях. Музики і співи замовікли, усе непаче вмерло, і народ, обстунивши Павла і Зіньку, дививись на їх, притайвши дух...

— Зінько! — зтиха промовив Кобза, укорінно дивлячись на неї: — тає-то ти додержала свого слова?

— Козаче, — одказала Зінька, схиливши на груди свою голову, — мене завірили люди, що тебе нема вже на сім світі... Матуся мене приневолила...

— Матуся приневолила, завірили люде, а ти нинідіко повірила, згодилася і на віки зананастила мою долю!...

— І свою, козаче! — Зінька затулила хусткою очі і гірко заплакала...

Один із старостів, з сивим вусом, підійшов до Кобзи.

— Слухай, козаче, — сказав він, узявши його за руку: — доля од чахнула од тебе твою сужену, а Бог з'єднав її з другим!... Ініж собі до твосі именін і засновкої стареньку, бо її вона дуже за тобою вбивається!

— Ідіть, ідіть, чого стали? — гукали деялі старости і дружки: — не поможетесь, пічого размовляти!

— Не піду, — скрикнула Зінька не своїм голосом, озирнувшись на молодого, — нехай з ним ті йдуть, що мене завіряли, нехай живе з тісю, котра мене приневолила!...

Зінька зірвала з себе квітки, очіпок, рвонула памисто, і коралі і дукачі посинували на землю.

— Павле, — заголосила вона, крінко обхватуючи руками його шию, — прости мене непечасливу, я од тебе одрікалась, одрікаюсь тепер і од світу божого!

Ледці розвели руки Зіньки і одрівали пебогу од Кобзи. Всілля стало непаче похорони: ті молодці, що співали і казались, захмінали.

веселе товариство і приданки новісими голови, а молодий стояв, як онарений, понурившиесь, і не посмів і очей знести на Зіньку.

-- Рятуй мене, Навле, — голосила Зінька, пручаючись, як песамовита, -- рятуй мене пеша-
сливу! — і зомліла на руках старостів і дружок.

Перезва повернула назад у село. Понереду несали Зіньку, розпатлану і розхрістану, інешче мертву; за нею народ, а позад веіх іншов молодий, похмопивши ціє. Зостався тільки Кобза на тім місці, де побачив Зіньку, і деякі з приданків збірали розкидане намисто і дукачі. Цовго стояв бідолаха замислившиесь, а там, знявши кабардинку, глянув на небо і, важко зітхнувшись, промовив:

— Мій Боже милий! дикую Тобі, що звів мене з Марком, не піду я по його дорозі, поко-
рилося Тобі, нехай буде надо мною свята Твоя
воля!...

З остатнім словом Кобза перехрестився і пішов до матери. Стара сиділа з дочкою на приязбі і здалека вгледіла сина. Не зчулась вона, як кинулась йому назустріч, повисла на шию і тузила його до свого серця. Вона думала, що на віхи стратила сина, як несподівано інешче сам Господь повернув його до матери. Однак не-
радісно, а смутило гледіла стара на свого сина: таке вже Бог дав серце матери, що коли її дитина жива і здоровая, то щоб була і щаслива. Тоді тільки його і задовольниши.

-- Сину мій милий, сину мій любий,
журливо промовила мати, — нерадісною вістю тобе стрічатиму...

-- Знаю, мамо, знаю, — перехопив Кобза, —
стрівеся з нею... Нехай її Господь помилує...

Кобза, привітавши сестру, оддав її свого коня розсідлати, а сам з матірю увійшов у хату і, помоливши перед іконами, этиха промо-
вив:

— Не журися, матінко, ми усі ходимо під Богом, нехай же і воля Його буде над нами!

— Нехай, сину! — одказала стара, перехрестившись: — не покине Він нас, милосердний!

Увійшла в хату її сестра, і з матірю посідали поруч Кобзи, і радів то, побачивши його живого і здорового, і смутні, дивлячись, як він бідолаха, звісивши на груди голову, понуро глядів на долівку.

Стали вони йому отто розказувати, як Зінька убивалась; почувши, що його десь на війні убили; як мати і родичі улещали її і приневолювали одружитись з Петром, і як вона довго одмовлялася, та вкінці і згодилась: отто у суботу дівич-вечір одбули, — а в неділю повінчали.

— У саму ту часинку, — думав собі Кобза, — як я побачився з Марком, її заручили, а як слухав його оповідання, її повінчали!... Мабуть і того карас лиха доля, хто з ним і стрінеться!

Того ж вечера зайшов до їх у хату Остап, син сусіда, молодий ще парубок. Уляна, — так звали сестру Кобзи, — глянувши на його, почервоніла, як калина, і Остап якось понуро озирався на неї. Кобза зараз побачив, що вони один одного покохали. Не помислився він, однак Остап ще не залишився; не до весілля було, коли, як кажуть люде, село горить, а тут треба рятувати рідний край.

Як повечеряли, щось притьма убігло в сіни і дуже хранило дверима. Уляна тільки що одчинила двері, щоб глянути, комуб се бути, як ускочила в хату Зінька. Неначе несамовита, страшно було і глянути на небогу: в одній сорочці, розхрістана, рознатлана, щоки горять, з очей іскри сиплються. Така страшнена!...

— Де мій Павло? — скрикнула вона, хижко озираючись, — де його поділи, де?!... він живий... я його бачила!...

Усі боязко дивились на Зіньку, Кобза перший кинувся до неї і притуливши до грудей, чуло, промовив:

— Зінько! заспокойся, я од цирого серця тебе прощаю, нехай тебе так і Господь помилує!

— Це мій Навле, — голосила Зінька, хапаючи за груди Кобзу: — віддайте мені його, він мій!...

— Зінько, та яж перед тобою, хіба не бачиш? — одказував Кобза, чуло дивлячись її в очі.

— Його голос! — белькотіла Зінька, прислухуючись. — Навле! — питала вона, — де ти? Не цурайся мене, оборони од злих людей... мене отруїла рідна ісенька... рятуй!...

Зінька притулилась до грудей Кобзи і зомліла на його руках...

За Зінькою слідком прибігли її мати, чоловік і ще кілька бабусь, з плачем вони вхопили небогу і як неживу понесли до дому. Кобзина мати, сестра й Остап пішли провести нещасливу; а Кобза на самоті, схилившись на стіл, облився гіркими, потім устав і од цирого серця помолився Богу. Теплая молитва звалила з його душі важкую гирю і він трохи заспокоївся...

Минуло кілька днів, Зіньці усе ставало гірші та гірші; горіла вона, неначе вогнем її палило, нікого не пізнавала і мусіли її дуже пильновати, бо у почи схопиться і сама не зна куди біжити, як навіжене.

Що дия навідувався Кобза до Зіньки; на його руках вона і душу Богові віддала... Йому ж довелось її і поховать, бо од жалю мати занедужала, а чоловік не знати куди і подівсь. Покійницю, oprіч Кобзи, його матери, сестри й Остапа, ніхто і на кладовище не провів. Бо у те время настутили тяжкі часи на Вкраїні. Кожний одцурався од всього, що тільки єсть милішого на світі чоловіконі: роду, худоби і кохання. У кожного одна була думка, одні

заміри: оддягти лютим врагам і заборонити святу віру і рідний край од своєслівних Ляхів і дріпіжних небоїдзів...

Тільки що настав великий піст, так зараз скрізь по селах і хуторах стали пекти сухарі, різати кабанів на сало, і усі ті запаси розвозили по лісах, по пущах, і закопували в землю. З Рильська, Путівля і Білогорода повернулись бувалі козаки, що після побиванок під Кумейками, на Говтві і Старці, позаходили до якого часу в Московщину з Гуною і ще деякими ватажками. Понавозили вони з собою рушниць, пистолів, ратищ, шабель і всінкі запаси пороху і олива. А з Запорожжя знаходило таки чимало братчиків-січовиків. Давали вони військову пораду, збивали народ до купи і наставляли сотників і тисяцьких...

Після великої святотіків гонці з Запорожжя дали звістку, що Богдан Хмельницький повертається вже од кримського хана і веде з собою орду, і щоб народ розходився по лісам і рушав ік Лубнам і Переяславу. Тільки і по-зоставались на страх божий при своїх дворицях старі і немощні, а остатні розійшлися: деякі з дітьми помандрували у Московщину, а другі молодиці і дівчата поплелись собі за козаками.

Кобза з Останом, помолившись Богу, попрощались з своїми крівними і потягли з сіромами у гай. Простували вони до Лубенъ, невеличкими купами, кожний по своїй стежці, бо були між їми такі люди, що направляли їх темними лісами, щоб не виявити сили перед Ляхами, особливо стереглись вони проходячи побіля замку князя Єремії Хорибути-Винницевського, того, що пра-вославний народ за його лютість прозвав кро-вопийцею.

Недалечко од Лубені, над річкою Сулою; на високій горі із за однічного лісу виринаги башти стародавнього замку князів Корибутів-Виннивецьких. По високому почернілому даху, темних мурах, вкритих мохом і піснею, по обвалинам підпорам, що время неспаче шанель поточило, видно було, що не один вік минув, як стоять ся будовля.

Рід Корибутів-Виннивецьких іде од Корибута, сина Великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича, нарощенного од тверської княгівни Ульяни Олександровни. Князі Виннивецькі владали на Україні великими маєтностями: од границі царя московського до Київа і од річки Десни аж до Гоївти, понаць Дніпром, у весь край належав Виннивецьким і прозивався Виннивециною.

Князі Виннивецькі держали православну віру і були заступниками руського народу. Скрізь по городах і селах назбудовали вони монастирів і церквів; за теж і народ новажав їх рід і під час якої незгоди йшов за своїм князем, на оборону рідного краю і віри православної. Князь Дмитро Іванович Виннивецький в чотирнадцятому віці служив московському царю Івану Четвертому і воював по його царському указу з Татарами і Черкесом. Князь Михайло Михайлович Виннивецький був жонатий на дочці волоського господаря Раїї Могилі, двоюрідній сестрі київського митрополита Петра Могили. Од сего-то подружжя народився Сремія. Сремія після смерти батька застаних хлонятком, і мати, щоб заборонить сина од латинства, отдала його на руки свому духовнику, архимандриту Густинського монастиря Ісаї Іонинському. Так Господь же не протяг йї віку, і молодого князя отдали на руки його дядькові, католику, Костянтину Виннивецькому.

Однак княгиня Раїна вміраючи зарікала сина не піддаватися католицтву. „Сину мій,” казала вона, благословляючи Єремію: „коли ти не покинеш нашої віри, то і Господь милосердний тебе не покине, і благословеніє мое по весь твій вік буде над твосю головою; будеш ти і твій рід в Богатстві і великій новазі у людей; як же не послухаєш матери, то я тебе проклану з того світа, а Бог і люде од тебе одступляться і рід твій викорениться“ Не послухався таки Єремія матери, і так воно сталося, як вона йому пророчила: Єремія стратив своє Богатство, а з смертю сина його Михайла, що був обраний на польське крулевство, урвався і рід Вишневецьких-Корибутів...

Єремія, хижий од року народження і вихований ще в слуїцьких школах в запеклій вражді ік православію, принявши латинство став найлютищим гонителем православного люду. Князі Вишневецькі ніколи на Україні не проживали, а дісколи тільки навідувались, бо владали ще великими маєстностями на Волині, Поділлі, Галиції і Литві. Єремія, як оженився на Гризельді Замойській, переїхав у сей замок на життя з своїм посемейством. Не по своїй волі він тут осадився, були то заміри езуїтів, щоб, орудуючи руками і силою князя, пригневолювати православний люд до унії і запропонувати латинство. Тяжко докоряли у ті часи бідолахам дряпіжники ксьондзи; волосся до гори підіймається, читаючи про ту невзгоду літописню скрижалю, написану сльозами і кровю замордованих мучеників. З живих здирили шкуру, пробуравльовали очі, кишки вимотували, жили тягли. Церкви божі віддавали Жидам на оренду, діти заставалися нехрещені, парувались невінчані, вмірали без покалення, ховали покійників без християнського погребення. Княжеські челядниці, яропужі Ляхи, венчались по містечках, селах і хуторях, і що

схотіли, та її робили: забірали у селян остатчу худобу, на очах батька й матери насилували дочок, в церквах бенкетовали і згинували нац божою святынею... Нема на світі нічого лютішого і між хижим звірем, як Ляхи, прибрали до рук силу, і чорт того не робив з горщиками, що вони діяли з людьми... Після побиванок у 1637. року під Кумейками і у 1638. році на Іловтві і Стариці стали Ляхи запроважувати унію і тож по лівому берегу Дніпра. По приказу Єремії багацько вже захопили православних церків і монастирів і попереблювали їх на костюли і кляштори...

Переїхавши на Вкрапину, Єремія на диво обновив предківський замок. З обох боків старої будовлі прибудував ще по крилу покой і з'єднав їх кружгандами, а по середині ік саду над самою кручею непаче повис просторий ганок. Щука заїкрашував будівлю той ганок, убраний наоколо і по східцях мармуровими обличчями і деревами з заграницініх сторін, пересажених у величенніх діжках, окутих залязними обрущами. Яких там між ними не було дерев, кущів: на іншім попростягались такі листи, що під одним три чоловіка скитаються од доща, а на других такі дрібненькі, як іншеничні зернятка. Одно стовбом подралось до гори, або гадюкою скрутилось, друге кущем розпустило свої віти, і листва, непаче шовкові китиці, повисла аж до землі, і вся та заросль, вкрита цвітом і квітками і до імиги розставлена кущами, здавалась зачарованим садом-расм земним. Дики кущі, що оточували наоколо замок, тисячами рук перероблені на паркову садовину: сотні дубів, яли і кашнини в імлька обхватів, зрубано, і скрізь попростягались доріжки, порозкинулись грядочки і усіяка квіточина. Здалека провели і зібрали родинки, течії, і ціла річка води текла у сад, гума, як на лотоках, місцями пересивалась по перекатах і гуркотіла, вливачись в Сулу,

а місцями великі бризки крипталевим стовбом стрибали до гори і падували сажаски, обложені плитовим камінням. Аж з Переяслава понавозили величезних камішок і поакладовали гори скель, піби так сам Господь їх поробив... Но всьому садові **назбудовали** гульбищ, ічер, халабудок і усіх ~~шанських~~ витребеньок.

Перед замком, по лубенському шляху, за остатці чотири роки неначе який город збудувався. На просторому майдані, біля мурованого костелу, стояли курені на три тисячі квартного війська, та офицінни чи що задля дворової челяди і приїжкої шляхти. Од майдана пішла ціла вулиця шинків, корчем, ятків з жидівським крамом. Оддаля од сієї будівлі, біля ставка, стояв піби замок який, оточений лісом; то була княжевська пеарія з станіями і якимиєю офиціннами задля пеарів, дойзікачих та ще якихсь лакузів.

З того часу, як Еремія осадивсь на життя в Вишневеччині, гості пі на часницу не переводились: що дия одні виїздили, другі приїздили; що дия були й проводи і стрічі. Князі, магнати, значні пани і шляхетство, з жінками, з дітьми, приїздили з Литви, Крулевства, Волині, Поділля, Угорщини, Волончини, і бавились по цілим місяцям. За всього світу навозили у замок найдорожчих напітків і з'єного. Аж з Рейну і Угорщини бочками провадили рейнське і усікі напітки; з Ковеля меди, з Київа бакалію, од Дніпра і Дону усіку рибу, кавяр, балики.

Гуляли ляхи, бенкетовали, а народ бідував, знищився. У робочу пору тисячами вигонювали розкопувати дороги, гатити греблі, насипати розкати, розчищати садові парки. А щоб шляхта і челядинці князя не сиділи голодні, з кожної хати брали одесиного і десятину. Невелика ще біда сі побори, колиб не осоружна шляхта збрала їх; нещастівсько вони по селах неначе

дряпіжки Татарва, і часом заберуть усе до пітти, а деякі, як не сховастися гарна дівчина або молодиця, то її їх прибгають.

Оттак гуляки Михи, порадись кевондзи, дуріли, казались, точили сальози і кров народі; їм і байдуже, що білонахи доносять вже нестернуочу. Удача під Кумейками, на Говтві і Стариці завязала їм очі; не бачили воини, що наокруги їх дістєся, і в голову собі не кламі, якє лихо стереже. От і теперечки попадають до князя гості: з Литви приїхав Ольберт Радзивіл з панами і своїми челядницями, усе шляхта: з Корсії - родич Сремії, князь Корецький з дочкою; з Немирова - князь Четвертичський, з Клевані - князь Чорторийський і богацько ще других значущих панів з жінками та з дітьми і своїми маринантками.

VII.

Найдорожчим гостем Сремії був князь Четвертичський. Ось яка тому причина. Князь ісповідував православну віру і кріпко тримався свого закону. Ік біля його не заходувались слути, яких бісніків йому не піднускали, а нічого не вдіяли; та вже чого воини не зроблять, як до чого принаде, здається і сам сатана не вигадас, іскушуючи праведників, що викріверзують ті слути.

У князя Корецького була одним одна дочка, така гарна, уродлива, що країці, здавалось, в цілім крулевстві не було. Не один з магнатів і князів умизгався за княгинівою, не один і залишився, і кожному довелось в свою чергу попонитовати гарбуза. Вже думали, чи не налагодилася княгиніва до клянтору, бо дуже була набіжна, усе тільки її бавилася з мішками та з патерамі. Гостюючи отто раз в Заславлі у Сангушок, унеріє довелось її побачить отсього

князя Четвертинського. Княгівна хутко до його прихилилась, тільки з ним одним танцювала, розмовляла і гаразд таїм причаровала його до себе. З цього часу Четвертинський частенько навідувався до князя Ікорецького і по всій Волині пройшла чутка, що неприступна панна сама запобігла Четвертинському. Увесь край дивувався, що які лицарі, які магнати залиялись за княгівну, а вона її на кого не глянула, а цього нензного, миршавого і вже немолодого притьма покохала. Ось як виявлялась ця загадка: княгівну змалку виховували в кляшторі якихсь-то візиток, під дозором сгуїтів, не в страсі божім, а як какуть, в страсі сатанівськім... Як обтинають крильця пташечкам, щоб вони не позалітали, так і її небогу приборкали, однявши од неї власну волю, хіть і самоістність. По шоснацятому року княгівна мусіла з кляштору повернутися до батька, — матери у неї не було, вмерла. У той день, як її виїздить, послали її мішшки в каплицю, помолитися чудотворній іконі Матері Божої, щоб вона милосердна не покидала її і за мурами кляштора. Проживши змалку в кляшторі, княгівна лякалась своєї волі; здавалось їй, що тільки її світу, тільки і щастя в тих мурах, що покидала. В каплиці не було нікого. Княгівна увійшла одна смутна, з гнітучим серцем, і облившиесь слезами упала перед іконою і стала молитися. Коли чує, пібіто од самої ікони, поважний голос: „Моя любая дитино, заявлю тобі мою волю: мусиш визволить з схизми немировського Четвертинського і одружитись з ним. Не журись, коли на сім світі не будеш щасливою, бо на тім уготую тобі вічне панство!“ Почувши волю Божої Матери, княгівна затріпотіла і простяглась на помосту крижком, довго лежала як межива; потім хутко встала і зложивши на хрест рученята, од щирого серця промовила: „Да буде воля Твоя святая надо мною недостойною!“ Княгівна вийшла

з каплиці з веселім серцем, так їй легенько стало на душі після того чуда, що Матір Божа сама виявляла їй свою волю. Не знала вона бідна, що та воля була не Милосердної Цариці, а опуканство дряшкінних сзуїтів.

З цього часу у княгівни була одна тільки думка: як би запомонити Четвертинського і визволити його з багна ехизми. Минуло три роки, і княгівна на диво пишило, величаво розціла. Ціла ватага лицарів, магнатів умізгались біля її підніжок, і ні разочкуж то не спало їй на думку — змінить волі Найсъвестію і Матки; а князь Четвертинський так уже в неї закохався, що їй себе з дурою не тямив. Як побачили сзуїти, що заміри їх визріли, і звеліли кевондзові Заленському, що неодлучно жив при Сремії, довести діло до кінця. Так отто Сремія і запросив до себе в гості князя Корецького, а княгівна попросила Четвертинського провести її до Вишневещини.

Усе зробилось, як бажали сзуїти. Збитий з пантелику князь Четвертинський не здужав більш бороться з своїм коханням і на все згодився. Наступив давно жаданий день, у который Четвертинський мусів одреєтись од віри своїх предків і одружитись з княгівною Корецькою.

Сзуїти дуже радувались і втішались своєю вдачою; вони знали, що за князем не одна тисяча православного народу прихильтесь до унії і його помістя вкриються костьолами і кляшторами...

В замку Сремії готовили бенкет, якого ще на Вишневещині нікому не доводилося бачити. З княжеских льохів викочували бочки з рейнським і барилла зо всякими панинками. Фисячі бутельヨк виставляли рядочками. У кухні непаче неклю яке наламо; на майдані перед замком вкупували риштовання задля огневих штук. Воїськова піляхта об'їждала коней, пробовала броню, і готовилася на вчинені

і туриї. З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, у парку прочищали підземні труби задля хвоптанів і кашкадів, і розчищали доріжки.

З ранку сього щасливого задля кателиків дия якісъ полуночанки, в срібних тилягах па баских і убраних конях, роз'їзжали геть по оконці з сурмачами і оповідали народові, що сьогодня перед обідом князь Четвертинецький приймає святу кателицьку віру, а над вечір новінчається з княгівию Амалію Корецькою, і що день закінчиться весільним бенкетом.

Заявляли отакечки не з тим, щоб запрошувасти народ на те весілля, ні, то був тільки звичай великих панів, магнатів, бо і замкова брама не одчинилася сіромам і голоті. Парік теж оточувала вартоva сторожка, так ніхто з селян і не побачив, як князь Четвертинецький одрігся од батьківської віри, і як його новінчали з Михайлівкою. Почули тільки гук з замкової гармати, раз перед по-луднем, а вдруге над вечір.

VIII.

Ярко освітились залі, круїзганки і кімнати княжеського замку. Тисячі воскових свічок панвали в сторучих ліхтарях і панікадилах, що не-наче стъижки, зіткні з криницьлових ниток, спускалися з стелі і висвічувались, як блискавки в горобину ніч. Стеля і стовби блищали золотом; зложений з найдорожчого дерева поміст виліскувався, як замерзле плесо. Над вікнами висіли з аксамиту та ще з чогось завіси з виготовленими на їх штицями, звірьми, квітами і визерунками, а двері і мармурові коминки вершилися велико-княжими гербами: на червоному полю погони. По круїзганках і бокових покоях стояли столи, заставлені туровими ро-

гами, келюхами і чарками з чистого золота. Яких потрав, закусок, лікіомін і напитків не було на тих столах!... Що тільки милосердний Господь створив задля цілого світа, то все там склалось до куни задля одних тільки панів... Бенкет ще не починався, якдали, ноки одягнути і спорядити молоду княгиню. Тимчасом магнати і вельможі панів, пані і панянки зібрались у кімнатах княгині Гризельди; а ротмістри, хорунжі і шляхетство розхожували собі по залі, гомонії, крутили вуси і брякали бронею і остругами. На приганику під стелею містилось може чоловіка з сімдесят книжескої музини і піввічих; у вікна заглядало сотні голов простої челяді. По тимчасовому звичаю магнати і вельможі панів не боронили своїм службам дивиться на їх бенкети й ігрини, тільки у єю добу не багацько пізбиралось того люду, бо опасовались, щоб не понаходило бурланства і гайдамаків, що цілими ватагами венчались по лісах, а пустили тільки замкову черню. Однак як не пильновали вартові жоліїри, а деякі з чужих прокралися таки у парк, бо в одно віно зачайдував Кобза, а біля його стояв Остан.

Їх одягнути молоду княгиню, увійшов у залю Сремія, ласкаво привітав панів і oddав музині приказ бути на готові. Сремія був з себе високого зросту і сухоріявий. Зінднірохих, нахмуреніх бровей хижко, вовчим поглядом, визирало його сірі як полуда очі; уста завидало усміханіс, щоб судоргою так звелю їх павізи, а довга, руда борода закривала груди. Обличчю князя найгірш додавало лютості високе чоло, з глибокою морщиною між очима, і чуб якореткого волосся, що нечаче щетина стремів до гори. Сремія одягнутий був в богатому кунтуші з срібними китицями і новорозіками, шалевим поясом підперезаний і в жовтих сап'яніцах; біля боку моталась карабеля, обсажена самоцвітами. Виглядав він санювito, піднявши голову і трохи

перегнувшись назад, що виявляло в йому і панську пиху і лицарську відвагу. Князь вийшов з залі, а слідком за ним і шляхетство, запрошуваючи панянок на той танець, що по двос ходором ходять та розмовляють.

Тільки що виявилась на дверях перша пара, разом заторохтили барабани і заграла музика. Сремія попереду вів молоду княгиню, у другій парі йшов молодий з княгинею Гризельдою, а за ними матнati і шляхетство. Молода княгиня усіх засліпила своєю красотою; здавалось, тільки її одну і видко було. Йшла вона, неначе та лебедочка плила, в білім як сніг убраний. Зпід віночка білих квіточок хвилюю спадала аж до землі пелена, зітканая буцім з павутини; на віночку, грудях і по всій сукні блістіли, як зірки, дорогі каміння. Кобза затріпотів, уздрівши княгиню, і затаївши дух пильно на неї дивився. Тим поглядом пронизав він княгиню аж до самого серця так, що як вона проходила побіля того вікна, де стояв Кобза, то ніби зачарована повернулась і скинула на його очима. Затокотіло крінко у Кобзи горяче серце, заискрились очі, здалось йому, неначе з самого неба глянув на його янгол, повитий білою хмарою і оточений зорями...

Народ, що стояв біля вікон, дивувався, дивлячись на панський бенкет; іншому і не синилось того, що теперечки довелось побачити. Цеякі, винявши баньки, аж цмокали і бубоніли:

— Глянь, глянь, як блищить золото, як слють самоцвіти, дорогое намисто, які убрания, батечки!...

— Яка гарна, сановита молода! — похвалили деякі.

— А молодий який миршавий, — озвались інші.

— Сьогодня одрікся він од батьківської віри, — додав дід: — побачимо, чи довго ж він бавиться з своєю Ляжівкою!...

Кобза усе чув, що старий розказував, і хотів
глянути на його, бо знайомий голос був, --- так
ніяк не зміг одвести очей від молодої, і вже, як
пішли польського танця по других покоях, тоді
тіньки він озириувся.

--- Здоров був, Барилло! --- скрикаув Кобза,
протягуючи до старого руку: — яка нечиста
мати тебе сюди занесла?

— А тебе яка? --- сіятив дід, усміхаючись.

— Я тутечка не один, --- пропонотів Кобза.

— Я не один!

— Хтож ще з наших січовинів?

— Побачиш...

— Та й гарнаж молода! --- зтиха промовив
Кобза зітхнувшись.

— Оттакої ще! тиж яконатий?

— Ні... — одказав Кобза, почурившись.

— Як ці?

— Не питай...

— Тим-то, бачу, у тебе і очи рогом лізуть
на чужих жінок?...

— Я думав, що країцю од мосей Він'яки на
звіті не було, аж бачу...

Кобза не договорив, бо пари танцюрів увій-
шли у залю, і він знов витріщився на молоду.
Як проходила княгиня побіля того вікна, де
стояв Кобза, то знов на його споглянула і так
ласкаво, привітно, що здалось йому, піби ще
їй усміхнулась...

Після того танцювали краковянка і другі
танці; а отто як натомились, то пляхтетство
розвійшлось по круїз-танках потягнути люльок та
посмакувати трунків, а пани і панянки, по-
бравши за руки, розхожували по залі. Молода
княгиня поруч з якоюсь панею підійшла до того
вікна, де стояв Кобза, і хоч розмовляла по
польські, однак він усе зрозумів.

— Подивись, — сказала молода, показуючи
на Кобзя, — який гарний козак.

— Гарні в нього очі, нечаче гранати блицати, — одіказала пані, пильно дивлячись на Кобзу, — тільки груба хлопецька тварик.

— Така вродя мені миліца, чим жіноча красота нашої шляхетної молодежки.

— Глянь, глянь, як він на тебе пильно дивиться! ти його причаровала, він закохався в тебе!...

— Що ти вигадуєш, — одіказала княгиня, почервонівші: — як таки моїна хлону закохатися в княгиню, сього йому і на думку не спаде.

— Не знаєш ти, бачу, сих есхізматиків, вони такі смілі і необачні, що не то закохуються у княгиню, а ще думають, що їх вони також люде, як і ми!...

— Однак усеж таки люде... Знаєш, що я тобі скажу? — і княгиня понурилася: — я превелика грішниця, мені жаль їх, жаль есхізматиків. Натери кажуть, що мени гріха діявола ножаліть, як есхізматика.

— Молись до Найсвященнії Матки, щоб вона, милосердна, одвернула тебе од сього великого гріха.

— Молюся, од щирого серця молюся, а як гляну на їх муки, на їх прихильність до своєї віри, то так мені зробиться важко на серці, що часом і слезами вмиюсь...

— Бач, яка чула!...

Як шляхта трохи оддихала, знов почали вибрязковувати мазура. Люде, що поодходили, давили один одного, проштовхуючись до вікон.

Молодої вже не було в залі, оддихала вона на ганку, де зібралися магнати і значій пани і пані. Ніч була тихая, теплая, нахмю бузком, конвалією, а наокруги ганка горіли каганці і розмальовані лихтарі, скрізь порозшивані на деревах.

Кобза з Остапом одійшли од вікна, спустились з гори і, обігнувши кружанку, притайлись біля ганку.

Магнати вели розмову про політику: дуже сварились на занектих езизматиках, на запорожців і парікали на московського царя.

— Чого вже не роблю, — казав Сремія, — з тими гаснедовими езизматиками, а чого не вдію: сотнями вішаю, четвертую, сажаю на палі, а воїни ще гірші підіймаються, лютують. Що дия то там, то там убивають моїх жолійрів, захоплюють обози, підпалюють гамазини з хлібом і припасами.

— Так саме й у нас в Ініці, — додав Ольбрехт Радзивіла, — особливо ті діявольські Нінчукки багацько лиха нам наробыли. В Могильни замордовали сзуїта Андрія Боболія; в Нінеську і Янові вирізали усіх ксьондзів; в Несвіжі забили шість сзуїтів і багацько іншіх і Жидів, в Новогрудках спалили сзуїтський клянтор разом з патерами.

— Гінчукки то все одна ця крев, козацька, — сердито гримнув Сремія. — Як би на мене, то я усіх би на шибеницю, до остатнього викоренив би.

— А хто буде тоді одбувати паничину? — загомоніли деякі пани...

— Латно казать, усіх на шибеницю, — озивались другі: — схизматиків до сто дяблів, і прядива на вірйовки не настачишся!...

Молода княгиня скрикнула і з ляком зскочила з свого місця. За ганком щось генінулось і затріщало, продираючись між кущами, а дасі чутно було, як побігло з гори. Усі пани, скільки їх не було на ганку, хутко підійшли до молодаї з запитанням, що їй приліучилось? Княгиня з переляку тріпотіла і зблідла, як стіна.

— Хтось, — одказала вона, боязно озираючись, — ізза ганка зірвав з моого плеча шлюбову квітку!...

— Неслихане зухвалство, Єзус-Марія! — скривнув Сремія, ударивши кулаком себе в груди. Потім узяв за руку княгиню і зтиха промовив: — Заспокойся, моя Крульово, заспокойся; на дні морськім знайду виноватого і покараю, як ще нікого не карав!...

Сремія хутко зібрав усе шляхетство, войськових, розказав їм, що здійшло, і хижко озираючись додав:

— Панове! рятуйте мій гонор, об одім тільки вас благаю, приведіть мені його живого!...

Музики стихли, бо усі шляхта і войськові розбіглися по парку шукати злодія. Грик і гомін огласився паокруги замка; брякчали бронею, тунотіли бігаючи по доріжках, і гукали, перекликаючись між собою. Переполохані наяники тулилися по кутках, як овечата розігнаної вовком отари. Сремія то розхожував по покоях і всіх заспокоював, то виходив у парк, і кожного, кого не стрів, нетерпучо питав:

— Піймали харциза, піймали?

На ганку пані обступили молоду княгиню і дивувались, комуб то зірвати ту квітку.

— Коли він злодій, — мірковали вони, — то латвій булоб йому хапнуть за дороге намисто, як за квітку...

Молода трохи заспокоїлась, з блідої почервоніла вона, як маківка; однак, як почулося з парку: „ловіть, держіть, спиняйте!“, княгиня з жахом зскочила з дзигтника, знов зблідла, аж дух сперся у грудях, і прислуховалась, ніби боялася, щоб не піймали того, хто її скривдив; а як огласилося: „піймали, піймали!“, то вона знов уцала на дзигтник і, закривши ручечятами очи, схилилась на бильце, іспаче зомліла. Пани, почувши звістку, що піймали злодія, дуже зрадніли і по ляцькому віншували Сремію з долонею. Знов огласився гомін по парку: „ведуть, ведуть!“ і східці ганка, як лавою, вкрились шляхетством, жолнірами, а попереду

з звязаними позад руками йшаки Кобза і Остап. Вів їх на ланцюгах стременний князь, пан Щука, найлютіший катюга з челядництв Сремії. І з виду він більш походив на звіряку, як на чоловіка: вірлоокі, перекошені очі дивились хижко, піс з роздутими ніздрями задрався до гори, широка челюсть не перестаючи ходором ходила, непаче переминала ізвачку, панка як решето буда поковиряна вісною. Замордовав він по приказу Сремії не одну тисячу православного народу найлютішими муками, які вигадували тоді безбожні сгути, що вчинили лікарству не задая того, щоб рятувати людей, а щоб їх катувати...

Зійшовши на ганок, Кобза сміло озириув на панів і його поганці запинився на молодій. Стояв він в червоному жупані, бо як піймали, то стягли з його свитину, що була зверху.

— Січовик, січовик! — загомоніли панни.

— Була при йому броня? — спитав Сремія Щука, люто скинувши очима на Кобзу.

— Не було, я не освіваний князю, — однак зав Щука вклонившись.

— Е, як би була! — пробубонів Кобза.

— А такий гладкий і завзятий, — знов почув Щука, — що на силу десять чоловіка його подужали; деяким таки добре надсадив бебехи!...

— На паню ехізматика, харциза! — перечинив Сремія...

Ночувшини такий приказ, молода княгиня швидко склонилася з дзиглиця і підійшла до князя.

— Не він зірвав квітку, — скрикнула вона, — я тільки що його, бачила біля вікна в залі!

— Кому ж більш як не йому! — озвався Щука. — Хто стояв біля вікна, той і теперечки стоять, їх оточили вартові, а сей і втікав і обороювався...

— Не він, каку тобі! — сердито одказала молода, похмуро глянувши на Щуку, потім

повернувшись до Єремії виразно промовила: — Гоноровим словом ручаюсь тобі, князю, що не він!

— Ну, так сього на палю! — гримув Єремія, показуючи на Остапа.

— Як так, — озвався Кобза, — то карайте мене, я зірвав квітку, а неповинного пустіть на волю!

— Бач, який запеклий! — шопотіли пани.

— Лже, лже, не він, не він, — заверещала знов молода.

— Щоб нам не омилиться, — перехопив Єремія, — так обох на палю!

— І сам царь Соломон, — озвався ксьонда Заленський, — не вигадав би розумніще.

— Князю, — поважно промовила молода, — мене скривдили, і я одна маю право карать і милувати, за що ж ти хочеш накинутъ на мою совість дві смерти?... Найсьвистша Матко, змилуйся! — і княгиня простягла до неба руки: — сьогоднія, по Твоїй волі, я загубила на віки мою долю...

— Заспокойся, моя дитино! — перехопив Заленський, уявивши молоду за руку і скинувши оком на Єремію: — князь жартує, жартує!..

— Моя крульово, — додав Єремія, — ти в мосму замку господина: твоя воля, твоя й сила, і я твій слуга; приказуй, усе так буде, як ти бажаєш!

— Обох милую! — Княгиня зняла з грудей шинельку осипану самоцвітами і oddala Щуці:

— Обох на волю! лучче грішить милуючи, як караючи.

Щука узяв подарунок, доторкнувся устами до сукні молодої і щось прогарчав собі під ніс. Княгиня гордим поглядом глянула на Кобзу і величаво пішла у покої. За нею розійшлися і пани; деякі хотіли було зостатися ще на танку, так Єремія попросив їх до покоїв.

— Нісля такого ласкавого суда, — додав він, — я не поручусь, щоб кому небудь з вас не зірвали й голови з імеч.

Як усі вже пройшли у покой, Сремія прошов потів до Щуки:

— Обох в куну! обох на палю! — і вийшовши в залю зачинив за собою двері.

Поки отто везлися з Кобзою, настав час і вечері. Заграли музики польську проходку і Сремія повів молоду княгиню до столу, а за ним нарами і всі пани. За вечерею молоді сиділи рядочком, і обос якось смутно виглядали. Княгині пічного вже було до Четвертицького бісіки нuseкати, бо волю Найсь в синтшої Матки довела до скутку, а князя може скребла совість, що одрікся од батьківської віри, од руського посемейства, і прихилився до Ліяхів...

Однак веселому товариству і байдуже до їх було. Турині роги і келюхи, чарки зо всякими напитками і стародавніми медами переходили од пана до пана, а як стали отто пить на здоровля молодої, то вже пили воини з її черевичка. Крик, галає, стрільба з гармат, муцирів і гаківниць огласився по всій околиці. Сполохнуте у ночі гайворонія літало по парку між деревами, крякало і билося крилами об віти. Не було спокою і горобцям. Бенкет закінчився огневими штурками, яких ще не бачили на Вишневещині: те крутилось і тріщало, а те пукало і гуло; здавалось, непаче небо загорілось. Молодих з музиками, гуком і гомоном повели спати в особливі задля їх убрані покой. За ними розійшлися маґнати і запані пани; зсталось тільки шляхетство і войськові, і довго ще хлюпались у тих напитках, як жаби в болоті.

Сремія повів патера Заленського на свою половину, бо там зібралися гонці і посланці, прислані до князя з Крулевства, Литви, Київа і Запорожжя.

Недобре вісти чекали Сремію. Розпитувані декотрих післаниців, що дістяєся, звідки воїни приїхали, він забрав листи і звелів одвести їх до маршала двору, щоб нагодовали і розмістили по офіціях.

Перший лист Сремія почав читати з Кодаків. Страшно було глянути на його вид: брови насунулись, очі викотились, судорого повело уста, неначе трясця його тряслася, і той напір, що держав він в руці, дріжав як на осені лист. Натер Заленський, притайний дух, не спускав очей з князя, і по його похмуromu виду, здавалось, бачив, що там написано на папіру. Дочитавши, Сремія зобгав в жмені лист і кинув його на дзвінку. Кожний лист, що читав він, дратував його; то зарогочеться, неначе саме некуда застіялося, то розірве на шматки і запіниниться тонче їх ногами.

— Які се вісти, — несміло спитав Заленський, — що так тебе, князю, застмутили?

— Такі, що превелике лихо віщують нації Річи-посполитії. — одказав Сремій, похмурившися. — Запорожці утройли своє військо: Хмельницький повертається од хана і веде з собою орду; од Дону до Карпат і од граничі царя московського до Чорного моря підіймаються козаки, цехові і чернів. Народ кида слободи, оселі, і неначе хижий звір ховається по лісах, пущах і драговинні...

— Щож роблятъ в Білій Церкві наші гетьманни Потоцький і Калиновський?

— Одібрав і од їх листи; один на другого доказує, видко, що нема між ними доброї згоди.

— Як до чого припаде, то помиряться!...

— А може й Хмельницькому доведеться їх помирити!...

— Заховай нас од цього лиха Найсвентіша Матка! — скрикнув Заленський перехрестив-

шиєв. — Щож роблять у Варшаві? — спитав він з перегодом.

— У Варшаві бенкетують собі та бавляться ігрищами. Один одного запобіга, обманює, кожний задяє себе; їм і байдуже, що дістєся на окою і в тутешнім краї.

— Як на мене, князю, то нічого й хлопати: нехай підіймаються, нехай бунтують, нам же прибуде з того більш користі. Знов задамо їм такого ж чосу, як десять років назад завдали під Кумейками, на Говтві і на Старці, і по праву побідителів позабираємо у ехизматиків остаті, які позоставались, монастирі, церкви, маєтності, і присеволім народ до унії. Але ж Кумейська битва зробила нас панами на Україні!... Так чого ж нам лякатися? Нехай собі на безголовя підіймаються в остатній раз!

— За Кумейську уданку ми дорого заплатимо, вона це більш зробила нас самонадіяними, а козаків навчила, що підійматися треба не по єдинцю, а посполитим рушениям. Кажу тобі, коли Україна підійметься усі, то корона польська з нею не справиться; ми самі потонемо у тій крові, що з їх виточим...

— Не бійтесь, князю, наш святіший отець папа, а за ним усі Європа стануть за нас!...

— Брехня! Німці ще порадуються нашому безголовю, а Україні будуть помогати: царь московський, султан турецкий і хан кримський. Побачим тоді, чий чорт буде старший?

— Річ-посполита і сама моцна, підіймемось і ми посполитим рушениям; надія наша на Найсвятішу Матку, Вона поможет нам проти ехизматиків.

— На щож нам і підійматися посполитим рушениям, коли Найсвятіша Матка буде нам помогати? хіба задяє того, щоб їй помогти?... Сремія засміялася ...

— Князю, — поважно промовив Заленський, — усе од Бога, усе: кожному по Його ділам, і

їара, і милості. Він рятус і погубляє, Він возвиняє смиренних, і смиряє стропотивних!...

Патер похмуро глянув на Сремію, щоб хотів виявити, що остатіком словом його корив.

— А хто ж смирені, чи не ми з тобою? — спитав Сремія, грізно на його дивлячись...

— Совість моя заспокоєна, я спомняю майбутнє, як велить мені свята віра католицька, і спасаю од гісни вогненної дуни схизматиків. Господь бачить мос смиреніс.

— Тим-то й погано, що бачить: Його не обманеш.

— І на думку мою не спадало такого гріха, щоб обманювати моого Господа! Творю Його волю і покоряюся Його святій волі, щоб з мною не сталося. Це перестану й дяковати за Його милости, політі на нас недостойних. Хіба тобі, князю, ще мало доводів Пого благости: куди не глянь, усюди ми берем верх над схизматиками, з кожним днем схизма меншає і міліони люду прихиляються до нашого святішого отця папи. Озирнись, як розкинулася католицька віра по всій Річи-посполитій: Литва, княжества: Слуцьке, Туровське, Чорноруське, Берніцьке, Черніговське, Київське, Подоль, Волинь, Галицька земля вкрилися костелами, кляшторами, а тимчасом церкви схизматиків валються, попи голодні, холодні, не обуті, порозинувались, і народ не поважає їх, згинущається над ними!...

— Усе, що ти кажеш, пригодно одному тільки Риму, а не короні польській. Який же то люд, що ви цілими міліонами прихилили до святішого нашого отця папи?... чия кров і досі точиться?... Тож усе діти корони польської, папі брати!... Хто ж нам вернет сотні тисяч побитих і тих, що, кинувши рідний край, позабігали у Московщину? Озирнись і ти, що сталося з нашою Річию-посполитою: законів не поважають, скарб без грошей, Швед орудує нами, неначе своїм крулевством, Брандебурець так і наровить.

як би йому од нас одчахнутися. Москалі на нас ножі гострять!...

— Не боюсь я того, князю, що ти кажеш; мене гірше лякає то, що такі стовби корони польської, сила і слава Річи-посполитої, як ти, князю, злякаєш неприміх хлонів і зневажаєш благостію Божою. Коли такі лицарі одступляться од нашої батьківщини як ти, то справа наша певно загине!

— Не злякаєш я і самого чорта, не то твоїх неприміх хлонів, не одступлюсь і од батьківщини, поки здужаю тримати в руці шаблю, поки не виточать з мене остатню країлю крові. Вірую я і в благость Божу і на Його єдиного покладаю мої надії!... Слухай, патеру, ти кельондз, служитель овтаря Божого, а я воїн, слуга і обронець корони польської; ти моцінцій від мене в теології, а я дальші тебе бачу в справі політичній, в стану народовому. Так вір мені, що все, що ти від мене чув, не дихтерійки, а свята правда. Рим покористується, а корона польська на віки стратить Україну, а може... Еремія не домовив і попурнивши крутів свої довгі вуси.

— Не думай, князю, щоб і ми, служителі овтаря Божого, не знали справи політичної і стану народового. От слухай: як Татари пошарнали руську землю, Річ-посполита завладала кільканадцять міліонами руського люду. Тенеречки Московини, оборонившися од Татар, збра до куни всієдинокровні і єдиновірні племена, що одчахнулися під час татарської ножоги. Мине вік, другий, і Москва забере силу, і землі Річи-посполитої, заселені руським людом, знов до себе пригорне. Щоб заборонити наші провінції од Москалів, на віки треба запровадити скрізь польщизну і нашу католицьку віру. Тоді тільки вони будуть нашими і поки світ сонця не прихилиться вже до Москви. Так не кори нас, князю, що ми тільки рятуємо задля одного Риму; ні, наша користь однакова: ми

уєї голови наші похвідимо за бійчину, а святіцій наш отець наша дась нам згоду на сім і на тім світі. Од цирого серці наїду тобі, ганно, поки Річ-посполита і святий костел матимуть таких синів і оборонців як ти, поти слава і сила наша не паднє, а свята віра католицька розпається по всьому славянському світу, і буде тоді єдиний астир і єдиностадо!...

Заленський устав і, обнявши князя, піловав його і крінко тулив до серця, приговорюючи:

Да хранить тебе Господь, а з тобою і нашу бійчину!... Процай, сину, процай, недобре вісти тебе засмутили; помолись же Богу, то Він милосердний укрінить твій розум і розвіс мріякувате манія, що тебе огочило, тоді ти й сам побачиш, що нам пічного гнівить Бога!...

Щире привітання і ласкаві речі патера задовільнили Сремію. Князь обняв Заленського і поганро промовив:

Прости мене, батьку, коли я скрипців тебе паким словом. Молись Богу, щоб не здіялося так, як мені здається!

Ще обнявши, і патер вийшов, а Сремія позлівав розкидані шматки листів і знов став їх перечитувати.

Недобре звестія чекали и Заленського. У своїх покоях знайшов він свого секретаря, кельонда Марецького, з біса лугавого і східного. Заленський дуже його любив за те, що він був зайнятий гонителем православ'я, а особливо поївів. Тільки що повернувся він з Прилуцькін, куди посылав його Заленський по шкарковому ділу, і стояв збідинивши і пщуривсь на патера маленьками очима, неначе особою попрізуваючими.

— Ну, що, Марецький, — сказав патер, смутно на його глянувши: — чого се так збентеживесь? нічим мабуть порадовать?

— Одгадав, святий отче, — одказав кельонд, важко зітхнувшись.

-- Розказуй! Сьогоднія, бачу, після великої радості треба поклонитися і гіркої.

З Густинського і Мгарського монастирів, почав Марецький, усі ценці повтікали у Путів'я, позабіравши з собою свої скарби. Залишились тільки голі стіни та ехизматичні ікони... .

-- Вслька страта, вслька! -- прошепотів патер: — багацько будо усікого добра у анахемських ехизматиках. Ну, а Бубнівського протоіона захопили?

-- Утік, пса-крев, і худобу з собою забрав, засталася тільки одна бабуся з слабою дитиною, так нині жоліри, розлютовавшиесь, дитину насадили на спине, а старий поодрубували ноги і руки... .

-- Іурій, і без нас воюю загинули!... А іншої треба було зланати, а то нарібить він нам багацько лиха... .

-- Та се ще нічого, не сьогодня-завтра, а вже він не мицув би наших рук, а от превелике, несправиме лихо! -- зітхнувши промовив Марецький: — нашому фратеру, Стрибайлу, нічная пам'ять!... .

-- Найсвіншіша Матко! — скривнув Залєсський, склонивши з креселка і підіймаючи руки:

-- що ти кажеш, нещасливий?... .

-- Замордовали проکлятуці ехизматики... .

-- Слуге Марія, Дух свят!... . Цей його замордовали?... .

-- Ноїхав він в Ічию на хлонах, бо його завжде возили хлони в тарації, так, кажу, ноїхав і узяв з собою десять жолірів і десять ресетрових козаків. Не знаю вже, як воно там здійшло, тільки в лісі між Ржавцем і Ічиєю знайшли його повішеного за ноги і займаного каучуками, а кругом порізані жоліри. Ресетрові козаки незвісно куди подінись, мабуть зрадили і пристали до гайдамаків, бо ї самі такі занекій ехизматики, як і увесь тутиний лиц.

Не вім, зацо їм так довіря князь, нароблять вони колись нам до сто чортів лиха!...

— Найсвітніша Матію! — стогнав Заленський, чухаючи потиліцо: — що ж ми теперечки будем робить без Стрибайлі?... Мов косою підкошили всі наші заміри в Прилуці і в Лохвиці!...

Ся звістка гаразд таки засмутила Заленського. Стрибайлі був найпотійший з саутін, що наїхали у Винищевенину приреволюцію народ до унії. Кілька літ жив він в Римі з Андрієм Боболієм при їхній інкавізії і добре навчивсь мордовати людей. Од села до села возив його в чортопахайці селянє, котрих поганяв він маляхасм, пешаче скотину. Викоренив він не в одній сараківії поїв, не одну і церков божку віддав Жидам на оренду. Стрибайлі був, як і Боболій, занеклім католицьким хванатиком, ніщо його не зачинало, піщо і не лякало; Заленський не дарма звав його своєю десною.

— Щож там ще у вас в Прилуціні? — спитав Заленський з перегодом.

— Та нічого путяцього; що дия тільки й чутки: що там ехізматики забили яколірів, там новісіли ксьондза. На тім тижні на лубенському шляху нашали гайдамаки на княжеські хури з провінтом, девять яколірів забили, а остатих розігнали. Чема чутки і про фрата Сакорунського, що поїхав в Лохвицю, мабуть і того замордовали. Як отак буде дати, то певно і всі загинемо...

— Найсвітніша Матію, змишуйся над нами! — пронюпотів Заленський і, згадавши свою розмову з князем, замислився. Думки як чорні хмари посилились над його головою: „А що, як і справді?“ думав він, „усе то здістєся, що казав князь?...“ Можеб довго коверзував Заленський, колиб Марецький не спітав його: який йому буде присад?

— Сьогодні пікому пічого не каки, — однакав патер: — кенські вісти засмутили і роздратували князя.

— Того нам і треба, — озвався Марецький: — підлітко сала в жар, так він ще гірші роздратується і пакине лютину кару на схизматиках...

— Так, сину, так, твоя правда. Ідик зараз до пана Щуки і все йому розкажи.

Марецький поціловав патера у плече і вийшов.

В замку усе стихло. Деякі з шляхетства, що бенкетували, порозходились, а другі, перебравши через край, поснули під лавами. Тільки і чутко було, як вартові жоліїри на баштах і мурах зтиха перекликались, та світилось ще в покоях князя Еремії.

Князь одисував листи. В його присінечній чекали гонці, що мав він розсилати, а в кутку куняв Щука, дожидаючись приказу. Одправивши гонців, Еремія назвав Щуку.

— Чи нема у тебе ще чого? — похмуро спитав його князь.

— С, ясне осьвіцоний князю, — однакав Щука, хижко водячи очима: — анахтемські схизматики наміряються тебе і рід твій викорснити і замок твій спалити!... Патерів Стрибайла і Скорунського схизматики замордовали!...

Щука розказав князю, що чув од Марецького, та ще його додав...

Еремія аж затрусився, дослухавши Щуку.

— Цамсяж я ім у знахи, дамся! — скрипнув він, заскрготівши зубами. — Завтра одпроводить у Прилущину двісті жоліїрів, щоб воїни спалили Ржавець і Ічню, щоб наоколо вирізали усіх людей, не милуючи ні старого, ні малого, і щоб їх голови, ноги й руки розтикали по шляхах і перехрестках!... Чуєш?...

— Чую, ясне осьвіцоний князю, тільки не безпечно у Прилущину посылати жоліїрів, особливо щоб палити слободи і різати людей. Там

теперечки скрізь розхожують чималі загони гайдамаків, а на ресетрових козаків здатися не можна, бо їй вони таїж схиматики; що дні десятками утікають і пристають до своїх. Тенеречки при замку нема й тисячі іварців, усіх порозілали; як поменшиас, то ресетрові і за чуби ще нас візьмуть, бодай вони не дікдали!

— Зачекай посиліть у Прилуцькому, — перехопив Сремія, — поки не приведуть мені з Волині три тисячі шляхти, що послав навербовати. Ресетрових же козаків усіх одісаати у Переяслав до Барабаша; теперечки вони йому згодиться, бо він на байдаках попливє до Кодаків, щоб дати помочи Степану Потоцькому. — Свус-Марія, Свус-Марія, — бубонів Сремія, попуро розхожуючи по покою: — що дістється... що... до якого зухвалства дійшли наскудне хлонство!... У власному мосму замку, на бенкеті, зривають з книгіні плюшову квітку, вірних моїх слуг і служитеїв св. овтаря забивають! Пострівайтеж, прокляті лайдаки, дамся я вам у знахи!...

— Здається, і вони налагодились датися нам у знахи, — осміливсь сказати Іцука, — та ще як станемо потурати їм і миловать...

— Куди ти подів тих двох харцизів, що Четвертинська заступала? — хутко спитав князь.

— Сидять у куні, забитій в кайдани, та ще вони одні, я ще захопив трьох, здається запорожчики, намовили проти тебе, князю, парод і замкових челядниців. Кажуть, було їх більш, так повітікалиж, ироди.

— Завтра враці усіх на шибеницю, а щоб не довідалася книгіння Четвертинська, перевішать їх у лісі, на жидівському дубі.

— Слухаю, яспе освітній князю, — радісно промовив Іцука, — та ще требаб було її принести діявольських синів, щоб довідаться, від кля вони і які у них заміри: може, Бог дасть, чого небудь і донитасмось.

-- Принечи їх так, -- Сремія застремотів зубами, — щоб вони протягли і той день, що на світ народились, щоб вони чули, що вмірають!...

-- Принечу, неє освідченій князю, та вже не знаю, що з того буде. Занектий з біса народ його пізварин, а йому й байдуже, нечаче не його нечуту!...

Щука вийшов з покoїв князя, а Сремія довго ще не заспокoївся... і світло світлоється в вікнах його покoїв, аж потягне розсвіто.

X.

З пів мілії од замку, серед густої зарослі, на долині, ріє на самоті віковічний дуб. Йні були в околиці старі діди, то розказували, що й змалиу знали його таким, яким він стояв і тенеречки товстим та розгінчичистим. Колись давно на сім дубі повісили Жида, а може й сам повісився, так з еїї причини і прозвали його жidівським дубом. Ходила ще і така чутка між людей, що побіля цього дуба і досі венчається жidівська душа, бо деякі, проходячи у ночі через долину, чули, як вона стогне і хринить.

З того часу, як перехав Сремія у Винневицьну, не одну тиєчу православного люду непривізли на сім дубі і замордовали найпотійими муками...

Тільки що стало на світ займатися, застигли заїздні ворота під баштою і з куни вивези Кобзу, Остана, Барила і ще двох січовиків. Знявши з їх кайдани, поскручували їм ремінцями назад руки і повели у ліс по тій стежці, по которой бідолахи вже не вертались. Попереду йшов Щука з своїм помічником, нацом Ніднальським і патером Марецьким, а за ними жолібрід ніс жаровню і торбу з вугілям, щоб було чим

пришкварити і припекти. І у патера висіла через плече сунка з обцен'ями, кліщами, ножами, штрикалками; були там і пляшки з купоросом, гострою водкою і ріжними отрутами. Знав і він добре людей мordовать: яку й жилку витягти, де й шкуру зідрать, чим полить і посипати живе мясо. У Римі навчився він сій науці, в інквізиції, на котулуні святішого папи. І єлька кроків од іх три жолніра вели на арканах бідолах. Ніхтоб і не пізnav, глянувши на сююрбу, кого ведуть на муку, бо наші небораки йшли собі браво, шутковали між собою сміялись. а Міхи, після учорацького бенкету не опохмелившись, з одутловатими ликами і непретертими очима дібали попуривши.

— От казали, пани молодці, — озвавась Барило, — що померали в куні, гляньте: добре люде несуть жаровню і вугілля, певно погріють нас!

— А що там таке в торбинці у патера, — питали деякі: — мабуть не дарма і віп з нами йде?

— Тамечки у його кателицька справа, — озвавась Барило: — бачу, доведеться йому одправить мшу на нашій шкурі!

— Одправить діявольський син, — гомоніли січовики, — одправить, і свого гемонського папу помяне во царствії жидівськім!

Патер похмуро озирнувсь.

— Пострівайте, анахтемські схизматики, — східно усміхаючись промовив він: — побачимо, кого ви помянете...

— Почуєш, кателику, почуєш! — гукали хозаки: — батька твого сатану помянемо!

Один Остап ішов журливо, звісивши голову. Молодий парубок тільки що починав жити і не доводилось йому ще бувати у бувальнях.

— А що скажуть наші, — чуло промовив він до Кобзя, важко зітхнувши, — як довідається, що сталося з нами?...

— Скажуть, — перехопив Барто, — те, що сказав циган: „пішли наші вгору, дідька повісили!...”

Козаки зареготались, як луна по лісу заляцала.

Хицко оцирався Щука на той регіт і буркотів собі під піс, лаючи козаків, та розмовляв з своїми, як гуска з свинею...

Оттак розмовляючи, дійшли вони до якідівського дуба. Якось похмуро виглядав той дуб: був він дуже товстий, дупловатий, а верхи повеняхи і кора на їх пооблупчилось: тільки по середині широко розкинулись віти і скрізь суху цеонаду листву прорівались молоді порослі. Знизу сажеї дві заввишки, непаче медведка лапа, вихопилися сухе скорчене гілля. На отей то гіллі, розказували, повісився Йид, а теперички на її вішали і мордовали козаків. Увесь дуб закурився і почорів од диму, кругом цівки розкидались головешки і де-не-де темними плямами червоніла на траві запекла кров. Наоколо дуба уся долина вкрилася могилками замордованіх мучеників. З краю три чоловіка копали яму, певно задля наших сіром. Не доходячи палька ступів до дуба, Щука зупинився.

— А з якого почнемо? — спитав він патера, скинувши очима на козаків.

— Давайте отсього гладкого, — одназав Марецький глянувши на Кобзу, — того, що квітки зрива з княгинь, а сі нехай подивляться, що й ім буде...

— Та вже, — загомоніли козаки, — у свою чергу доведеться і вам побачить, що й з вами буде; зайде сонце і перед нашими ворітми!...

Козаки посадили, якощіри попростягались біля їх на траві, а Кобзу підвели ік дубу і поставили під гіллею.

— Ну, бісів схізматику, — запитав його Щука: — каки мені теперички, які у вас заміри

були проти вашого пана, князя Єремії?... Та каки правду, признавайся, відкіля ви, куди і чи багацько наст?... Не скажеш ласкою, то ми й допитаемось інше!...

— Як же я тобі казатиму, — одрізаав Кобза, — коли руки звязані, от як би ні, то почув би ти у мене чмеля.

Щука од сіві одновіді аж зблід з серця, піна викотилася на устах, очі нещаче пявки в скляниці заворушились, далі глянувши на жаровню і патерову торбинку трохи заспокоївся.

— Пострівай, схизматику, — пробубонів він, заскреготівши зубами, — сам ти в мене загудеш чмелем!... А що будемо з суцігою робить? — спитав Щука патера.

— Спечемо йому ноги, — озвавась Марецький, виймаючи з сунки пляникі і прискаликі, — і попечене сприснємо купоросною ацидою.

— А можеб йому залить гарячого сала за пікуру?

— Не вхоплять же його зараз черти, замисло йому й гарячого сала, коли тобі цього схотілось.

Кобзу посадили і стади роззувати, і з одного чобота випала шлюбова квітка киягині Четвертинської.

— Бач, діявольський хлон, куди склавася, — скрикнув Щука, підіймаючи квітку. — Однотільки шляхетство має право носить її!... — Щука склав квітку в кишень

— Бери, кателику, — пробубонів Кобза, — у мене є друга квітка, кохання, сісі є одійменні ти, і ці кровонийця Єремія, з нею і на небо полину!...

Роззувши Кобзу, протягли йому під руками вірійовку; пан Підчальський, зібравши кінці у ліву руку, подрався на дуба і вибравшися на середину сухого гілля, примостиився якраз над Кобзою і гукнув:

— А підіймайте харциза

Та і вакханічес, диво-песьян син,
крехтіли патер і жолір, підймаючи Кобзу.

Пан Ніданський патягнув вірівоку і став
занікувати. Не венів він відрude занікути, ик
з листви просунулає здоровенна рука і вхопила
його за чуб; біснув книжал — і оком не зміг-
нуть, як разом з обелюкованим труном звалився
з дуба чоловік в чорному кобенику і татарській
кучмі. Не доторкуючись ще до землі, він одною
руковою затоншив патера по тілю, а другою жоліра
у висок тац, що обидва попадали мертві. Щука,
нобачивши се, вихопив шабло, та не венів за-
махнувшись, як той чоловік пірнув йому книжал
в груди, у саме серце. Жоліри склонились будо
за пагані, та бачать, що вже й Кобза з розвіз-
ними руками ханастає за шаблю Іцуки, повер-
нули назад, та й чуринути на втіканя. Тут
тільки Кобза глинув на свого забивтеля...

— Марку! — скрипнув він і, обнявши його,
крінко тулив до серця: — відійди, яким побитом
ти тутечки оинчив?

— І як був учора з вами в парку Еремії,
— одказав Марко, обтираючи кров з книжала об
одягу патера: — ви мене не бачили, а я бачив,
як вас дурнів піймали, чув як і приказ віддали,
щоб вас на сім дубі замордовали... Та тене-
рички не до розмови, треба втікати, коли ще й
ітчечмо, бо пезбаром буде й ногоня.

Кобза і Марко духом нонеретинали ремії,
котрими поскручували були руки у козаків.
Барикто захопив броню убитого жоліра, а Кобза
завладав бронею Іцуки і позів в його книшено
за квіткою. Опіріч квітки витяг він ще щось
завернуте у бумажні, розгорнув, аж то була
та папілька, що вчора книгіння Четвертинська
подарувала Іцуці. Кобза склав... Марко
тимчасом витяг з дунія свою торбу.

— Ну, пани товарині, — гукнув він до козаків,
перекидуючи через плече торбу, — дві
милі паної дороги, коли Пяхи нас не доженуть,

то вже хіба тоді побачать, як ми самі до їх прийдемо... Не одетавайтے!

З остатнім словом Марко метнувсь в саму гущину ліса, а саїдком за ним і козаки потягли. Широко ступав він, неначе ведмідь-бортник: продирається між зарослею, ломав віти, виривав кущі з корінням і прокладував за собою стежку товариству.

Пройшовши кілька гонів, перебралися вони через глибоку балку і з милю простовали рідким лісом, так що як би погоня настигла, тоб латво було їх тутечки захопити. Однак поки жолніри добігли до замку і дали звістку, яка халепа спіткала патера і Щуку, поки піднялося кварцяне військо, пані сіроми перебігли рідколісся і вже кралися пунцами і глубокими бескедами. Дуже таки її потомились бідолахи, деякі вже й приставати стали. Один Барилло браво йшов і втома його не брала; неначе кінчка здиравсь він на дерева і оглядав, чи не наспіва погоня. Як вели його на шибеницю, то йому і байдуже було, а теперички, як став на волі, усе його лякало: схопиться з дерева птиця, залопотить звір в кущах, зараз приглянеться і причува — сказано, запорожська сторожевка натура. Вибралившись на невеличку прогалину, козаки посадали, щоб трохи одночить.

— А що, Марку, — спитав Кобза: — чи полегшила твоя гаспідська торба хоч трохи?

— Здається трохи полегшла, — одказав Марко: — бачу, мені вас жаль стало; вона у мене така, що тільки до кого хоч трохи озветься серце жалем, то вона зараз і полегшас.

— Нехай вона тобі зовсім полегшас за те, що нас вирятовав. Теперички хоч і доженуть, так не звязані руки, поки знов скрутять, так я десять укладу. — Кобза витяг з піхви шаблю Щуки і став її розглядувати: — бач, яка гостра та уважиста, ще країце за мосі...

— Куди ж ти запроторив свою броню?

— Там десь біля замку позакопували з Остапом, як нечиста мати понесла нас на весілля. Бач, з бронею не пустили.

— Та й наша броня там зосталась, — озвались деякі козаки.

— Годі вам теревені гнуть, — гукнув Барило, прислухуючись. — Чи чусте, здається, у роги трублять?

Всі замовкли і стали прислуховатися, аж справді, десь далеко гуїнів өхотничий-ріг. Сіроми посхоплювались і знов потягли за Марком. Ще усе ставав гуще й гуще, кущі глоду, терну і шипшини позростались собі і стояли непаче добра огорожа. Не пройшли вони й пяти гонів, як близче почулись роги, а згодом, натрапивши на їх слід, загавкали і заскавучали гончі собаки.

— Не одставайте, пани товарищі, — озвався Марко, — недалечко вже зсталось!

— Каторжні собаки, — бубонів Барило, озираючись, — од їх не втечеш, бодай вони ви-здиҳали!

Незабаром знов ще близче загуділи роги і заскавучала собачня. Деякі з жоліїрів, доїхавши до гущини, позлізали з коней і продирались слідком за гончими. Чутю вже було, як вони гукали на собак і перекликалися проміж себе, коли разом зупинився Марко біля дупловатого дуба, що ріс над горою, проліз попід кущем глоду і одчинив невеличке віконце, таке, що тільки хіба гадюкою иролізти чоловікові.

— А чуте, хлопці, лізьте в мою хату! — скрикнув він, придержуючи віконницю.

Духом, як міші, поховались козаки у тунору; остатній уліз Марко і зачинився. Віконниця була обложеня зверху дерниною і прикривалась густим кущем глоду, так що як не приглядуйся, а не побачиш, де вона одчиняється. Земляночку викопав Марко під самим дубом, і його коріння розходились непаче крокви і лати

і піднірали землю; з дуніла проходила будущина і освітла підземну хижку.

Тільки що воїни поховались, як зашамкотіли кругом землянки гончі, гавкали, скавучали і, не находячи даськи сайдя, деякі порозбігались, а другі метнулися спідом назад. І ходіри, що йшли сайдком, завернули собаць, і воїни знов закрутілись побіля дунлюватого дуба, а одна, добігши до самого віконця, застагнула і стала дряпати лапами і скребти землю. Горою, з краю балки, з жоліїрами іхав верхи на хорунжий.

Чого воїни так гвалтують? — спитав він тих жоліїрів, що пробігались у балці.

Кат їх батька зна чого, — обізвався передовий жолійр, — усе крутиться на однім місці, а чортма нікого, мабуть, натрапили на борсучий сайд.

— Трубіть у роги, скликайте собак, — озвавались з балки жоліїри, — тутечки тільки даремно потратимо час.

Загуділи роги, поскликали собачину, а там затріщав хмиз під конитами через яку часинку все наокруги замовкало.

Потомлені козаки попростягались на долівці, а Марко витяг з пічурки глек з водою і клунок з сухарями.

— Сидайте, хлопці, що Бог послав, — сказав він, ставляючи біля їх глек і кинувши клунок; — другої потрави у мене нема, вибачайте.

Голодне товариство миттю винило воду і розхапало сухарі, аж торбинку пошарпали на шматки.

— А чи довгож ми тутечки сидітимемо? — запитали козаки Марка, заморивши черв'яка.

— Поки не утихомиряться Ляхи, — одказав Марко.

— Куди ж ми рушимо? — питались деякі.

— От слухайте. Чотири милі звідси в пущах с остров, наоколо оточений заливом з Сули, болотом і драговиною. На тім острові в горі

новиконувані глибокі і величні печери, у котрих, розказують люди, колись, ще за Владимира святого, ховався змій; з того часу і острів той називається змійним. Не один вік минув, а нікомуж то не доводилося бувати у тім урочищі: одно, не лято було його її знайти, а друге, коли кому й лукалося пешароком зближитися до того острова, то з ляком тікали від його. Так; на сім островів, якож, тенерички осадився з своїм загоном переселівський козак Кривонос, той самий, може чули, — що хуторянин за його зловість прозвали Вовгуром, а його ватагу вовгурянами. Він приймає до свого гурту, тільки не всякого, а з проби, щоб кожний мав таку силу, як і в його. Хто обнесе тричі біля його куреня дві камінки, кожна в десять пудів, той йому товарин, хто пість, той йому побратим. Так бачите, хіба тільки одного Кобзу прийме до свого загону; можеб і побратим йому знайшовся, так той пі до кого не пристас, і до себе нікого не приймас. Та байдуже, знайдуться і окроме Кривоноса ватажки, та ще й не один.

— Хтож нас на той острів проведе? — спитав Барилло.

— Я вас проведу, мені нераз доводилось вже на йому бувати. Там тенерички і пароду чимало зібралися. Порадимось, прийшла пора підійматися; мабуть вже і Хмельницький з ордою з конем рушив.

— А може вже й з Ляхами буються, — додав Барилло.

— На тім тижні я був в Переяславі, — казав Марко, — і дещо чув. З Варшави Барабашу прийшов приказ, щоб він, посадник ресетрових козаків на байдаки, посішав ік Кодакам, на підмогу Степану Потоцькому.

— Як же воно буде, — загомонили козаки, — наші крівні, православні, та її будуть битися проти нас, своїх братів?

— Тоді скажемо; як воно здістяє, — одназав Марко.

— А багацько війська у Ляхів по тім боці Дніпра? — спитали козаки.

— У двох гетьманів Потоцького і Калиновського буде тисяч з трицять, та й у Хмельницького чимало того війська: одних братчинів п'ятнадцять тисяч, та ресетрових козаків Полтавського, Миргородського і Гадяцького тисячі чотири буде.

— А скільки ще того народу з України понаходило, — додав Барилло: — як команія пруть на Запорожжя; та ще як і Татари дадуть, нам підмогу, то завдамо такого чосу Ляхам що й до нових вінників не забудуть...

Марко витяг з кутка кілька шабель, пистолів, рушниць і сушки з порохом і кулями.

— А нуте, пани-молодці, — казав він, розкідаючи броною на долівці, — разбірайте, у кого нема, може доведеться нам на дорозі спікати Ляхів, так щоб було чим оборонитися.

Кобза узяв два пистолі і гвинтовку, а другі побрали й шаблі.

— Ну, тенерички на добра-ніч вам, спочивайте хлонці, — сказав Марко, узявиши свою торбу і глеч, — а мені треба ще трохи декуди побрести...

— Що воно таке за чоловік? — синяв Барилло Кобзу, як Марко вийшов з землянки.

— Не вгадасши, козаче, — одназав Кобза.

— Давно вже ти з цим спізнався?

— Торік.

— Що у його в торбі? Носиться з нею, як кіт з самом.

— Бодай тобі не довелось побачити!

— Диво, не чоловік; мабуть він не то Ляхів, а й самеїнського чорта не злякається.

— Його чорти лякаються!...

Кобза не дуже був охочий до розмови. Кіхання, неначе яким чадом, його підкурило, тільки

Ї думки було, що про княгиню Четвертинську. Потомлені сіроми не довго ще балакали і поснули, як мертві...

XI.

Як уже смерклось, повернувся Марко і побудив козаків. Новилазили сіроми з земляночки, неначе ті бабаки, і довго протирали очі, поки не прочумались; дуже таки позасипались. Марко приніс їм хліба, сала, пляшику горілки і глечик води. Заморивши червяка, козацтво запалило пульки і повело розмову.

— Знастє, пани молодці, що, — почав Барило: — коли Кривоніс не прийме нас до свого загону, дак ми оберем собі ватажком Марка, та й будемо приймати до гурту?...

— А когож і обратъ, як не Марка! — загомоніли козаки.

— Пострівайте, пани-товарищі, — озвався Марко, встаючи: — не мені бути вашим ватажком, вибірайте собі іншого, а поки я з вами, то буду вашим поводатарем.

— Чом не хочеш бути нашим ватажком? — питали козаки, оточивши Марка: — не треба нам іншого, не треба!

— Не вам мене питати, не мені вам і казати!.. — Марко похмуро скинув очима на товариство і його погляд зупинився на Кобзі. — Як до чого принаде, дак от вам ватажок! — додав він, показуючи на Кобзу.

— А поки припаде, — озвався Барило, — нехай він випрудить з свого серця княгиню Четвертинську, а не випрудить.. то ми з його викурим те кохання порохом!..

— Та ї не рівня нам ті князі та пани! — загомоніли деякі.

— Чом не рівня, — перехопив Кобза, — хібаж ми не такі люди, як і вої?

— Нехай, бач, і такі, — одказав Барилю, — так не такі: теперички часи, щоб возитися з тим коханням!

— Як не такі, то й підождем, — одказав Кобза понурившиесь.

Отак розмовляли, поки не зійшов місяць, і пані небораки рушили. Довгенько йшли вони за Марком, продираючись гущиною, а там вибралися на високу гору вийшли на бігти на язіках, що пролягав проміж густого лісу.

— Ну, теперички, пани-молодці, — сказав Марко, зуинилючи їх, — ляцький день, а піч пана; коли сійткасмо на дорозі дрімлінків, то не будемо утікати, а будемо битъся. Огледіть линиць вашу броню і позаряжайте гвинтовки і пистолі...

Згодом, пройшовши кілька гомів, почали вони позад себе гомін і тупотиво. Козаки зійшли з підяху і засіли в кущах. Незабаром побачили вони чималу юрбу: деякі їхали верхи, а другі йшли пінні, в світлах високих смущевих шапках. Но гомону і одежі зараз пізнали вони, що се не чужі, а свої, і мабуть простують туди, куди їх вони. Барилю пугунаць, і юрба зуинилася, деякотрі вхопились за мунікети, а другі за шаблі і стали наготові, а козак, що їхав понереду на доброму коню, на той оклик теж пугунаць. Зараз видно було, що бувалий козак і знав звичай запорожецький.

— Не лякайтесь, хлопці, — озвався Барилю, підходячи до юрби: — і ми такік, як і ви... Куди йдете?

— На гадочий, чи тоб на змійний остров, — озвалось бурланство, — до Кривоноса.

— Та й ми туди: а багацько вас?

— Дванадцтеро і один, та ще стільки у другій ватазі, що пінна понереду.

Сіроми пані зблизились, братаніце і привітали один одного...

— Здоров був, Барилю, — озвався передовий вершень, протягуючи до його руку.

— Гнида! — скривнув Барилю: — чи сежти, мій голубе? Булаж така чутка у нас у коші, що тебе забили Ляхи на Стариці?

— Ні, як бачин, помилував Господь. Ми з Гунею після побиванок на Стариці помандрували у Московщину і до якого часу там венчались, а теперички знов до вас прийшли, знов почастуєм Ляхів!

Наші козаки змішались з бурлацтвом і пішли по дорозі.

— Відкільк ви теперички? — питав Барилю Гнида.

— З Прилуцькими, — одказав старий.

— Що ж тамечки, у вас, дістесь?

— Хвалити Господа, усе благополучно!...

Учора Бубнівський протоіноп Світ привів чимале військо і старий Гуня з ним, дак які не повтікали Ляхи, то усіх забили на макуху, а минхів доминіканів, що осадились в Густинськім монастирі, до одного вилушили. Теперички іду, щоб порадитись з Кривоносом.

— Не зострівались з вами Ляхи?

— Увечері вже, як вийшли з гаю, де спочивали, стріли п'ять жолірів, трьох же віклали, а двоє втекло.

— Сьогодня буде чим порадовать Срему! Запінить він з серця свою руду бороду, бо й ми йому багацько шкоди наробили...

— Не то ще буде. Заллємо ми й йому самому гарячого сала за шкуру!

Як отак розмовляли, почули десь далеко стрільбу.

— Чи не наші бурлаки буються? — озвався Гнида, прислухуючись.

Стрільба ставала частіш, почувсь і гомін, і усе зближалось до їх, а там разом замовкло і затихло. Барилю метнувся по дорозі, щоб дівіться, що там здіялось, а тимчасом ватага

потроху подвигалась. Згодом повернувся Барилло.

— Пострівайте, хлопці, — пропонотів він: — жоліїрів іде чимала куна!... Не розгледів добре, а здається, кілька чоловік наших ведуть на арканах!

Марко зупинив юрбу.

— Ховайтесь в кущі, по обом бокам шляху, — казав він, розділяючи ватагу, — а коні єдьте собі назад, щоб вас не відріли Ляхи; а як крикну, разом виходьте, піші з лісу, а коні иоснішайтесь на зустріч! Ляхам і луніть дріжкінників!

Духом піші поховались в кущах, а коні одіїхавши з пів гонів, на повороті шляху зачинились; а тимчасом і Ляхи стали зближаться. По-переду їхав пан хорунжий, а за ним жоліїри вели на арканах чоловіка з вісім бурлак; потомлені і голодні собаки бігли за іншими, висохлившими язиками. Тікви зрівнялись вони з засадою, як вихопились з кущів Марко і гукнув молденським покриком. Прожогом вискочили козаки і понерли на Ляхів: хто рубав, хто стріляв, а хто й просто давав добрих стусанів в печінки... Перелікани жоліїри несподіванним нападком хапались за налани, за пистолі, деякі дали драпака, а тут їм на зустріч і коні наскочили... Не скудились Ляхи, як їх, чоловіка з дванадцять, на місці уклани; небагацько з них прудко прорубились і втекли. Се були ті самі жоліїри, що шукали і гнались за нашими небораками, та й знайшли таїні їх собі на лихо... Зараз порозтинали вір'йовки, що були повязані бурлаки, та як роздивились, і пізнали своїх...

— Бач, таки я й думав, — сказав Гніда, — що вас дуріїв спіймали Ляхи!

— Та нас же, — одизували вони, чухаючи потиличю, — застукали тамечки біля березового хреста, де казали підоїздати вас...

— Хібаж нікуди було гарэзд сковаться?

— Та ми гаразд таки й сховались, — озвався один із ватаги, — так поснулиж, а тут де не взялась бісова собачня, доюхається і загавко-тіла, а яронужа шляхта набігла, деяких повбивали, а нас, отсе як бачите, на арканах повели. Хотіли було й нас порізать, так хорунжий і каже: „Одведемо сих до князя Еремії і скажемо, що се ті самі харцизи, що пана Щуку і патера позабивали.“

— А бодай вас, дурнів!... чого ж стойте, як телепні, — grimнув Гнида: — забірайте броню у забитих Ляхів, та її рушаймо, бо як опізнимось, то не знайдем і човнів, ні на чім буде і на той бік острова переплыть.

Бурлаки метнулися до забитих Ляхів і вибірали собі броню, а Барило дорізував тих, що ще хриніли, приговорюючи: „В своїй хаті і скипка бі!“

Дойшовши до березового хреста, побачили вони: де-не-де попростягались на шляху шість трупів бурлак...

— Бачу, не всіх дурнів порізали, — сказав Гнида, скинувши оком на забитих: — теперички, мабуть, денебудь з переляку так поховались, що й з собаками їх не знайдеш.

Од хреста продиралися вже сіроми густим лісом. Марко Йшон понереду, приглядуючись ік деревам: то простує до дуба, на котрім поняносили гнізда гайворонія, то поверне, до Йшовши до трухлявого пия; а тимчасом козаки гукали, скликаючи товаришів, що позабігали од Ляхів. З перегодом, як пройшли вони з пів милі, на той гомін стали одкликатися втікачі, як жаби з болота, аж поки не зійшлись докуни.

На світ займалось, як вони, спустившись з кручин, опинились біля Сульського залива, що оточує зміїний остров. Посередині того залива було плесо, а з берега позаростало очеретом, рогозом і оситнягом. По той бік залива підіймалась висока тора, вкритаючи одвічним лісом, і

скільки оком кинути, мріяна темною поглощою між густою зарослею чагарникою. Но сім бочі залива, по над самим берегом, простяглась доріжка, по котрій стрічкою сунулись козаки інші і коні, а за ними, за кожною ватагою, везли на підводах мішки з боронином, сухарями, різаних кабанів і другу харч і гнали скотину на теж. Тихенько подвигались ватаги по доріжці, не чутко було ні гомону, не брякчала її броня; неначе чорні хмари перед бурею, сунулись вони і збивались докуди...

Оттак дойшли вони до перевоза, де в заливирі залива було широке илесо. Коні козаки переходили вилав, а інших і запаси перевозили лотемами на човнах і каюках. По той бік перевоза, на острові, виділієсь розкоти і редути, насипані під горою по обом бокам дороги. Марко, зуничинувши біля перевоза, обернувся до товариства.

— Прощайте, наши молодці, — зтиха промовив він, — помагай вам Біг; теперички і без мене втрачайте до Кривоноса.

— Куди ж се ти, Марку? — запитали козаки: — не покидай нас, зостанься з нами!...

Не можна, товарині, треба ще й другим деякої помочи дать, треба її до князя Сремії павідатися... Прощайте!...

З остатіям словом Марко повернув в гущину і піш за кущами...

Довгенько таки простояли наці сіроми біля перевоза, вже і сонічко зійшло, вже і поснідали чим знайшлися, поки дійшли до їх черга перевіряльнятися. Переніливши на той бік, як здивувались вони, побачивши таку силу народу. Скрізь, де вони не проходили, під кожним деревом, кущем, кишіло людом. На гіллях висіли обідрані волові і баранячі туши, різали мясо і клали в казани; по під горою повикопувані були печі; де заміщували тісто, а де печений вже хліб шматували чи сухарі і розкладували на ряднах

сунити. Інші збились біля кузень, лагодити броню, гостріли шаблі, пасажували па списах ратника і виливали кулі. І були там молодці і дівчата: деякі порались біля печей і кабиць, а другі шили козакам сорочки і одеяку, та зшивали лантухи на сухарі. Де-не-де співали кобзарі про Вінцеслава, що пагнав Жидів у Польщу, та малого Гирею... Місцями вивішували па списах світки і запрошували прибулих козаків поспідати. На прогалинах вигравали скриниці і сопілки, торохтів бубен, і козацтво, ударивши лихом об землю, садило гайдука і вибивало тронака. Веніталась тут пони й дики, що покидали свої парахвіт, втікаючи од дріжджих кельфіндзів; були й крамарі, цехові, чумаки і запорожчики в червоних жупанах і кабардинках; не було тільки панів, бо тоді ще на Україні не було й чутки про їх.

Пройшовши кілька гонів, Кобза став розпитувати, де Кривоносів курінь?

— Аж там, на самім кінці острова, — одкачували люди, усміхаючись, — де печері, тамечки осадився він з своїми вовгурянцями, та й глита Ляхів, неначе той змій, що колись тутечки ховалась та людей ів.

— Та кумедиож і грається він з Ляхами, — додавали другі, — неначе кіт з мишою.

— Хто ж тут у вас порядкус? — спитав Кобза.

— Нема ще нікого, — загомоніли козаки: — Кривоніс прийма до свого загону тільки богатирів, так отсе тенерички збірасмось обрати собі свого ватажка, так немаж у нас па приміті такого, як би нам треба.

— Цурний, бачу, вані Кривоніс, — озвався Барилю: — навіщо тенерички богатирів? кули й вола новалити!

— Та виже його не павчини, — бубоніли люде, — завзятий таки він з біса чоловіга.

Розпитавши дорогу, наші козаки, а за ними і другі, рушили до Кривоноса по протоптаній стежці...

XII.

В найдальшім куті острова висока гора пінним подралась до неба, а з того піння видобу було Іубні і кийський післях, що по той бік Суди простягся ік замку князя Виннєвецького. У сій то горі знід тручі, неначе скеля, витріщались кілька печер, де комись, як розказують старі люди, ховався страшений змій. Од цих печер пізною розляглась чимала поляна, оточена лісом і густою зарослею чагарником, а там знов круто спускалась гора і обривистим берегом оточувала широке племо і байрак. На сій то поляні розташувався Кривонос з своїм загоном. Атаманів курінь стояв по середині, а на околі містились, де припало, вовгурянці: хто збудовав собі з лободи та з нехворощі халабудку, хто напяв на ратище ксерю або свитину, а деякі, неначе звіррія, визирали з печер. Недалечко од куреня стреміли почаставлювані палі з залишними списами і шибениці. Більш може як двадцять чоловіка Ляхів сиділо на тих списках, а деякі, зачеплені крюком за ребро, мотались на шибеницях. Всі вони були ще живі і в невтерпучих муках стогнали і кричали, благаючи, щоб їх дорізали, добили і збавили од лютих муک. Страшно розносився той галас по гаю і одкликався наколо луною. На деревах теж висіло кілька трунів, неначе волові туші, обідраніх Ляхів; де з яких, з живих, здирали ще шкуру, і тими шкірами вовгурянці вкривали атаманів курінь і свої халабудки, щоб заборонитися від доща.

Кривонос сидів біля свого куреня, підкорювши ноги, смоктав люльку і втішався, дивля-

чись на муки Ляхів... Був з цього козарлюга забісований. Глибоко позападали у лоб його очі і хижко, нечоловічим поглядом визирали з ямок. Довгий, кістлявий піс його якось погнуло на бік, а бороду і широку челюсть винесло наперед. Непідголене і розпатлане волосся, икорстке, як киуряча шестина, стреміло до гори і закривало лоб і товсту шию. Широкі плечі, високі груди виявляли в йому велику силу; з себе був високий, кістлявий, мов виплавлений з самого чугуна. Однієї він був, як і прості козаки, тільки в жовтих чоботах на срібних підковах, мабуть стягнутих з замордованого Ляха.

Кожний з загону Кривоносова, що порались біля Ляхів і швидяли по поліні, був з себе теж високий, гладкий, мордатий, вусастий, і хижко виглядав з підлобя; видно було, що кожного приняли до гурту з проби і не дарма прозивались вони вовгурянцями...

Було ще рано, а народу вже чимало таки зібрались біля Кривоносового куріння; не забарились і наші сіроми. Аж на виду змінились вони, глянувши на муки Ляхів і почувши їх голос. Хоч скривдили Ляхи український люд і напоїли їх нестерпучею, однак не втішались вони муками своїх ворогів, бо ще не загубили свого серця і не стратили жалю до близького, як дріліжні Ляхи і патери, що мордовали неповинних собі на втіху і на зміну віри...

— Здоров був, пане-отамане! — поважно промовив Барилло, підходячи до Кривоносова, а за ним і вся вата обізвалась, і знявши шапки, віклонилася отаманові.

— Спасибі, пани-молодці, — прогугнів Кривонос, глянувши з підлобя на козаків: — а чого нам треба?

— Та того ж, чого й тобі, — одказав Барилло: — позбавитися од яропужих Ляхів і забо-

7 Стороженко. Твори I.

ронити святу віру, і наше життя, і наші козацькій вольності.

— Добре, пани-молоді, добре: спробуйте ж, чи с у вас сила заборонити те, що важете... Обнесіть отєї камінкою. Кривоніс показав на два каміння обвязані вірювками, щоб латий було їх захопити: — так коли хто з вас обнесе їх тричі кругом куріння...

— Чули вже ми про ці камінки, — перехопив Барилло, — нічого розказувати, нічого вже і увержувається. Так вибирають не людей, а воїнів, бач який більш потягне, той і дорожчий.

— Батька свого навчи... — прошепотів Кривоніс, насунувшиясь.

— З того часу, як вигадали рушницю і пистоль, — казав Барилло, — той став моцніший, хто не схібить стрілчиночі, а коли він ще розумний, то сковас тебе у книшено, дарма що ти уродився такий занеклий і здоровий козарчуга. Ось подивись книшень, як у нас січовики стріляють!

Барилло вихопив ізза пояса пистоль, навів на Ляха, що од мук корчився на палі, випалив — і Лях схилився на бік, а зпроміж очей задзерчала кров...

— Що ти зробив, необачний?!... — скрипнув Кривоніс, схинувшиесь: — чи ти знаєш, що він у мене сидів уже з тиждень на палі, яб йому не на кілька днів проти мук...

— Як тиждень сидів, — перехопив Барилло, — то пора йому вже і вмерти!... Буде з Ляха і того, коли він відкіда ноги!...

— Чого ж їй баятъ! — зареготовавши созвались деякі.

— Так, бачу, вам иродам якаль Ляхів?! — гrimинув Кривоніс, підстунаючи до Барилла...

— Нехай вони до твого кривого носа по-призначають! — одказав Барилло, узвинувши за пистоль: — та не дуже, отамане, їй гримай: не за тим мене з Січи сюди прислали, щоб корити

Ляхами, а щоб помогти вам дурням їх лу-
піть...

Кривоніс, побачивши, що січовик не дуже
їого злікався, та й завзятий таки, бо вже й за
шисть ханається, одійшов од його. Далі з
перегодом озирнувся на козаків і вже без сварки
і промовив:

— Ось що приходиться, пани-молодці: мені
треба не розумних, а дужих!... Мабуть між
вами нема і одного такого, щоб не то що обніс
каміноки круг куріння, а й з місця їх не зво-
рухнє?

— Чом нема, — озвався Кобза, — може й
такий знайдеться, що й обнесе твої каміноки.

— Чи не ти той, що занесеш? — синяв
Кривоніс, глянувшись на Кобзу.

— Може й той!

— Спробуй, побачимо!

Тимчасом на той гомін новилазили з своїх
пор і халабудок вовгуринці і чимала їх куна
зблизилась до куріння, деякі посідали, а другі
попростягались черевом на траві, мов ті кабани,
і налили люльки. Кобза підійшов до камінок,
оглядів, позамотував руки у вірбовки і твердим
поступом поїс каміння. Обніс круг куріння раз,
вдруге і втретє...

— Глянь, глянь, — загомоніли вовгуринці,
— не взяв його кат, добре пре!... Послав нам
Господь товариша, — гукали деякі і з радощів
як посхоплювались.

Не занинився Кобза од свого покрику, і
ще тричі обніс каміння круг куріння.

— І мені Господь послав побратима, — за-
гугнів Кривоніс, підходячи до Кобзи: — коли
ти такий удався, дак побратасмось.. Кажи, як
ти прозвивася?

— Павлом та ще й Кобзою, — додав Кобза,
трохи занинившись...

— Хто ж се тобі таке прізвище приложив?

— Запорожці...

— Якак з тебе Кобза! Та їй не Павлом тебе звати, ти будеш у нас Павлюгою прозиватися... Правда, пані-товарині? — Кривоніс скинув оком на своїх вовгурянців.

— Правда, пане отамане, так, так, — загукали вовгурянці, — нехай буде Павлюга, Павлюга!...

— Пострівай, пане отамане, — одказав Кобза, пильно глянувшись на Кривоніса: — тоді ми з тобою побратаемось і я пристану до тебе, як ти усіх нас приймеш до свого загону.

— Вибачай, козаче, не то для тебе, і задня рідного батька не зміню своєї регули.

— Як не зміниш, так і не треба, — одрізав Барилло, — він і у нас буде Павлюгою. А що, хлопці, так, обірасте його на ватахка? — скрипнув він, озирнувшись до свого товариства.

— Так, так, — гукнули козаки, — нехай буде нашим отаманом! нехай буде Павлюгою!...

— От і добре, нехай буде по вашому, — загуґнів Кривоніс: — теперички вже не обридатимуть мені, щоб приймав до свого загону; буде до кого приставати, буде кому і люд той збити до купи, що вештається по острову, нечаче отара без вівчаря... Однак, козаче, — Кривоніс зблизився до Павлюги (так будемо теперички його звати), усеж таки ми зостанемся побратимами і заприсягнемся перед Господом, не вложити в піхву наших шабель і не покинуту списів, поки не викореним на Вкраїні усіх Ляхів і ксьондзів!

— Та вже ж, бач, — одказав Павлюга, — не з тим і узялись за шаблі, щоб, тес укладувати, і коли Господь поможе, то й викореним.

Аж ось; як так вони розмовляли, огласився галас по поляні.

— Ляхів ведуть! Ляхів ведуть!

І вовгурянці кунами поперли па зустріч козакам, що вели на арках, з скрученими назад руками, кілька чоловік Ляхів.

Була се невеличка ватага козаків, що ша-
сталась і пильновала побіля київського шляху і
захоплювала по дорозі тих нещасливих, що їхали
до князя Вишневецького.

На таку звістку Кривоніс витріцився на
Ляхів, баники його забігали і забліщали, як у
гадюки, ріт судоргою розвело і зуби, рідкі і
гострі, як у пшукі, вискалились і застраготіли...

Но переду вели високого і товстого Ляха,
мабуть значного пана, бо був добре убраний,
в блакитному кунтуші, піднерезаний шалевим
поясом, а за ним ще чотирьох. Нозад іншо
кілька чоловік незважаних і за пими шляхтичка
у шунці, з дитиною на руках. Бідодахи,
озирнувшись на мучеників, що сиділи на палях
і мотались на шибеницях, звели очі на небо
і звісили свої голови на груди: побачили, яка
доля їх чекала...

— Здорові були, панове, якє масте? —
зареготавши скрикнув до їх Кривоніс, як вони
зблизились до куріння.

Ні один з Ляхів не підняв голови, щоб гля-
нути на Кривоноса, і мовчкі стояли перед
отаманом.]

— Чого ж се так замислились, чого занкури-
лись?... Подивіться линені на своїх родаків, —
казав Кривоніс, показуючи на мучеників: — ба-
чите, який ми їм бенкет завдали?... Нехай би
оттак глянули на їх і ваші крулесніта та патери,
побачилив вони, ироди, що наробили... Нехай іже
теперички мають нас за братів, нехай іже
думасте, що тільки ваш кровоніжця князь Срема
вміс мордовати людей? Я його самого павчу
ще лучче катувати: у його паші сіроми сидять
на палях тільки по три дні, а у мене і більш
тижня!... Та постривайте, ми й до його до-
беремось, не мене віц моїх рук, що капіт виточу
з його діявольську кров, живого з'їдять черви...

— Іхні, хлон, ехзматик, — сміло одказав Іях у блакитному кунтуші: — не народився ще той чоловік, щоб наложив руку на князя Сремію... Постривайте, не мене і трьох дів, як він сам неревішає вас нечаче ісів і розтикає ваші голови по перехрестках!... Не сьогодня — завтра прийде до князя з Волині три тисячі кварцянного війська... О, тоді...

Кривоніс не стерпів такої одновіди. Мов вовк на яглицю, кинувся він на Іхха і чим здужав, вдарив його по щокі. Іхх, мов пекінський, бебехнувся об землю, з рота і носа потекла кров...

— Отамане, — грямнув Павлюга, — не чесно бить звязаного чоловіка!

— Не чесно і заступатися за японужих Іххів! — загутнів Кривоніс, хижко оцираючись.

— Не за Іххів заступаюсь, а за лицарську регулу!

— Бачу, про його вона не писана! — додав Барилло.

— Нахаркати на ту регулу, котру запровадили у нас ті ахахтемські кателики, що віддають Божі церкви Жидам на оренду, зневажають присягою, що клялися на хресті і святому свангелії!... Наша регула теперички — око за око, зуб за зуб, кров за кров, мука за муку!... Еге!...

Кривоніс одвернувся до своїх вовгурянців і грізно додав: Як опамятується, зідрать з його шкіру; гладкий, буде чим курінь вікритъ... Сих трьох на цалі, а сього сухорявного на крюк, він довше висітиметь.

Потім глянувши на тих, що були незвязані, спітав:

— А се що за люде?

— Се наші небораки, лакизи, що з нашими їхали, — одказали вовгурянці...

— Так приставайте ж, хлощи, до сього отамана, — Кривоніс показав на Павлюгу, — і лу-

ціть. І яхів; пануйтеся на здоровля тісю пометою, як у спасінку насищають якодобу з холодного родника...

— Спасибі тобі, отамане, за твою ласку, — одразу ж лягави, відомившиесь Кривоносу.

— А се що за велиможна пані з чортеням на руках? — запитав Кривоніс, глянувши на шляхтичу.

— Теж нечиста мати пеєла до Виннєвецького, — загоміли деяї з вовгурянців: — та мечки її чоловік яко-нірує у князя Сремій.

— І мабуть мордус паних братів і висмоктус з їх остатню кров! — Кривоніс хідко скинув очима на дитинку. — Бач, яке маленьке, у пелюсиках ще, а вже воно найстарше, бо лицького роду, крулени собі, матері його сто чортів у живіт, а як виросте бісена, то й буде нас пів'єчить і погти нашу кров... бодай воно не дійдало!

— З остатнім словом Кривоніс вихопив з рук матері дитину і вдарив її головою об камінь. Череп розлетівся на дрібні шматочки і забризгав кровлю і мізком матір і тих козаків, що стояли паоколо... Шляхтича скрикнула, підняла руки до неба і, як пекива, вдарилася об землю. Усі з яхом одстутили назад і хутко стряхували з себе шматки мізку і черепа, пепаче огневі искри, щоб вони не спалили одягі.

— Приважкіть линієнь сучку до стовба, — прогугнів Кривоніс до своїх вовгурянців: — чим вигодовуватъ пиявку, щоб висмоктувала з нас кров, нехай годус комарів, поки сама з голоду не одубіс...

Ті і потягли цебогу...

— Що ти робини, пане отамане, — загоміли Барилю, Навпога і деяї з козаків, — побійся Бога!...

— Яхам своїм коханим розказуйте, а не мені! — громіув Кривоніс, визвірившиесь. — Сек воно самі напарили собі куліну, нехай же теперички і тріснають, поки не дуснуть!...

— Ходім звідсі, хлопці, — озвався в юрбі Барилю: — як бачите, нічого нам тутечки робити!... Мабуть і той змій, що колись у сих печерах жив, не лютував так, як сей котолун лютус.

— Ходімо, ходімо, — гомоніли козаки рушиаючи, — на одігуб його гілляку з Єремою!

Гнида зупинив ватагу.

— Постривайте, люди добрі, — сказав він, — поки я пораджуєсь з Кривоносом об моїому ділі, може й вам доведеться вкинути розумне слово і дати пораду.

— Радіся, радіся, — загомоніли козаки, — тільки швидче, бо вже нам обридло дивиться на цього ирода.

Гнида підійшов до Кривоноса і так почав:

— Старий Гуня доброго тобі здоровля зичить, а Бубнівський протопоп Світ посила своє благословеніє і наказус тобі, щоб ти був лицарем, а не катюгою...

— Нехай він батькові своєму лисому наказус, — перехопив Кривоніс насупившись, — або своїм бурсакам, а не мені. Кажи, чого їм од мене треба?

— Старий Гуня і Світ зібрали в Прилуччині чимале військо і наміряються поперти на князя Єрему; дак отсе, бач, прислали мене до тебе порадитись, як би нам разом застукати иродового сина.

— Спасибі тобі за сю звістку... Давно вже пора угамовать гаспіда!

— Так кажи: як, коли і де нам зібратись?... Чи нам до тебе прийти, чи ти до нас пристанеш, чи може з обох боків його обійти?

Кривоніс на таке запитання не знав, що від казати, і стояв, як телепсень, чухаючи потилициу; далі надумавшись, прогугнів:

— Як Павлюга зібре докупи увесь той люд, що зібрався на острові, тоді вчинимо раду і дамо

тобі одновідь... Чи чусій, побратиме, що я таку?
— додав Кривоніс, озирнувшись до Павлоги.
— Чую, — одказав Павлога.

— Так робиж, що треба, навербуй собі загін, нехай тобі Господь помагає, а як навербуси, дай мені звістку...

Сіроми пані, попроцівши з Кривонісом, метнулися від його як мога, щоб не бачити, як мордоватимуть тих Ляхів, що привели, бо ноки Гнида радився, Лях у блакитному жупані опамятаєвся і вже потягли його на дуба, а других повели насажувати на палі... Голосно огласився гай галасом нових мучеників; особливо кричав товстий Лях, з которого здирали шкуру: проканив він і козаків і патерів, проканив і той день, що народився, проканив і самого напіжка...

XIII.

За тиждень до пророка Іллі прийшли вовгутиці з Кривонісом під Немирів город, щоб напасті на вражих Ляхів; а за ними слідком зібралися туди таки і загін Павлоги, що навербував він з Барілом... Отто войськова старшина порадилась і осадили Немирів облогою. Зо всеї околиці позбиралась у город голодраба ляляхта. Було таки кому його і боронить і одстоювати; були пошарбовані вали і засади з землі й хворосту. Два напада Ляхи одбили, і козаків чимало полягло. У самий же день пророка Іллі, удаєвіта, почали козаки третій напад. Снершу роздався гук і галас, а там — загуло, затріцало, загрякотіло, заревіло, загриміло, застугонала земля, — і козаки пробились у город. Як весняна вода в прорвану гатку, так вони прокогом хлинули туди. Та їй була ж там гасиндецька робота...

Кривоніс зараз з своїми вовгутицями метнувся по городу на здирство і душегубство Ляхів

та Йидів. Навпога же потяг з своїм загоном до замку князя Четвертинського, що стояв обмуро- ваний високою стіною і обставлений самонадами, гаківницями і гарматами...

Та й задалиж вовгурянці лунку піляхті і Йидам. Більші двадцяти тисяч лоском положили; не було спуску і міловання пі старому, пі малому, різали матір, різали і дитину на її грудях. Не було і валантанія: бо на третій день, як зовсім упорались, прийшли вовгурянці до Кривоносів і кажуть, йому: „Всіх Лихів і Йидів вирізали, засталась тільки в живих одна Йидівка.“

— Чому ж і її не зарізали? — спитав Кривоіє.

— Там така гарна, матері її лихо, — од- казали козаки, — що не піднялась пі в одного й рука...

— Як бачу, голопузи ви, пущвірінки, а не козаки, — скрикнув Кривоіє. — Приведіть ли- шень її до мене, так побачите, як підніметься рука і на гарну.

Привели Йидівку, дівчину літ сімнадцяти, таку пунду, тишдітиу, очиці, як ті зірочки, а на вид білу і змагливу, що не можна її сказати. Йотим, хижаком поглядом окинув її Кривоіє, — та її Йидівка дивилася прямо йому у віchi. А як Кривоіє вихвативши шаблю підібішов до неї, то вона одною рукою миттю зірвала з плеч хустку, а другою пі- лібрала довгу і чорну як гайворон косу, і, раз- кривши шию, схилила голову перед Кривоносом. Нещасна сама бажала смерти, бо усе задля неї згинуло: засталась тільки нещависне життя, сп- ротство і горка доля на світі...

— Бач, чого ехотілось! — grimнув Кривоіє, вкладаючи у піхву шаблю: — не буде по- твоєму.

Йидівка кинулась павуколінки перед Кривоносом, благала убити її і покірно схилила свою голову. Кривоіє виївся в її своїм хижаком поглядом і здавалось, не чув її мови...

-- Справді гарна! з біса гарна! — пробувонів він, і обертаючись до козаків, додав: одвести в мій курінь!

Нохи отто Навлога брав замок князя Четвертинаського, вовгуряни і добре пили, гуляли і ділали поміж собою здобич і гроші, що добули од Жидів; а Кривоніс все возився з своєю Жидівкою, як кіт з оселедцем... Ноша не витикав зногоу куріння, і навіть не ходив на бенкети товариства...

А доки оттаке діялося у Немирові, загін Навлоги висадив замкову браму і узяв замок на спаса. У замку поховались значійні пани, кельонди і всяка шляхта. Усі вони тутечки зараз були вирізані укупі з жолібрами; самогож князя Четвертинаського за чуба виволокли з палаца і біля рундука одрубали йому сокирою голову. Із панів зосталась жива одна тільки княгиня, — бо її притильном прибрав у свої руки Навлога...

Увечері того ж дня зібрались козаки у замок на бенкет. Було там чим і привітати і частуватись: княжескі кухарі зварили вечерю з доброї страви і панеками усікі приємаки і витребеніки. З підвальїв цілими бочками покочували венгерське вино, старі мєди, наливки і ренецьке. Вечерю запорожці удоволилися, бо казали: „отсе не то, що гарбуза наїжся, а на вербу подивися, то й станеш голодний.“ А як отто вже добре підніли, та почали точить теревені, посинались па Кривоноса пасмішки й уразливі глузування; почали пнатякати і на те, що він неопотрібно злигався з Жидівкою... .

Кривоніс і сам добре знає свою вину і вочевидки бачив, що такою подією тратив віру і силу у себе поміж товариством. І от він — чого в задаю його не було, — захотів знов піднімати себе і свою силу поміж козаками. Зневів одягти як найлучше Жидівку і привести її у замок, де гурбою козачество товклося і пробувало. Привели Жидівку, убрали у пайкрану одяжку княгині Чет-

твртипської. Довга до колін коса була розпущеня в ній, а голова убрана віночком із свіжих квіточок. А щоб лучче можна було усім її побачити, Кривоніс підняв і постановив її на стіл по середині залі, та її сам зліз на стіл і став поправоруч біля неї.

— Ось вам, пани-молодці, і Жидівка! — крикнув він: — як бачите, не бороню її і не ховаю; у кого підійметься рука, нехай той і забавить їй віку.

Козаки стовпились коло столу і роти порозівляли, дивлючись на таку дуже гарну Жидівку. Лютуванням і кровю вони наситились вже вдоволю, так що як би у ту пору привели не то що красиву Жидівку, а й поганого Жида або Іляха, то й на того не піднялась би ні в кого рука.

— Чого ж мовчите та зуби скалите? — з лютостю проговорив Кривоніс, підбіраючи лівою рукою косу Жидівки: — ріжте, стріляйте, на те і привів сюди Жидівку!

— Коли досі не зарізали, — озвались деякі, — дак нехай живе небога...

— Нехай живе! нехай живе! — роздався кругом гомін козаків.

— Ну, дак не коріть же і мене...

З остатнім словом шваркнула з піхви шабля, заблистила, голова Жилівки на аршин підскочила в гору, а з трупа кров струменем забила, задзурчала, і він гепнувся до долу. Товпа козаків хутко одскочила назад і з жахом гляділа на Кривоноса...

— Товарищі! — гаркнув він, трясаючи шаблею: — ся шабля п'єретяла ланцюги кохания, чи вдержаться від неї ляцькії найдани?

— Ой отамане, ой отамане! — загуділи козаки...

Вовгурянці кинулись до свого отамана, зняли його зо столу і довго колихали на руках, вихвальючи його лицарське завзяття...

Бенкет все йшов та йшов, горівка і ренське все більш і більш розпаляли і мордовали козаків. Аж ось посипались кепкування і нарядження і на Павлюгу. Не одні тільки вонгуряці, а й багато з загону Павлюги вимагали од його, щоб вивів перед товариство і свою кохану — княгиню, і розправився з нею, як з Жидівкою. Кривоніс... Павлюга ухміляючись виразно одказав козакам: „На сьогодні буде з вас і однії Жидівки, а завтра вранці виведу на замковий майдан княгиню і порішу з нею так, як Бог на серце мені покладе.“

На другий день вранці увесь замковий майдан вікрився козаками і православним людом. Біля палаца постановлен був стіл з образами і запаленими восковими свічками; прийшли піп з дяками в усьому облаченню і зібрались отамани і військова старшина. І отто зараз одправили благодарственний молебінь за даровану Господом побіду над ворогами...

Після молебня метнувся Павлюга і підійшов до налою, ведучи за руку княгиню, і тутечки зараз почали їх вінчать. Княгиня була убрана в українську одежду: в шовковій плахті, з ма-линового оксамиту шушуні, обгаптованому золотими поворозками, а на голові був парчевий дорогий очіпок, та ще обмотаний, як павутина, серпанком. Тільки княгиня була дуже смутна: слізози лилися з очей її і обливали жемчуг і самоцвіти, що сіяли у неї на високих грудях. Павлюга пильно її розважав, а сам був такий бадьористий. — Козаки підморгуючи назали проміж себе: о ре лі...

Такої гарної, красивої пари, розказував пан-отець Ларіон, не приходилося йому на віку він-чати, і після сієї мови обтерся шовкововою хусткою, що досталась йому після вінчання...

Як тільки звінчались, Павлюга вихопи: свою шаблю і обернувся до козаків; а ті з жахом і мовччи дивились на свого отамана: у всіх похо-

поло на душі, бо у кожного була перед очима
Жидівка...

— Наші-молодці! — крикнув Навлюга, по-
казуючи на свою молоду: — їх перед вами не
княгиня, а козачка, жінка моя; просимо поважати
їх, а коли який необачний скривдить їх словом
або поглядом, то я йому отесію шаблею теж
одчену голову, як учора Кривоніс одчесав ко-
лову Жидівці!...

— Ой отамане! ой отамане! — загули ко-
заки. — Шанки полетіли у гору і молодих з
шанбою ввели у налац і весілля спровали, як
треба по козацькому звичаю: може під сотню
сонілок оддирази козаки тронака і гонака в
приєздку; танцювали і під ту, що музика грас;
сви та житі... Були там і весілкі панські
шпундри і витребенки, і хвиги-миги, і дуже
добре частвування...

Нісля вінчання бачили дехто із козаків, що
якісь старий чоловік з торбою за плечима під-
ходив до пан-отця Марівона під благословення, дав
йому скількисінь шагів грошей на часточку,
прохаючи: помянуть побитих козаків, а Навлюзі
з жінкою переказать: „нехай собі здорові будуть,
та шануються на все добре“, і отто зараз кудись
почимчикував... А йдучи бубонів собі: „Криво-
ніс... гаєпідєська у його душа... не здобро-
вать йому катюзі“...

Нісля того добре згодом була у Січи і така
чутка: Раз десь при війні старий чоловік, що
носився з торбою, переказував Кривоносу пораду.
що, де і як треба дійти, бо дуже ногає діло ви-
ходило од Яхів... Кривоніс не послухав тієї
поради і багацько погубив козаків. А як Марко
зустрів Кривоніса, то докоряв і лаяв його за його
негодяшу пригодність і за його завзятість і хар-
цизство. Кривоніс як скажена звіряка ки-
нувся на старого з шаблею, дак він ціпком своїм
щеребі в у Кривоніса шаблю і так його одлу-
бась, що він після того тижня через два і дуба

дав... Умираючи Кривоніс хоч гірко каявся за своє люте заважтя, а все таки казав, що віру і своїх людей широ боронив од трехягих ляхів...

XIV.

Що таке діялось і робилось на Подолі і на Волині, і як там люди бились і гризлися як ті звіріки, у далеку сторону України не доходило ніякої звістки. У тих містах, де тече річка Самара, і там, де протікають собі і другі річки: Вовча, Гніздка, Кочерга, Тиреа, і побляд їх ростуть густі ліси та розляглися широкі луги, там порозселились і поносидали хуторами і сельбищами ті запорожці, котрі, одкозакувавши у Січі, позаводились якінками та дітьми та її стали собі хазяйновати.

В однім такім місці коло самої Самари, яке зоветься „Білого кішлю”, жив козак, вже немолодий — Іван Гонопун. Заможний був він чоловік і добреїна душа. Мав жінку Ориніку, невспушну тобі хазяйку — мички і веретена з рук не винескала, — та тільки злону і занеклу покотуху на всі хутори. Він собі більш мовчав і потурав їй, бо дуже не любив жіночого крику; а коли вже було не витерне її дорікання за ту горілочку і надас їй бебехів, дак вона ще гірше розренетується, винеться до мисника і побіч чарки і новилаша з посудини горілку. Така!... Отто він сердега потім розмислиться і наче її докладати, — бо розумна таки і голова буда у його: „що як ходив ще по землі Христос з Нетром, то казали народові, щоб не було жіночого верху, а то й добра на світі не буде; от що знай”... Вона, слухаючи такі речі, зробиться сумною і на яку часину посмиришна... Він же, отес хтоб не завернув на двір або не зайшов в хату, с кожному горілки чарка, а другого і сам по-

кличе, щоб виніть не в самоті, на добре здоровля... Е, вже нема тепер таких, нема. Хоч з каганцем шукай — нема таки, нема...

На празник святого Миколи весняного зібрались до його знозаранку сусіди: Остап Завалій, Охрім Передерій, Терещко Іванаша, Панас Ганчірка і другі, всіх чоловік з вісім, на беседу і порозпитатися: чи нема якої чутки з Польщі, і як то там наші пебораки запорожці справляються з гемонськими Ляхами.

Ширій хазяйш рад був гостям, бо хотілось таки на святий празник гульнути, та й на ту пору і стара його десь бабувала.

Посадив ції гостей у дворі під вербами, виніс із комори казан, повісив його на трипіжках, палив у його горілки відра з півтора або зо два, і вкинув туди ж меду; а зваривши таким побитом горілку, всунув у руки кожному гостю по корячку і почали частуватися і кружать. Оттак сидячи під вербами в холодку і торкаючи потроху гарну варенуху, кожний розказував про своє перше життя у Січі і про клади, де, у якім місці їх батьки позакопували від орди, та ніні їх неайдуть. Точили усякі тересені-вені, а далі мірковали і об тім, що отто біс та його діти усе мутять на світі... Егел... Як чорт уліз в очерет, то в котру скоче дудку грає... Хоч пий — умреш, і не пий — ноги задереш...

— Ні, ні, воно бачите, і от як буває, — почав казати Гоцопуп, — та люде не хочуть тільки того примічати: доброму чоловікові і добрий кінець віка буває, а лихому лиходію — поганий... Хоч зробив зло ціло твій лід, або баба, або батько; або мати, воно оконіться коли не на тобі, то на твоїх дітях, унуках, і не буде вже їм ці путти, ні добра, куди не повернуться... Воно, по писанію, треба і скотину жалітіть, ішанувати, а не то що чоловіка... А навіженні, злі та дурні люди од чого, думасте, родуються? — від того самого, що не так, як треба, живуть чоловіки з

жінками. Він тоді дотинається, як бува пиячий, навісний, а часто і після того, як побе жінку, а бувас, як і вона його пяного потовче; а оттака і друга пенотрібность на уроду людей і дух діс... Вони вірюють. Бо як і вічують, то у церкві апостола читають: „тайна отся велика сї“...

Уже наші запорожці були добре пияченькі; вже деяни розмовляли і об гарних молодицях, а деяни почали лаятися, і може сварка довелаб і до кулаків, як дивлються, біжить від лісу прямо до їх якась стара жінка.

— О, дивіться: се, здається, біжить наша стара Горинна Гвоздичка, — обізвався хазій.

— Яка то Горинна? — деяни спитали.

— А жінка старого холодного коваля, що на Свинороях живе.

І справді, незабаром швидко підійшла до їх гурту старенівка жінка з добрым пучком зілля, і, трясачи головою і задихаючись, переказує: „ох, мені линічко! трохи не вмерла в лісі з нечесніку!“...

— А що там таке скойлось? — обізвався Василь Кваша, склонившися на ноги і пропустив під свої страшенні вуси корячок тісі варенухи.

— Ох, мій голубе сизий, і згадати і розказати страшно! Скільки живу на світі, а такого страшенногом чоловіка не бачила. Там такий здоровенний, головатий, башкікатий, з закорюченним носом і з торбою за плечима... Так би то вовківака, чи що? І в той час у лісі зозути кувала, якщо віщуvala...

— Бабо Горинно, — озвався хазій, — та то мабуть Марко з нею?

— А може, серце, і він! може...

Тут усі гости зареготались.

— Ей, не смійтесь! Баба Горинна не вміє брехати. Я вам таки кажу, що злізала так, що ледве додибала до вашої господи. Дух

святій з нами і свята Пречиста! — та її стала хреститися.

— Годі, бабо, трусилися та лякалися, — обізвався хазяй: — сідай лишень, небого дужче з нами та виний чарчину сісії живинці-ледації.

— Ох, мій голубе, та можеб воно ще й рано для празника святого?

— Та ну бо, ний, коли дають! Вінаю, як поконятуши, то її ще попросили...

— Но сії мові бувайте, козацтво, здорові, — відказала баба Гориніна, і, скривившись меначе той гріх, пропустила чарку вареної горілки через свої зморщені губи, а потім і другу і третю.

— Ну, що, — зареготали козаки питаючи, — добра горілка?

— Добра, голуби мої, добра, тільки її і пити таким, як ви, запорожцям козакам...

— Е, голубко, які вже з нас козаки, — озвався Кваша: — ми, бач, теперички тільки жіночі попіхачі.

— Стрижай! — скрикнув Ганчірка, узявшиесь у боки, що аж луна покотилася: — що ти ка-зна що менені! Снігай лишень її: чого вона була в лісі, і кого вона збірається отруїть, чи що, отим зіллям?!

Тут баба Гориніна як підскочила, а козаки знов зареготали.

— Не така я людина, мої соколята, щоб труїти і згоняти людей з світу, а як що і збіраю добре зілля, то більше для любощів та од пронасниць і всякої хвороби. От цо!

— Добре, бабо, добре, — відказали козаки і знов піднесли бабі чарочку.

— Та може воно б і годі? — ніби нехотячи промовила стара Гориніна і винила горілки цокряхтівши.

— А, та її солодкаjak! і баба помолоділа. Ну нічого, гарна я стала? Отто як би мій старий побачив... Господи! та деjk мос добре зілля?...

І стара почала кряхтіть і збирать на землі
розкидане зілля, приказуючи: Отсе, бачте,
сон... отсе горицвіт... і годича цибуля...
отсе Петрів батіг... отсе тирлич... а отсе свер-
бигуз і деревій, до грудей і до чоловічого жи-
вота добрий... отсе буркун... а отсе чорнобиль...
до голови і до жіночого живота дуже
потрібний... а отсе молочай, як чоловікові вже,
знасте, невдачай... А в пазусі ще й ремезине
гніздо є: хто його мас у хаті, то буде добре життя
жінці з чоловіком, аби воно було з однією діркою,
а не з двома... Бачте!

— Аиу, стара молодице, заспівай линець
і нам що небудь веселе, — загомоніли козаки.

Баба Горинна обізвалась: „отто чого ехоті-
лоєсъ,” і, узявшись у боки, почала приводити та
притуповувати:

І підтикалася,
І підемикалася,
І підперезалася,
Пому сподобалася...

— А що, козацтво?

— Гарно, бабо, гарно! Аиу линець пісню
танциориху.

Тут уже стара, нічого не кажучи, ініціяла
трохи легіше, а потім і дужче танциювати і до-
давати словами:

„Коло мене хлонці жуваві,
Молодії і чупряві,
А я зілля настарчаю,
Іх із лиха виручаю.

Як покладу та розмажу,
Та про дівчину розкажу,
То мій хлонець аж, аж, аж!
Каже: бабко, серце, маж!

А я перцем, з лободою,
І з усікою бідою,
Мажу крижкі, плечі шиу, —
Оттака я, бачте, ну!“...

Козаки рягочуть од бабинії пісні і танців,
а вона усе таки примовляє:

„Ось, яка я, бачте, ну,
І сюда я, бачте, гну,
І оттак я, бачте, ну!“...

Цеякі з козаків плюнули, дивлючись на ба-
бинії викрутаси, а другі обізвались: „та нехай
тобі, бабо, печений Жид, якак ти осоружна!“

XV.

Отто вже баба угомонілась і побрела собі,
а деякі старі запорожці затягли було свою пісню:
„В Одарочки почував, та з нечі ввірвався,“ —
як підходить до Гонопупового двора старий
чоловік, з торбою за плечима, і не кажучи
„здорові були“, прямо звертається до козаків
понуро і з грімною мовою:

— Ач! як вони тут глуздують та бенкету-
ють... А там горять села, гірода... мучать
народ християнський. Хіба забули гетьмана
Остряницю, обозного Сурмилу, Чурая і дру-
гих, як їх ляхи колесовали і прибивали живих
на паліах, обливали гарячою смолою і жарили
пекельним вогнем? Забули!... Хіба не знасте,
як наші церкви поограблювали і віддавали Жидам
на оренду, а саму віру зруйновали вороги-
гадюки? Усе забули!... Подивились би, що
таке дістєся і теперички на Подолі та на Во-
лині!... Он город Буша зовсім з людьми про-
нав!... Там люди самі себе предавали смерти,

щоб тільки збавитися од Ляхів; там жінка козацького сотника Завісного сіла на барилі з порохом, підівалила його, — та їй була така...

...На цюж на божому світі те їй козацтво, як не на те, щоб боронити святу православну віру і людей від сунностів? А ви сидіте оттут з жінками і нічого собі не думаете і не робите! Вам і байдуже людська ногибіль... Хіба хочете, щоб і вас Татарва побрала у неволю, або Ляхи повирізали та потопили у Самарі?...

— А тобі яке діло до того що ми бенкетуєм, — обізвались в один голос хуторяни: — що ти за отаман такий, і відкіля ти у біса приспіватесь сюди вчить і корить нас, що ми гуляки, пияниці?... Яке тобі діло? Іди собі геть к нечистії матері, відкіля прийшов, а не то, як ще начиниш тут більш натякати, то ми тебе і по потилиці прокурим, як павіженого.

Більш всіх кричав і сіпався Ганчірка.

— Ого-го! Ще не народився той, щоб бив мене, а не то отакі жіночі налигачі, як ви, позаливали пельки.

Підгулявши козацтво ще більш роздрочилось, всі воїни повсюдякували з кулаками.

Чоловік (то був Марко), як той лев, став проти їх, та їй каже:

— Підходьте ж, чого зупинялися та роти пороззівляли, бісові пияниці? Я вам того дам, чого більш не схочете, — показуючи їм свій ціпок.

. Запорожці добре вже були пяні і, почувши такі речі, кинулись всі на чоловіка з испотрібною лайкою і гомоном: „прончимо гемона, прончимо!“ I як тільки що який з їх підійде до Марка, щоб ударить його, то він — стоїть собі, як укопаний, з місця не ворухнеться: того, пхне рукою, а другого тьокне ціпком, або вхопить за чуприну і стусане, то так к бісу і генистеться або

покотиться; який же підніметься, то і вдруге і втретє пхне. Позабивав їм зовсім памороки...

Оттак перебравши всіх гуляк і дуже вилаявини їх, як ненотрібних козаків, Марко підняв свою торбу на плечі і потяг знов до лісу, не оглядаючись...

Козаки-хуторянин зовсім були збиті з пантелику, не знали, що й робить, що й казати, забули й за горілку... А як отто трохи прочухняли і прочухались, Гоцонун обізвався до їх:

— А що, хлопці, може отої якийсь чудний старий чоловік і добре діло нам казав, бо і я перш чув, що дуже странно дістєся на Волині і на Подолі, і як там зищаються над нашим хрещеним людом... Нохмегіться, хлопці; та йдіть до дому, а завтра враці нехай кожний іде по сусідім оселям та хуторам збирати охотників, і як зберем добру ватагу, то й пошлемо її з Богом на поміч нашим запорожцям у Волинь.

Опісля того незабаром позбіралось таки чимало Самарських і Вовчанських лугарів, і потягли вони з ватажком на підмогу своїм...

XVI.

. До того время, поки не втихомирились битися запорожці з Ляхами та з Татаовою, бідолаха Марко появлявся з перегодом і здалегідь у тих місцях, де воювало і билось запорожське військо. Цейкі запорожці знали Марка за свого чоловіка, і як було забачуть його, то й кажуть: „он сіроманий дід приїдав до нас на поміч.“ Та й таки робив він їм добру поміч. Збірав побитих козаків, рив ями і закопував їх, прохарамаркавши над покійниками молитву. А які було сердечні козаки лежать у стену або в лісі,

увічені та поранені, то він доглядав їх і добував їм хліба і води, а деяким робив і ліки: прикладав і привизував до ран зілля, подорожників або заячого вуха і дечого другого; цинім же слабим, щоб подужчали, давав пить по маленьковій кухликі горіхи, настояної на деревію, або терпівки, а кому було і перцівки. До тих же ран, які засяялись і дуже пекли, прикладував розрізаних жаб, і від таких ліків рані загоювались і козаки видужували. Дуже і широ він трудився над таким ділом. А отто було як приходиться запорожцям на війні сутужно, або складеться недогода та необачність яка, то він гукас та махас їм, де що робиться і де що не так, або куди держкати стрікача. Часто його слухали і часто бував він у пригоді...

Потім, як Отто перестала на Подолі і Волині колотиеча і різанина, і вже все утихомирилося, Марко потяг на Кавказ. Тамечки він спрізь по Кубані і тому Тереку, що вовчицею реве, шукав кладів, щоб добути казни і построїть на черкеських горах Пречистенський монастир, подобний як на Ахвонській горі, щоб там поселились собі пустельники та ченці. Цумка у його, бач, була така, щоб все благати та благать Господа, трудитися та й трудитися до крівавого поту за збавленісів своїх безмірних гріхів; а друге і те, щоб руські люди ходили сюда Христу Богу молитися на спасенісі душі, а не захокували в бусурманську, трекляту турецьку землю, опріч святих міст, де і він бував. Уже було Марко з однієї високої гори, над густими байраками, а побіля їх родниками доброї води і язерами і течіями ціліщої води, гомоном та ляками порозгашив бісових синів Черкесів, порозчиняв на тій горі місто, склав собі капличку і обставив її хрестами: позносив на туж гору здоровецькі каміння, з десяток добрих конин, на збудовання монастиря; та сільки не бився, не трудився, кладів не знайшов, і вся його турбазія так там

і зосталась. Звідтіля пішов далін. Мазив отто він і на ту високу, превисоку гору, де зупинився здоровенний байдак праведного Ноя, як був оттой колись давно великий потоп на землі за гріхи чоловічі, а може більш і за жіночі... Швидив він і по Переяславській землі. Тамешки він запримітив, що у тій землі люде носять каштани з перекинутими за плечі рукавами, як і в запорожців, і си одежка називається по іхньому козак. Кумедно та й тільки показалось йому: одежа козак... Що воно означа? Нехай письменні розберуть... Доходив він аж до виря, куди небесні птиці злітаються на зімівлю; там він бачив — крий Боже, яку тумутемряву всякої, превсякої птиці, а між ними таких здоровених індиків, нещасче добре бики. А ідучи туди, доводилось йому побачити і тих павіжених людей, що моляться до вогню, і тих, що круться, як оглашені; та як отто побачив ті вогні ізпід землі горянці, то задумав було спалити у тих вогнях свою торбу з головами, — так і, не згоріла гемонська торба, тільки починала та набралась пехтяного духу. Після того вже був він в Русалимі. Цуже мозливе і благав у Христового гроба за свої претяжкії гріхи; тільки козацька його натура не вітерпіла, там він надавав стусанів тим Туркам, що розінхають людей у храмі Божому і коло Христового гроба, та й воши його таки товкли і тріпали, та пічого не зробили, а тільки кадали собі по турецьки: „отес мабуть руська сила.“ Кушався Марко з торбами її у річці Іордані. А звідтіля повертає і в тій краї, де живуть усе чорні люде, котрі прозиваються Оранами. Пленявся і по тій землі, де вже отто краї світа і де люде ходить, як мати народила. Заносило його і туди кудись, де і літом і в жинва усе зіма та морози та ледяні гори, а ведмеді як сніг, білі. Бог його зна, що і робиться у тій землі, де не видко й землі. Марко не довго там і був

бо його таки добре пробірав страшенній мороз і лиха година. Їде вже він не був, і чого він на світі не бачив! Усюди, і по всіх усюдах...

Наприкінці дідів дідів та ще дідів — отсє усе розказували про Марка про клятого. Казали ще і отицо: Марко після того всього забрався у цесарську землю, де живуть таки наші руські люди. Там він по одежі став такий кумедний, що хто його зна як і розказати і як оповідати. У німецькій, синій куртці, штані на Йому без очкура і матії, узькі та ще з боку мідними гудзиками пообшивані; кожух посить на виворот, ширстю поверх; біле волосся як плечі шакрива, довгі вуси коромеслом стирчать, а на голові бриль, як та здоровенна лопушнина. Зовсім став чудний, неначе той піджарений цесарець, або голодрабий Лях з галицької землі. Він дуже лас і напада на тих руських людей, котрі відчахнулись від нашої православної віри і повернули в гемонську вуною та в кателицьку віру, і тих, що побратались з Ляхами, а про своїх руських людей і забули. Там вони зовсім занозували, бо набралися пранцюватого духу і стали сретичного сина синами.

Стародавні люди вервали ще і таке, неначебто яку пісенітнію, про Марка: що він шукається за границею того віковічного Жида, котрий од самого розпинання Христа ходе по всьому світу та з нечистою силою збирає і зносить Жидам гроши. Хоче, бач, Марко запопасті його і дати Йому доброї прочухашки, щоб він навчив своїх заграницьких Жидів, а не наших, по правді на світі жити, а не все займатися шинкарством та всяким обманством. Бо скільки Марко не вештався по світу Божому, а піде не бачив, щоб Жид був яким небудь хліборобом, і щоб хоть би зерно хліба з'їв од своїх робучих у степу рук, або збудував хату, або зробив колесо, або полагодив його, або був ковалем; а то, щичогісінько того не роблючи, джиркочутъ тільки

та дурять людей хрецених та обманством добувають гроші і живуть собі панами. Уже Цигани лучший від їх народ; хоч воно і добрі брехачі, а жінки їх ворожкі, та все таки деякою роботою займаються: ковальють та іншими минжують, а в панство не лізуть, іт...

І ходе Маріко по світу з своєю преважкою торбою і з своєю пекельною нудьгою, і буде оттак ходить до самого страшного суду, поки всім живим і мертвим не буде сказано по писанію — а м і нь!

**ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ „ГОВЕРЛЯ”
В НЮ ЙОРКУ**

Дотепер з'явилися видання:

a) Наука:

1. Др. М. Сидор: Шлях до Городельської Унії \$ 2.00

b) публіцистика:

2. Др. Ю. Линя: Призначення України, 9 ілюстрацій \$ 2.00

3. Др. Ю. Липа: Розподіл Росії, 1 мапа і 28 схем \$ 1.75

4. Др. Олена Степанів: Сучасний Львів, 74 ілюст. \$ 1.75

c) Мемуаристика:

5. М. С. Чарторийський: Від Сяну по Крим (спом.) \$ 1.50

d) Поезія:

6. М. С. Чарторийський: „Inter Arma” \$ 0.25

e) Повісті — оповідання:

7. Юра Шкрумеляк: „Чота Крилатих” \$ 2.00

f) Дитячі казки — оповідання:

8. Я. Вільшенко: „Швець копитко”, 24 ілюстрацій \$ 0.25

9. В. Буш: „Співомовки.” 74 ілюстрацій \$ 0.50

10. Ф. Коковський: Слідами забутих предків, ілюстр. \$ 0.50

g) інші:

11. Др. М. Микитин: „Штука Життя” (Бон - Тон) \$ 0.50

12. Н. Н. „Українсько-англійська Куховарка” \$ 2.00

13. Н. Н. „Графологія і Людська Вдача” \$ 0.25

14. Скартина: „Визначні Сини України” \$ 0.25

Хто замовить собі всі видання „ГОВЕРЛІ” від ч.1 до

14 — отримає 25% знижки!

Скористайте з нагоди й придайте собі всі видання
„Говерлі”!

Крім цього в „ГОВЕРЛІ” отримаєте всякі інші книжки,
яких вам потрібно!

Адресуйте:

„HOWERLA”

41 E. 7th St.

New York 3, N. Y.